

T.C. İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ANLATI VE MÜZİĞİN
TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI:
CERRAHİLİK ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Tezi

İSKENDER CÜRE

AĞUSTOS 2021

**T.C. İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ANLATI VE MÜZİĞİN
TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI:
CERRAHİLİK ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

İSKENDER CÜRE

**DANIŞMAN
PROF. DR. MAHMUT HAKKI AKIN**

AĞUSTOS 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İskender CÜRE

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN

İMZA SAYFASI

İskender CÜRE tarafından hazırlanan ‘Anlatı ve Müziğin Toplumsal Hafıza ve Kimlik İnşası: Cerrahilik Üzerine Nitel Bir Araştırma’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Mustafa Tekin

.....

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Lütfi Sunar

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 04/08/ 2021

ÖZET

ANLATI VE MÜZİĞİN TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI: CERRAHİLİK ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Cüre, İskender

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

Ağustos, 2021, 136 Sayfa.

Bu araştırmanın konusunu; Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikat konumunda olan Halvetilik ekolünün, özellikle İstanbul’da temsil edilen bir alt kolu olan Cerrahilik tarikatı oluşturmaktadır. Araştırma; günümüzde aktif konumda olan bir Cerrahi tekkesi üzerinden, tarikat mensuplarının toplumsal hafızasının ve kimliğinin; anlatı ve müzik aracılığıyla inşası sürecine odaklanmaktadır. Tarikat ve tekke içerisinde, “dervişlik” üzerinden inşa edilen ortak kimliğin ve bu kimliğin oluşumunda öncü rol üstlenen toplumsal hafızanın inşasında, anlatı; şeyhin sohbetlerini ve tekke içerisinde anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyeleri, müzik; tekkedeki zikirlerde ve meşklere icra edilen farklı müzikal formlardaki tekke musikisi örneklerini ifade etmektedir. Araştırma, tarikatları bu yönüyle inceleyen ve tarikatın merkezi konumundaki Karagümrük Cerrahi Tekkesi haricinde Cerrahilik tarikatını temsil eden başka bir tekke üzerinde yapılan ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Veri toplama sürecinde araştırmacı, Ağustos 2019-Mart 2020 tarihleri arasında Cerrahi Tekkesi’nde haftada 2 kere düzenlenen meşkların ve zikirlerin tamamına katılmış, araştırmada nitel yöntem tercih edilmiş ve katılarak gözlem yoluyla elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Alan araştırmasından elde edilen verileri derinleştirmek amacıyla, 10 farklı tekke mensubu ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Kimlik, Anlatı, Müzik, Cerrahilik

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION OF NARRATIVE AND MUSIC IN COLLECTIVE MEMORY AND IDENTITY: A QUALITATIVE RESEARCH ON JERRAHIS

Cüre, İskender

Master's Thesis, Department of Sociology

Advisor: Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın

August, 2021, 136 Pages.

Jerrahis constitute the subject of the research. This research focuses on the process of construction through narrative and music in collective memory and identity, starting from an active tekke in modern Turkey. In the construction of the common identity built through “dervishness” within the tariqat and tekke and the social memory that plays a leading role in the formation of this identity, narrative; talks of the sheikh and legends and stories told in the tekke, music; it refers to the examples of tekke music performed in dhikr and mesks in tekke. This research is the first study conducted on another tekke representing the Jerrahis, apart from the Karagümrük which is the center of the tariqat. The researcher regularly participated in the meşk and dhikr held twice a week at the Jerrahi lodge between August 2019 and March 2020, and the qualitative method was preferred in our research. Content analysis was performed on the data obtained through observation by participating. In order to deepen the data obtained from the field research, semi-structured interviews were conducted with 10 different dervishes.

Keywords: Collective Memory, Identity, Narrative, Music, Jerrahis

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM I.....	2
1.1. ARAŞTIRMA KONUSU VE AMACI.....	2
1.2. ARAŞTIRMA SAHASI VE SORUNLARI.....	5
1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ.....	9
1.4. TÜRKİYE’DE TASAVVUF VE TARİKAT ÇALIŞMALARI	11
1.4.1. Cerrahilik Çalışmaları.....	13
1.4.2. Nakşibendilik Çalışmaları	18
1.4.3. Mevlevilik Çalışmaları.....	24
1.4.4. Rifailik Çalışmaları	26
1.5. ARAŞTIRMANIN ÖZGÜN DEĞERİ VE ALANA KATKISI.....	27
1.6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	29
1.7. TOPLUMSAL HAFIZA, ANLATI VE MÜZİK.....	34
1.8. TOPLUMSAL HAFIZA VE TARİKATLAR	38
1.8.1. Tarikatların Yakın Dönem Hafızası	38
1.8.2. Cerrahiliğin Hafızası.....	44
1.8.2.1. Hafızanın Kuruluşu: Pir Muhammed Nureddin Cerrahi	44
1.8.2.2. Mücadele Dönemi: Fahreddin Efendi (1912-1966)	47
1.8.2.3. Yayılma Dönemi: Muzaffer Efendi (1966-1985).....	50
1.8.2.4. Koruma Dönemi: Safer Efendi (1985-1999).....	53
2. BÖLÜM II	56
2.1. CERRAHİ TEKKESİ	56
2.1.1. Tekke Binası.....	57
2.1.2. Demografik Özellikler.....	61
2.1.3. Mehmet Efendi	62
2.1.4. Tekke ve Statüler.....	63
2.1.5. Ortak Dil	65
2.1.6. Ritüeller.....	67
2.1.6.1. Zikir	67

2.1.6.2. Meşk	70
2.2. ANLATININ TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI	72
2.2.1. Sözlü Kültür	72
2.2.2. Sohbet	74
2.2.3. Kıssa, Menkıbe ve Hikâye Geleneği.....	77
2.2.4. Kıssa, Menkıbe ve Hikâyelerin Değerlendirilmesi	78
2.3. MÜZİĞİN TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI.....	84
2.3.1. İlahilerde Tekrarlanan Temalar	87
2.3.2. İlahilerde Zamansallık	91
2.3.3. Usul İlahileri	93
2.3.4. Dervişlik İlahileri.....	95
2.4. ETNOGRAFİK BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	102
2.4.1. Mekân, Ritüel ve Dil.....	102
2.4.1.1. Mekân ve Hafıza	103
2.4.1.2. Ritüel ve Hafıza.....	104
2.4.1.3. Dil ve Hafıza	106
2.4.1.4. Gündelik Hayatta Ortak Dilin Kullanımı	107
2.4.2. Sözlü Kültür ve Anlatı	108
2.4.2.1. Söz	108
2.4.2.2. Sohbet.....	109
2.4.2.3. Sohbet ve Hafıza	111
2.4.3. Anlatı, Hafıza ve Kimlik	112
2.4.3.1. Hikâye ve Anlatı.....	112
2.4.3.2. Hikâye ve Hafıza	114
2.4.3.3. Gündelik Hayat ve Hikâye	115
2.4.4. Müzik, Hafıza ve Kimlik.....	116
2.4.4.1. Müzik ve Anlatı.....	116
2.4.4.2. Müzik ve Hafıza	117
2.4.4.3. Gündelik Hayat ve İlahiler	119
2.4.5. Pandemi ve Hafıza.....	120
SONUÇ	122

<i>KAYNAKÇA.....</i>	<i>127</i>
-----------------------------	-------------------

GİRİŞ

Tasavvuf ve tarikatlar tarihsel seyirleri içerisinde dini hayatın yanı sıra toplumsal hayata da etki etmiş ve tekkeler aracılığıyla görünürlüklerini sağlamışlardır. Yüzlerce tekkenin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan değişimler dizisinin neticesinde, şeyhülislamlık kurumu ilga edilmiş, medreseler kapatılmış ve 1925 yılında hayata geçirilen kanun ile tekke, zaviye ve türbelerin de kapatılmasına hükmedilmiştir (Kara, 2011). Kurumsal anlamda dinin temsil alanlarının tamamı bu süreçten etkilenmiş ve din hizmetlerinin tamamı Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında toplanmıştır (Karakuş, 2018; Toprak, 2019).

Dini kimliğinin yanı sıra sivil topluma bakan yönüyle de geniş bir etki ağına sahip olan tekkelerin kapatılmasına dair kanun büyük ölçüde caydırıcı olmuş ve bu dönemden itibaren bazı tarikatların faaliyetlerine rastlanmamıştır (Günay, 2010). Faaliyetlerin yasaklı olmasından etkilenen tarikatlar arasında Bayramilik, Celvetilik, Bedevilik, Gülşenilik gibi çeşitli ekollerin, ülkemizde mensubu kalmamıştır. Faaliyetlerine devam eden tarikatlarda ise küçük gruplar halinde, taşrada, özel mülklerde gizli bir şekilde veya grubun formunu değiştirerek tarikatın yaşatıldığı görülmüştür (Kara, 2014).

Bu süreçte, görece büyük gruplar halinde Nakşibendilerin ve daha küçük çapta Kadirilerin, özellikle Türkiye'nin doğusunda faal durumda kaldıkları ve "yer altı" medrese ağı olarak tanımlanabilecek bir sistemle dini öğretimi sürdürdükleri, ailelere ekonomik destek verdikleri, iş ve toplumsal hareketlilik sağladıkları söylenebilir (Tapper, 1994). Cumhuriyet sonrasında Mehmet Zahit Kotku, Süleyman Hilmi Tunahan gibi temsilcileriyle çok sayıda mensup edinen Nakşibendilik tarikatının farklı cemaatlerinin, özellikle 1925-1950 arasındaki dönemde varlıklarını camiler vasıtasıyla sürdürdükleri de tespit edilmiştir (Zarcone, 1993).

Tarikat faaliyetlerinin yasaklanmasının ardından, sayısı çok sınırlı olmakla birlikte, kendi tekkesinde tarikat faaliyetlerini devam ettirebilen küçük gruplardan da söz etmek mümkündür. Alan araştırmalarımın da edindiğim bilgiler ışığında; İstanbul'da Tophane Kadirihane Tekkesi, Kasımpaşa Ayni Ali Baba Tekkesi ve Karagümrük

Cerrahi Tekkesi'nin yasaktan sonra kontrollü bir şekilde faaliyetlerini geleneksel yapılarına uygun şekilde devam ettiren tekkeler olduğu tespit edilmiştir.

1. BÖLÜM I

1.1. ARAŞTIRMA KONUSU VE AMACI

Bu araştırmanın konusunu; Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikat konumunda olan Halvetilik ekolünün, özellikle İstanbul'da temsil edilen bir alt kolu olan Cerrahilik tarikatı oluşturmaktadır. İleride detaylandırılacağı şekilde, tekke ve zaviyelerin kapatılması hakkındaki yasağın çıktığı dönemde Karagümrük Cerrahi Tekkesi şeyhi olan Fahreddin Efendi'nin, tekkesinin kapatılmaması için yürüttüğü çalışmaların sonucunda, Cumhuriyet'ten sonra da Cerrahilik tarikatı Karagümrük'teki tekkede faaliyetlerine devam etmiş; o dönemde varlığını sürdüren tarikat, zamanla yurtiçi ve yurtdışında farklı bölgelerde faaliyet alanlarını genişletmiştir.

Araştırma konusunun belirlenme sürecinde, araştırmacının Cumhuriyet döneminde farklı şekillerde hayatta kalan iki tarikata ait iki tekke olan Tophane Kadiriye Tekkesi ve Kasımpaşa Uşşaki Tekkesi üzerinde yaptığı çalışma önemli rol oynamıştır (Cüre, 2020). Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, kuruluşları benzer dönemlerde olan söz konusu iki tekke, Cumhuriyet döneminde farklı iki durumu temsil etmektedir.

Her iki tekke de mensubu oldukları tarikatların tarihsel süreçte ana merkezleri konumundadır. Benzer yıllarda inşa edilen tekkelerden Tophane Kadiriye Tekkesi, Üsküdar Celveti Tekkesi gibi Osmanlı coğrafyasının en önde gelen tekkelerinden biri iken, onun kadar etkin bir konumda bulunmayan Kasımpaşa Uşşaki Tekkesi de Uşşakilik ekolünün en önemli merkezidir. Tekkenin o dönemki şeyhinin kişisel çabaları neticesinde, Cumhuriyet döneminde kapatılmayan Tophane Kadiriye Tekkesi, bu süreçte faaliyet alanını sınırlandırarak ve büyük oranda kendi geleneksel yapısını korumayı önceleyerek; tarikat faaliyetlerine ağırlık veren bir forma bürünmüştür. Cumhuriyet döneminde yıkılan fakat sonradan yeniden inşa edilen Kasımpaşa Uşşaki Tekkesi ise, 1925 ile 1980'li yılların başı arasındaki dönemde kapalı kalmış, bu süreçte tekke binası büyük oranda yıkılmıştır. 1980'lerden sonra tekke binasının yeniden inşa edilmesi ile tarikat faaliyetleri anlamında da tekrar aktif hale gelen Kasımpaşa Uşşaki Tekkesi; tarikatın merkez tekkesinin kapatıldığı dönem

olması dolayısıyla tarikat mensupları tarafından “İnkıta Dönemi” olarak adlandırılan dönemde, taşrada faaliyetlerini sürdüren bir grubun öncülüğünde günümüze kadar gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde faaliyet sahası küçülen Kadirihane Tekkesi’nin bu yeni durumunun oluşmasında, diğer tekkeler gibi tekkeye ait mülklerin ve gelirlerin neredeyse tamamının el değiştirmesi de etkili olmuş ve faaliyetler şeyhler ile müridlerinin bireysel imkanlarıyla devam ettirilebilmiştir. Uşşaki Tekkesi ise “Uşşaki Vakfı” çatısı altında özellikle halka yönelik faaliyetler yürüten bir organizasyon kabiliyetine sahiptir ve İstanbul dışındaki illerde de sivil toplum faaliyetlerini sürdürmektedir.

İki tekkenin de günümüzdeki durumunda 1925 yılında çıkarılan kanun belirleyici rol oynamıştır. Bu süreçte Kadirihane Tekkesi Tophane semti içerisindeki bilinirliğini korusa da etki alanını yitirmiştir. Özellikle tekke binasının yanması, zaten büyük oranda içe kapanık olan tekke faaliyetlerinin neredeyse tamamen içe kapanmasına neden olmuştur. Uşşaki Tekkesi ise maddi imkanlarının daha geniş olması ve dışa dönük faaliyetler yürütmesine rağmen bulunduğu semtin profili dolayısıyla semt halkına ulaşamamış ve tekke semtte karşılık bulmamıştır.

Kadirilik ve Uşşakilik hakkında yürütülen bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, Cumhuriyet döneminde faaliyetlerine kesintili veya kesintisiz devam eden tekkelerin kendilerine özgü bağlamları olduğunu göstermiş ve bu örneklerden yola çıkılarak araştırmada öncelikle, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından etkilenmeyerek faaliyetlerine devam eden bir diğer tekke olan Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nin ve Cerrahilik tarikatının, Cumhuriyet dönemindeki seyrinin incelenmesi ön görülmüştür. Tasavvuf ve tarikatlarla alakalı çalışmalar tarandıktan sonra, Cerrahilik hakkındaki az sayıdaki araştırmanın kısmen değiştiği Cumhuriyet döneminde Cerrahilik bölümünü de içerecek şekilde ancak bu konuyla sınırlı kalmayarak, tarikatın ritüellerinin etnografik bir yapıda ele alınması kararlaştırılmıştır.

Bu çalışma; günümüzde aktif konumda olan bir Cerrahi tekkesi üzerinden, tarikat mensuplarının toplumsal hafızasının ve kimliğinin; anlatı ve müzik aracılığıyla inşası sürecine odaklanmayı amaçlamaktadır. Tarikat ve tekke içerisinde, “dervişlik” üzerinden inşa edilen ortak kimliğin ve bu kimliğin oluşumunda öncü rol üstlenen

toplumsal hafızanın inşasında, anlatı, şeyhin sohbetlerini ve tekke içerisinde anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyeleri; müzik, tekkedeki zikirlerde ve meşklere icra edilen ilahi, şüğü, tevşih, kaside, durak gibi farklı müzikal formlardaki tekke musikisi örneklerini ifade etmektedir. İleride daha detaylı ele alınacağı şekilde, bu çalışma Cerrahilik tarikatını bu yönüyle inceleyen ilk çalışma niteliğindedir.

Hakkında az sayıda araştırma bulunan Cerrahilik, günümüze kadar Karagümrük Cerrahi Tekkesi üzerinden farklı dönemlerde çalışılmıştır (Atacan, 1990; Buckley, 1992; Karaatlı, 2006). Söz konusu araştırmalar, Karagümrük Cerrahi Tekkesi üzerinden tarikatın yapısını, ritüellerini, ayinlerini ve kısmen de mensuplarının farklı konulara bakış açılarını ele almaktadır. Yine Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde yapılan bir başka araştırma da şeyh-derviş ilişkisini “güç” bağlamında incelemektedir (Demiroğlu, 2016). Bu araştırma, tarikatın merkezi konumundaki Karagümrük Cerrahi Tekkesi haricinde Cerrahilik tarikatını temsil eden başka bir tekke üzerinde yapılan ilk çalışma özelliğini de taşımaktadır.

Araştırma konusu için Cerrahilik tarikatının seçilmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda da bahsedildiği üzere Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini tamamen sonlandırmaması ve tarikatın kesintiye uğramamasıdır. Bu süreçte ortaya çıkan ve Cerrahilik tarikatının seçilmesine neden olan ikinci sebep ise; tasavvuf muhitinin o dönemdeki son temsilcilerinin, kapanmayan birkaç tekkeden biri olan Karagümrük Cerrahi Tekkesi ve Fahreddin Efendi'nin çevresinde kümelenmesidir (Dal, 2006). O yıllarda yapılan meşkler ve zikirlerin yanı sıra bazı ses kayıtlarının da oluşturulmasıyla; tarikatın ritüelleri ve müzikal hafızası korunmuştur ve devamlılık sağlanmıştır.

Fahreddin Efendi'nin dervişleri olan ve ondan sonra sırasıyla Karagümrük Cerrahi Tekkesi şeyhi olan Muzaffer Efendi'nin ve Safer Efendi'nin dönemlerinde ise, hem yeni bestelerin yapılması hem de önceki dönemin bestelerinin nota altına alınmasıyla, tekke musikisi repertuarının genişlediği görülmüştür (Çakır, 2014; Kahtalı, 2007). Bu dönemlerde Muzaffer Efendi ve Safer Efendi şiirler yazmış, besteler yapmış ve çevrelerindeki müzisyenleri de bu yönde teşvik etmişlerdir.

Tekke musikisinin farklı örneklerinin notaya alınması yönünde uzun süren bir çalışma yürüten Safer Efendi döneminde, Karagümrük Cerrahi Tekkesi'ndeki meşkların

düzenli bir hale gelmesiyle, ilahiler kalabalık bir grup tarafından sürekli olarak tekrar edilmiş ve bu durum bir gelenek halini almıştır (Karaatlı, 2006). Cerrahilik tarikatının seçilmesinde rol oynayan bir diğer etmen de zikirlerde müziğin kullanılmasının yanı sıra düzenli olarak meşk yapmanın Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde bir ritüel haline gelmesidir. Bu yıllarda oluşan gelenek, araştırmaya konu olan Cerrahi Tekkesi'nde de yaşatılmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMA SAHASI VE SORUNLARI

Araştırma sahasını bilmenin ve o sahanın iç dinamiklerine hâkim olmanın; bir araştırmanın yürütülmesi için en temel gerekliliklerden olduğu söylenebilir. Diğer alanlarda olduğu gibi tasavvufu, tarikatları ve dini grupları çalışırken, öncelikle o grubun neliğine dair nitelikli bir değerlendirme yapmanın gerekli olduğu ifade edilebilir. Özellikle tasavvuf ve tarikatlar söz konusu olduğunda, kişisel yorumların çokluğunun da etkisiyle temel konularda dahi eksik-hatalı yorumlarla karşılaşmak mümkündür. Birazdan örneklendireceğim şekilde, medyadaki ve popüler dildeki sorunları bir kenara bırakırsak, tasavvuf ve tarikatlarla alakalı akademik çalışmalarda bazı kullanımlar problemli olduğu gibi, bu araştırmaları referans alan diğer araştırmalar da yeni problemleri üretmektedir.

Tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki çalışmalarda aşağıdaki benzer yaklaşımla sorunlarıyla karşılaşmak mümkündür:

- Çok sayıda mensubu olan Nakşibendilik tarikatına yoğunlaşarak diğer tarikatların aktif olmadığı düşünülmesi veya etki alanlarının kısıtlılığı dolayısıyla görmezden gelinmesi (Kirman, 2000; Sözer, 2018).
- Nakşibendilik ekolünün Menzil, Erenköy gibi büyük cemaatlerinin, merkezden uzakdaki küçük temsilciliklerinden yola çıkılarak tüm yapının genellenmesi (Aksoy, 2016; Karataş, 2019).
- 1925 sonrası şehirlerde mensubu kalmayan tarikatların, taşra temsilciliklerinin zaman içerisinde köyden kente transfer edilmesiyle, o tarikatın taşra kökenli temsilinin tarikatın tamamıyla özdeşleştirilmesi.

-Özellikle Mevlevilik söz konusu olduğunda, Mevlana'nın öğretilerini bağlamından koparan, aşkın-spiritüel söyleme sahip marjinal grupların tasavvuf temsilcisi olarak kabul edilmesi (Şahin, 2016).

Bu alanda karşılaşılan ve birkaçı ifade edilen farklı sorunların temelinde; alanın bilinmemesi ve toptancı yaklaşımın yanı sıra birazdan detaylandırılacağı şekilde *tarikat*, *tarikat kökenli cemaat* ve *cemaat* ayrımlarının yapılamaması da önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple araştırma kapsamında yeni bir tipoloji önerisi de yapılacaktır.

Dini grupların sınıflandırılmasına dair din sosyolojisi alanında farklı çalışmalar vardır. Doğal dini gruplar-özdeş dini gruplar ve sırf dini gruplar-dinden doğan gruplar ayrımları, bu alanda sıkça kabul görmektedir (Kınsün, 2016). Söz konusu ayrımlara ek olarak yapılan tipolojiler de farklı açılardan bazı grupları temsil etmektedir (Günay, 2010; Kılıç, 2007). Bununla beraber, Türkiye özelinde ele alındığında, yapıları ve işleyişleri itibariyle birbirine karıştırılan grupların olduğu görüldüğünden (Atacan, 1990; Günay, 2010) alandaki tüm grupları kapsadığı varsayılarak geliştirilen yeni bir sınıflandırma tercih edilecektir.

Mevcut haliyle günümüzde Türkiye'deki dini gruplar Müslümanlar özelinde ele alındığında, yaygın biçimde karşımıza çıkan 3 farklı tipte dini yapılanma türünden söz etmek mümkündür:

- *Tarikat kökenli cemaatler*
- *Cemaatler*
- *Tarikatlar*

Söz konusu 3 tip dini yapılanmanın ilki, ortaya çıkışı itibariyle tarikat kökenli olup zamanla büyük dini cemaatler haline gelen ve "*tarikat kökenli cemaatler*" olarak adlandırılması tercih edilen gruplardır. Nakşibendi tarikatından olan Mehmet Zahit Kotku (İskender Paşa Cemaati), Süleyman Hilmi Tunahan (Süleymancılar), Mahmut Sami Ramazanoğlu (Erenköy Cemaati), Hüseyin Hilmi Işık (Işıkçılar), Mahmut Ustaosmanoğlu (İsmail Ağa Cemaati) gibi, tarikat şeyhi kimliğinin yanı sıra kitlesel etkiye de sahip isimlerin, kendi yaşadıkları dönemlerde dinin anlatılması ve yaşatılması yönünde başlattıkları farklı boyutlardaki faaliyetler, zaman içerisinde büyümüş ve etraflarındaki gruplar kalabalıklaşmışlardır.

Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar kitlesel etkiye sahip olmayan ve Halidilik ile görünürlüğü artan Nakşibendilik ekolünün, özellikle Cumhuriyet döneminde kitleselleşerek yayılmasında farklı faktörler rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi tarikatın ritüellerini yerine getirme biçimidir. Nakşibendilik, hafi yani sessiz zikir ekolünden gelen bir tarikattır (Algar, 2006). Mevlevilik'te sema', Halvetilik'te devran gibi açıktan yapılan tarikat ayinleri, farklı kolları olan Nakşibendi tarikatının büyük kısmında yoktur (Efendi, 2021a). Tarikatın en yaygın ritüeli olan "Hatm-i Hâcegan"ın sessizce yapılabilmesi sayesinde, yasaklı dönemde ritüellerini yaşatarak devam ettirmesi mümkün olmuş (Kirman, 2000) ve cehri yani açıktan zikir yapan tarikatların bazı mensupları da Cumhuriyet döneminde Nakşibendi tarikatına girmiş, böylelikle mensupları artmıştır.

Tarikatın zikir biçiminin yasaklı dönemde tarikat faaliyetlerini yürütmeye elverişli olmasının yanı sıra, yukarıda bahsi geçen öncü isimlerin kendilerine has özelliklerinin de bu tarikatın yayılmasında büyük etkisi vardır. Benzer dönemlerde hayatta olan ve faaliyetlerini sürdüren Kotku (Coşan, 2002), Tunahan (Öngören, 2012), Ramazanoğlu (Tosun, 2007) ve Işık (Algar, 2016) isimlerinin özellikle camilerde kalabalık gruplara verdikleri vaazlar, farklı büyüklükteki gruplara yaptıkları özel sohbetler, yayıncılığın çeşitli alanlarında bulunmaları, Kur'an kursu, yurt gibi İslami eğitim veren kurumları açmaları ve etraflarında oluşan toplulukları yeni faaliyetler alanlarına yönlendirmeleriyle, kendi dönemlerinde ve/veya sonrasında takipçilerinin sayısını arttırmıştır. Büyümeyle birlikte tarikat kökenli cemaatlerin faaliyetlerinin yurtiçi ve yurtdışı ayakları oluşmuş, yeni temsilciler-temsilcilikler ortaya çıkmıştır. Kitleselleşme sonucunda; tarikat faaliyetleri de yeni döneme uygun şekilde değişikliğe uğramış; dini eğitim, dinin anlatılması, dini yayıncılık gibi daha geniş kitlelere hitap eden faaliyetler ön planda kalırken, tarikat faaliyetleri de görece kısıtlı bir çevrede yürütülmüştür.

Nakşi-Halidi ekolünden gelen bu isimlerden bir diğeri olan Mahmut Ustaosmanoğlu'nun, erkekleri sakal bırakmaya, cübbe ve sarık giymeye, kadınları çarşaf giymeye teşvik etmesi, kadın-erkek bir arada örgün eğitimi tasvip etmemesi gibi katı geleneksel özellikleri (Işık, 2020), onu ve takipçilerini diğer örneklerden nispeten farklı kılmış, cemaat uzun bir süre İstanbul Fatih'teki İsmail Ağa Camii çevresinde sınırlı kalmıştır. Sonraki yıllarda Cübbeli Ahmet Hoca gibi vaazlarıyla etkili isimlerin

ön plana çıkması ve farklı bölgelerde klasik usulde medrese eğitimi veren temsilciliklerin artmasıyla, İsmail Ağa Cemaati olarak bilinen cemaat de kitlesel hale gelmiştir. Kitleselleşmenin etkisiyle dergi-kitap yayıncılığının yanı sıra radyo ve televizyon yayıncılığına da dahil olan cemaat içerisinde, özellikle cemaatin lideri konumundaki Mahmut Ustaosmanoğlu'nun ilerleyen yaşı ve sağlık sorunları dolayısıyla inzivaya çekilmesiyle, farklı gruplar da oluşmuştur.

Söz edeceğimiz ikinci tip dini yapılanma ise tarikat kökenli olmayan ve “*cemaatler*” olarak adlandırdığımız, bir veya birden çok ismin etrafında kümelenen dini gruplardır. Bu tip yapılanmaya ülkemizden verilebilecek en iyi örneklerden biri Said Nursi'nin takipçileridir. Döneminin dini figürlerine göre farklı bir imaj çizen ve aktif bir kişiliğe sahip olan, aynı zamanda çok sayıda kitap yazan Said Nursi'nin başlattığı hareket, Cumhuriyet döneminde Nurculuk adı altında teşekkül etmiştir (Açıkgenç, 2018). Takipçileri tarafından “üstâd” olarak adlandırılan ve kitaplarının orijinal haliyle dikkatle okunmasına büyük önem verdiği Said Nursi'nin takipçileri arasında Yazıcılar, Okuyucular gibi farklı isimlerle anılan cemaatler de vardır (Yargı, 2020).

Tarikat kökenli olmayan dini cemaatlerin “Haydar Baş Cemaati” gibi siyasi uzantılı örnekleri olduğu gibi (Öz, 2019) bir dernek, vakıf, araştırma merkezi vb. farklı çatılar altında çalışmalarını yürüten çok sayıda örnekleri de vardır. Bu örnekler içerisinde Nurettin Yıldız (Sosyal Doku Vakfı), İhsan Şenocak (İFAM), Muhammed Emin Yıldırım (Siyer Vakfı) gibi dini eğitimi ön plana çıkaranlar olduğu gibi, özellikle Selefî grupların dini içerikli siyasi söylemle farklılaştıkları da dikkat çekmektedir.

Üçüncü tip yapılanma ise irili ufaklı temsilcileri tarafından yüzyıllar boyunca büyük bir etki ağına sahip olan ancak 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla faaliyetleri durma noktasına gelen, bununla birlikte o yıllardan sonra da mürid-mürşid ilişkisine dayalı özgün yapısını korumaya çalışarak faaliyetlerine devam eden “*tarikatlar*”dır. Tarikat kökenli olup büyük dini cemaatler haline gelen Nakşibendi grupların etki ağının günümüzde milyonlarla ifade edilebildiğini söylemek mümkündür. Bahsedilen üçüncü tip yapılanma ise tarihteki örneklerine benzer şekilde genellikle az sayıda mensubu olan ve nadiren binlerle ifade edilebilen, mürid-mürşid ilişkisi, tarikat ayinleri, tarikat kültürü gibi özgün yönlerini geleneksel yapıya uygun şekilde koruyan grupları kapsamaktadır. Bir şeyhe bağlı bir veya birkaç tekkede oluşan bu gruplara

Türkiye’de Kadirilik ve Rifalilik tarikatlarının mensupları ile Cerrahilik, Uşşakilik ve Şabanilik gibi farklı alt kolları olan Halvetilik mensupları dahil edilebilir. Bu araştırma da geleneksel yapısını koruyan bir Cerrahi tekkesini konu edinmektedir.

1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Alan araştırması için nitel yöntemi tercih ettim ve bu yöntemi uygularken etnografik araştırma desenini benimsedim. Etnografi, aynı kültürü paylaşan grubun tümüne odaklanarak o grubun değerleri, davranışları ve inançlarını tanımlar ve yorumlar (Creswell, 2013). Kendine özgü değerleri, davranışları, gelenekleri ve ritüelleri olan bir dini grubun anlaşılmasında, etnografik araştırma deseni yol gösterici oldu.

Alan araştırmasında en çok kullandığım veri toplama yöntemi “katılarak gözlem” ve “içerik analizi” oldu. Gözlem sürecinin öncesinde, Cerrahilik hakkındaki çalışmaları ve ilgili literatürü tarayarak inceledim. Sonrasında geçmiş çalışmalarımından edindiğim kaynak kişilerle iletişime geçerek, Cerrahi tekkesine gittim. Önceki tekkelerde yaptığım şekilde; tekkedeki hiyerarşinin en üstünde yer alan, belirleyici konuma sahip olan ve topluluk içerisinde “Efendi” olarak anılan tekke şeyhi ile görüşme talep ettim. Görüşme esnasında yapılması planlanan araştırmayı ana hatlarıyla anlattım ve şeyhin etik iznini aldıktan sonra veri toplama sürecine başladım.

Bu çalışma kapsamındaki alan araştırmasını Ağustos 2019-Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirdim ve Cerrahi tekkesinde haftada 2 kere düzenlenen meşkların ve zikirlerin tamamına katıldım. “Lokma” olarak adlandırılan akşam yemeklerine yakın bir zamanda tekkeye giderek, o günün sonunda tekke mensuplarının dağıldığı vakte kadar tekkede bulundum. Covid-19 pandemisi dolayısıyla Mart 2020’de tekke toplantılarına ara verilmesiyle bu tarihte alan araştırmasını sonlandırdım.

Alan araştırmasından elde ettiğim verileri derinleştirmek amacıyla, 10 farklı tekke mensubu ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirdim. Tamamı üniversite mezunu olan ve özel sektörde ücretli çalışan bu katılımcıların kimliklerini açığa çıkarmamak için gerçek isimleri yerine kısaltmalar kullandım. Mülakatlara katılım gösteren tekke mensuplarının araştırma içerisinde kullanılan kısaltmalarını ve yaş bilgilerini gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 1. Katılımcı Tablosu

Katılımcı Kısaltması	Yaş
K1	25
K2	26
K3	25
K4	29
K5	25
K6	31
K7	31
K8	24
K9	28
K10	24

Sosyoloji disiplini içerisinde bakıldığında tasavvuf ve tarikatlar; “içine” girebilmenin zor olabileceği, kendilerine özgü bir kültüre sahip olan ve Türkiye özelinde kanunen açıklık-kapalılıkları tartışmalı olduğu için çalışılması zor alanlardır. Söz konusu zorluğu oluşturan faktörlerin başında, tarikat mensubu olmayan kişilerin tarikatın faaliyetlerine katılması süreci yer almaktadır. Büyük dini cemaatlere göre daha korunaklı bir yapıda olan küçük çaplı geleneksel tarikat yapılanmalarının faaliyetlerine katılmak, genellikle bir referans kişi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışma kapsamında benim de bu araştırmayı gerçekleştirebilmemde kaynak kişiye ulaşmam kilit bir rol oynadı. Kadirilik ve Uşşakilik hakkında yaptığım çalışmada farklı tarikatların mensuplarını tanıma imkânı buldum. Sonrasında da Mevlevi ayinlerine katılarak bu kişilerle irtibatımı devam ettirdim ve tasavvuf muhitindeki çevremi de genişlettim. Cerrahi Tekkesi’nde bu araştırmayı yürütmemde bu süreçteki tanışıklıklarım büyük kolaylık sağladı.

Kaynak kişi ile tekkeye dahil olduktan sonraki diğer bir zorluk ise araştırmacı kimliği ile tekke mensuplarının arasında bulunmaktır zira farklı çalışmalarda da görüldüğü şekilde (Atay, 2011; Karaatlı, 2006) araştırmacı kimliğiyle tarikat mensuplarının içerisinde bulunan kişi, tekkenin şeyhi veya tekke mensupları tarafından kuşkuyla karşılanmak, dışlanmak gibi sorunlarla karşılaşabilmekte ve bu çerçevede alan

araştırması sürecinde araştırmacının konumundan doğan farklı problemler ortaya çıkabilmektedir.

Bu zorlukların yanı sıra, alanda yapılan ve literatür değerlendirmesi kısmında detaylandıracağım farklı çalışmalar da göstermektedir ki, alanı bilmemek, alanda tecrübe sahibi olmamak ve bunlara benzer sorunlar, araştırmacının araştırma sahasına dahil olamaması, verileri eksik-yanlış analiz etmesi veya anlayamaması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin tarikatların kendine has bir terminolojisi vardır ve gündelik hayatta da kullanılan “dede”, “baba”, “hala”, “vekil” gibi terimler o tarikat içerisinde farklı karşılıklara sahiptir. Bunun yanı sıra tarikat, şeyh, ihvan gibi kavramların her biri o tarikatın mensupları için farklı anlamlar içermektedir. Bu alanda yeterli birikime sahip olmayan araştırmacılar, bu kavramları ele alırken bazılarını ıskalayabilmekte bazılarını da bulundukları bağlamdan koparabilmektedir. Bu tür problemlerin önüne geçmek ve araştırmanın geçerliliğini sağlamak için ilgili yazılı kaynakları okuyarak ve alan araştırması boyunca, kullanılan tabirlerin yerel anlamlarına dikkat ederek onlara özgü dili kullanmaya özen gösterdim. Hem uzun süredir farklı tasavvuf temsilcileriyle tanışmam hem de geleneksel tekkelerin yapılarını bilmem, alan araştırmasının gerçekleştirilmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı.

1.4. TÜRKİYE’DE TASAVVUF VE TARİKAT ÇALIŞMALARI

Araştırma kapsamında tasavvuf ve tarikat çalışmaları taranırken; makaleler, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve kitaplar incelenmiştir. Öncelikle “tasavvuf”, “tarikat” ve “tekke” anahtar kelimelerinin yanı sıra, tarikat-cemaat konusundaki ayrımın her araştırmacı tarafından yapılmaması dolayısıyla “cemaat” kelimesi de taranmıştır. Bu aşamadan sonra ise tasavvuf tarihi literatüründen faydalanılarak Osmanlı’da faaliyet gösteren tarikatların isimleriyle yeniden bir tarama yapılmıştır. Buna göre Nakşibendiyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Sadiyye, Bektaşîyye ve Halvetiyye tarikatları ele alınmış, bunların yanı sıra Halvetiyye’nin kolları olan Sünbüliyye, Cerahiyye, Uşşakiyye, Şabaniyye, Gülşeniyye, Mısriyye, Sinaniyye gibi tarikatlar da taranmıştır.

Bu taramada karşılaşılan bir sorun ise tarikatların isimlerinin yazılması ile alakalıdır. Sözelimi Nakşibendilik ele alındığında Nakşibendiye, Nakşibendiyye, Nakşi, Nakşilik, Nakşibendilik gibi farklı kullanımlar bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak,

tarama sırasında tüm kullanımlara başvurulmuş, örneğin Mevlevilik taranırken Mevlevi, Mevlevilik, Mevleviye, Mevleviyye kelimelerinin tamamı taranmıştır. Buna ek olarak örneğin Rifailik'ten bahsedilirken “Rifai” ve “Rufai” yazımlarının kullanılmasından dolayı, her iki yazım şekliyle de inceleme yapılmıştır. Nakşibendiliğin Menzil, İsmailağa, İskenderpaşa, Işık, Erenköy gibi farklı büyük cemaatleri olması dolayısıyla bu isimler de ayrıca ele alınmış, örneğin Işık Cemaati taranırken Işık, Işıkçılar, Işık Cemaati, Hüseyin Hilmi Işık, İhlas Cemaati, İhlas Grubu gibi kelimelerin tamamıyla arama yapılmıştır.

Tasavvuf ve tarikatlarla alakalı akademik literatür incelendiğinde, geniş yelpazeli bir alandan bahsetmek mümkündür. Tasavvuf ve tarikatlara dair çalışmaların tekke mimarisi, tekke musikisi, tekke edebiyatı ve tasavvuf tarihi gibi farklı alanlarda yapıldığı görülmektedir. Bu alanda sayıca ön plana çıkan ilahiyat fakültelerinin lisansüstü düzeyde eğitim veren “tasavvuf” bölümlerindeki çalışmalar; büyük oranda geçmiş dönemde yaşamış bir tasavvuf temsilcisinin (genellikle şeyhlerin) hayatı, eserleri ve görüşleri veya farklı tasavvufi eserler hakkındaki değerlendirme çalışmalarına yoğunlaşmakta, bu bölümler daha çok tasavvuf tarihinin farklı dilimlerine odaklanmaktadır.

Özellikle son yıllarda sayısı artan sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda “tarikat kökenli cemaatler” ve “tarikatlar” farklı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Aktaş, 2014; Bölükbaşı, 2011; Ceylan, 2014; Demiroğlu, 2016; Denkçi, 2018; Gür, 2018; Karataş, 2019; Özelce, 2017; Parlamiş, 2012; Sözer, 2018; Şahin, 2016). Bu çalışmaların araştırma konularında tarikatın yapısı, iç ilişkileri, şeyh-mürid ilişkisi gibi başlıklarla birlikte tarikatın ritüellerine dair araştırmalar da yer almaktadır.

Genellikle söz konusu grubun yapısını ortaya koyan bu çalışmaların büyük bölümü ilahiyat fakültelerinde bulunan “din sosyolojisi” bölümlerinde yürütülmüştür. Bunun yanı sıra antropoloji, etnoloji ve kültürel çalışmalar gibi bölümlerde de az sayıda çalışma bulunmaktadır. Sosyoloji anabilim dalına bakıldığında ise diğer bölümlerde literatürde artan örneklerine rağmen tasavvuf ve tarikatların araştırmacılarca ilgi görmediği ortadadır ve alandaki örnekler (Gür, 2018; Karataş, 2019; Şahin, 2016) son derece sınırlıdır.

Bu alandaki çalışmaların azlığında, 1925 sonrasında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tarikat faaliyetlerinin tamamen sonlandığının düşünülmesinin ve aktif konumda kalan grupların da iç güvenlik mekânizmalarıyla görünürlükten uzaklaşmasının belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yukarıda bahsi geçen, araştırma sahasının kendine özgü zorlukları da bu alanda çalışmayı zorlaştırmaktadır.

Aşağıda “tarikat kökenli cemaatler” ve “tarikatlar” hakkında farklı disiplinlerden çalışmalar ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle Cerrahilik hakkındaki az sayıdaki çalışmanın detaylı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Sonrasında araştırma alanımızda sayıca ön plana çıkan ve yöntemi itibarıyla bu çalışmayla benzerlik gösteren Nakşibendilik, Mevlevilik ve Rifailik hakkındaki çalışmalar özet halinde incelenecektir. Böylelikle bu araştırmanın diğer çalışmalarla benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmaya ve özgün değeri ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.4.1. Cerrahilik Çalışmaları

Cerrahilik hakkındaki akademik çalışmalar incelendiğinde sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülen çalışmaların yanı sıra tasavvuf tarihi ve edebiyat alanlarında da farklı düzeylerde hazırlanan tezlerle karşılaşmaktadır. Kısaca değinilecek bu çalışmalardan ilki Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nin şeyhlerinden Safer Efendi’nin oğlu M. Fahrettin Dal tarafından hazırlanan “Fahreddin Ereenden’in Tasavvufi Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezidir (Dal, 2006). Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nin Cumhuriyet dönemindeki şeyhi Fahreddin Efendi’nin hayatına odaklanan bu çalışma, aynı zamanda Cerrahilik tarihi hakkındaki farklı kitaplara kaynaklık etmesi (Özdamar, 2011; Öztürk, 2018) ve Fahreddin Efendi tarafından yazılan “Envar-ı Hazret-i Pir Nureddin Cerrahi ve Tabakat-ı Cerrahiye” isimli eserin tamamını incelemesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın yanı sıra Fahreddin Efendi’den sonra tekkeye şeyh olan Muzaffer Efendi hakkında tasavvuf tarihi bölümünde hazırlanan “Muzaffer Ozak’ın Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri” başlıklı bir yüksek lisans tezi (Kahtalı, 2007) ve Türk Halkbilimi bölümünde hazırlanarak Cerrahiliğin edebiyattaki yansımalarını konu alan “Cerrahi Akımının Dayandığı Kültür Birikimi ve Edebiyat İlişkisi” başlıklı bir doktora çalışması bulunmaktadır (Sipahioğlu, 1996).

Cerrahilik hakkında sosyal bilimler alanında nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülen ilk çalışma, 1989 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Fulya Atacan tarafından hazırlanan ve 1990 yılında kitap haline getirilen “Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler” başlıklı araştırmadır (Atacan, 1990). Araştırmanın amacı “genel toplumsal değişme perspektifinden Türkiye’de dinin tarikat düzeyinde geçirdiği değişimi incelemek” olarak açıklanmıştır (Atacan, 1990: 9). Araştırma, Muzaffer Efendi’nin tekkenin şeyhi olduğu son dönemleri ve Safer Efendi’nin şeyhliğinin ilk dönemini kapsayan 1980’li yılların ortalarında yürütülmüştür. Bu yıllarda Karagümrük Cerrahi Tekkesi’ne giden araştırmacı, katılımcı gözlem yönteminin yanı sıra çeşitli mülakatlar da gerçekleştirmiş ve araştırmasını tamamlamıştır.

Atacan’ın çalışması, Cumhuriyet sonrasında aktif kalan bir tekke hakkında yapılan ilk çalışmalardan birisi (tespit edebildiğim kadarıyla ilki) olması ve tekkenin o dönemdeki yapısını farklı boyutlarıyla yansıtmaya açısından önemlidir. Atacan çalışmasında sırasıyla tarikatın yapısını, tarikatın ritüellerini, tarikatta şeyh-mürid ilişkisini, tarikat içerisindeki mürid hiyerarşisini, sosyal güvenlik mekânizması olarak tarikatı, başta şeyh olmak üzere farklı katılımcılardan alıntılarla tekke mensuplarının kadercilik, eğitim, kadının örtünmesi, kadının konumu, müzik gibi konular hakkındaki görüşlerini ve toplumsal, ekonomik, siyasal boyutlarıyla tarikatın dünya görüşünü aktarmaktadır.

Atacan, tarikatın yapısını anlatırken mekânsal yapı ve tekke ile alakalı evler, dükkanlar ve tekkenin resmi görüntüsünü sağlayan vakıf konusuna kısaca değinmekte, ritüeller bölümünde de kendi katıldığı zikir, meşk ve kadınlar toplantısı gibi toplantıları özet halinde anlatmaktadır. Bu anlatıda sıklıkla saha çalışması esnasında yaşadığı tecrübeler de yer veren Atacan’ın bu örneklemeleri, alanda çalışanlar için yol gösterici niteliktedir.

Şeyh-mürid ilişkisi bölümünde ise Atacan, şeyhin otoritesinin kaynağını aramakta ve şeyhin dayandığı silsilenin, kerametlerin ve şeyhin batın bilgisinin otoritenin kaynakları olduğunu söylemektedir. Mübeccel Kıray’ın “tampon mekânizma” (Kıray, 2000) kavramsallaştırmasına yer verdiği ve çalışmanın ana omurgasını oluşturan bölümde ise tarikatı iş bulma, sosyal yardım sağlama gibi örnekler üzerinden bir sosyal

güvenlik mekânizması olarak tanımlamakta ve hızlı toplumsal değişim sürecinde tarikatın, mensuplarına kente uyum sağlama imkanı tanıdığını ifade etmektedir.

Atacan'ın çalışması alana önemli bir katkı sağlamakla birlikte günümüzde de sıklıkla referans verilen bu araştırma kapsamında yapılan gözlem, tespit ve değerlendirmelerin bir kısmında bazı temel sorunlar mevcuttur. Bu sorunlardan biri, Türkiye'deki mevcut dini grupların sınıflandırılmasına dairdir. Bu konuda sınıflandırılma yapılırken örneğin "Süleymancılar" olarak bilinen grup Nakşibendilerden ayrı ele alınmıştır. Oysa bu grup da Nakşibendi tarikatının mensuplarından oluşmaktadır. Benzer tasnif sorunları Nurcular, Aleviler ve Bektaşiler hakkında da bulunmaktadır.

Tasnif sorunundan daha önemli bir problem ise araştırmacının tarikatın tarihi, terminolojisi ve buna ek olarak dini terminolojideki eksikliklerinin araştırma bulgularına yansımalarıdır. Örneğin Cerrahilik söz konusu olduğunda Atacan "1960'ların sonuna doğru tarikatın yok olma noktasına geldiğini" söylemektedir (Atacan, 1990: 9). Halbuki ileride de detaylandırılacağı şekilde dönemin şeyhi Fahreddin Efendi, tarikatın özgün yapısını büyük ölçüde korumuş, sonrasında şeyh olan Muzaffer Efendi ile Cerrahilik yeniden genişlemeye başlamış ve Cumhuriyet sonrasında çok sayıda tarikatta görülen "yok olma" durumu Cerrahilik için tam geçerli olmamıştır. Buna benzer şekilde çalışmada; tarikatın pirinin "Muhammed Nureddin" yerine "Mehmed Nureddin" olarak yazılması (Atacan, 1990: 40), tarikata özgü haydariyye, arakiyye gibi kıyafetlerin isimlerinin ve özelliklerinin bilinmemesi (Atacan, 1990: 55), kuud zikri, kıyam zikri, devran zikri gibi farklı zikir şekillerinin anlaşılmaması (Atacan, 1990: 56), "vaaz vermek" yerine "vaiz vermek" denilmesi (Atacan, 1990: 63), mucize ile keramet arasındaki farkın (Atacan, 1990: 75) bilinmemesi gibi alana dair bilgi eksikliğinden kaynaklanan eksikler ve hatalar göze çarpmaktadır.

Cerrahilik hakkında önemli başka bir çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı'nda Pınar Karaatlı tarafından hazırlanan "Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahilik" başlıklı yüksek lisans tezidir (Karaatlı, 2006). Atacan'dan yaklaşık 20 yıl sonra yine Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde benzer araştırma yöntemiyle, 7 ay süren alan araştırmasıyla yürütülen bu çalışmanın amacı "bir topluluk olarak Cerrahilerin tarihsel arka planıyla birlikte üyelerinin bir aradalık

ve çatışma dinamikleriyle, kendilerine özgü kavramlarıyla, ayinleri ve özel günleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesi” olarak ifade edilmiştir (Karaatlı, 2006: 5).

Bir dini grup söz konusu olduğunda akla ilk gelen çalışma konusu, Karaatlı’nın da yaptığı şekilde o topluluğun yapısına dair bir çerçeve sunmaktır. Bu anlamda benzer özelliklere sahip olan ve yine bir kadın araştırmacı tarafından yürütülen bu çalışma, konusu itibarıyla benzerlik gösterse de bir önceki çalışmaya göre daha kapsamlı bir tablo sunmaktadır. Tarikatın kendine ait ritüellerinin neredeyse tamamını içermesinin yanı sıra, araştırmacının kadın olması ve tekkenin yapısı dolayısıyla erkeklerin girdiği her ortama girememesine rağmen, özellikle şeyh ile yaptığı detaylı ve uzun görüşmelerin sonucunda tarikatın ayinleri, ritüelleri, yapısı gibi konularda geniş bulgulara ulaştığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda araştırmada biat merasimi, dervişlerin ortak dili, meşk, sema, zikir, kandil geceleri, bayram günleri gibi tarikatı yansıtan farklı unsurlar ele alınmıştır.

Tarikata dair ritüeller, tarikatın yapısı ve bunlara benzer temel tanımlayıcı öğelerle alakalı bilgilerin çeşitliliğini içeren çalışma, aynı zamanda aradan geçen 20 senelik süreçte tarikatın yapısında değişiklik olup olmadığını gözlemleme imkânı da sunmaktadır. Buradan hareket ederek yabancı müridlerin oluşu, medyatik bazı isimlerin tekkeye gelişi, tekke hizmetinde bulunan ailelerin bulunuşu gibi pek çok unsurun bu zaman diliminde halen yerini koruduğu ve tekkenin iç yapısının büyük değişikliğe uğramadığı görülmektedir.

Klasik tarikat yapısını koruyan diğer gruplarda da görüldüğü şekilde, tarikatlarda “geleneksel yapı” son derece önemlidir. “Tarikatlar” olarak adlandırdığım farklı grupların özgün yapılarını korumaya verdikleri önem, bu grupların radikal yapısal değişikliklere uğramasının da önüne geçmektedir. Tarikata girişte ve sonrasında farklı boyutlarda sorumlulukları beraberinde getiren bu yapıların geleneksel tavırları, bu gruplara dahil olmayı da zorlaştırmakta ve sayıca genişlemelerini sınırlandırmaktadır. Buna ek olarak toplumsal değişme hızla gerçekleşirken, tarikatların geleneksel yapılarının değişimlerinin farklılaştığını söylemek de mümkündür.

Karaatlı’nın çalışması önemli bir katkı olmakla beraber bazı sorunlar da söz konusudur. Araştırmacı, araştırma sürecinin başında “İslami yaşam tarzına ilişkin bilgisinin sınırlılığını ve bu konudaki önyargılarının olduğunu” açıkça ifade

etmektedir (Karaatlı, 2006: 11) Bu sorunların, araştırmacının gözlem sürecinden ziyade tasavvufun tarihsel seyrine dair aktarımlarına yansıdığı belirtilebilir. Örneğin araştırmacının aktardığına göre; tasavvufun İslam düşüncesine girişi Şiilik ile gerçekleşmekte (Karaatlı, 2006: 14), peygamberler Allah'tan ancak bir melek aracılığıyla bilgi alabilirken veliler doğrudan, aracısız bilgi alabilmektedir (Karaatlı, 2006: 19). Bunlara kabri kendi adıyla anılan tekkede bulunan Merkez Efendi'nin kabrinin, Sünbül Efendi ile karıştırılarak Kocamustafapaşa'da olduğunun söylenmesi (Karaatlı, 2006: 31), "Çöpatlamaz" lakabıyla tanınan Cerrahi şeyhi Atıf Efendi için "Çöpatmaz" denilmesi (Karaatlı, 2006: 39), "çerağcılık" yerine "çerağacılık" yazılması (Karaatlı, 2006: 41), Piri Mehmet Paşa Tekkesi'nin son şeyhi Sünbülü Nurullah Kılıç için Sünbül Efendi Tekkesi'nin son şeyhi denilmesi (Karaatlı, 2006: 44), "asitane" yerine "asithane" (Karaatlı, 2006: 121), "salat-ı vitr" yerine "talat-ı vitr" (Karaatlı, 2006: 126) yazılması gibi çeşitli örnekler gösterilebilir.

Dini gruplar ve özellikle tarikatlar söz konusu olduğunda en çok ilgi çeken konulardan biri de şeyh-mürid ilişkisine odaklanan, bu ilişkideki otoritenin nasıl sağlandığına ve boyutlarının neler olduğuna yönelik sorunları ele alan çalışmalardır. Cerrahilik hakkındaki bir diğer araştırma da Karagümrük Cerrahi Tekkesi örneği özelinde şeyh-mürid ilişkisini inceleyen ve Saadet Demiroğlu tarafından gerçekleştirilen "Foucauldian Analysis of Power in Halveti-Cerrahi Tekke in Karagümrük – Foucault'cu Bir Anlayış ile Halveti-Cerrahi Tekkesi İçerisindeki Güç Kavramının Analizi" başlıklı yüksek lisans tezidir (Demiroğlu, 2016). Katılımcı gözlem ve yarı-yapılandırılmış mülakatlardan yola çıkan bu çalışmada, öncelikle tekkedeki zikir, bayram, kandil gibi ritüellerle biat, evlilik, sünnet gibi merasimler anlatılmış, sonrasında da şeyh ile dervişler arasındaki güç ilişkisi incelenmiştir. Cerrahilik hakkındaki diğer çalışmalarda da anlatılan ritüeller bağlamında benzer başlıkları içeren çalışma, Cerrahilik'te güç ilişkisini incelemesiyle özgün bir yöne sahiptir.

İleride de detaylandırılacağı üzere, özellikle Muzaffer Efendi'nin şeyh olduğu dönemde yapılan yurtdışı seyahatlerinin de etkisiyle, Cerrahilik söz konusu olduğunda ön plana çıkan ilk unsurlardan biri, yabancı müridlerin ve çeşitli ülkelerdeki tekkelerin varlığıdır. Bu unsurun etkili olduğunu düşündüğüm bir araştırma, Durham Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı'nda "The Halveti-Jerrahi: A Sufi Order in Modern Turkey" başlığıyla yürütülen doktora çalışmasıdır (Buckley, 1992). Söz konusu çalışma,

özellikle Müslüman olmayanların da tarikatı anlamasını kolaylaştıracak şekilde hazırlanmıştır. Bu kapsamda tasavvufun, Halvetilik ve Cerrahilik tarikatlarının tarihsel boyutunun yanı sıra ritüellere detaylı bir şekilde yer verilmiş, örneğin namaz anlatılırken kaç vakit namaz olduğu, Cuma namazının ne olduğu, ezanın anlamı, namazdaki surelerin anlamları gibi oldukça temel bir çerçeveden konuya yaklaşmıştır. Ritüeller içerisinde zikir gibi ritüeller de detaylandırıldıktan sonra, ilerleyen bölümlerde çeşitli konulardan örneklerle aile, kadın, Batılılar, politika gibi farklı konulara dair Cerrahilik mensuplarının (özellikle şeyhin) yaklaşımlarına yer verilmiş, genel bir perspektifte bir sufi grubun dünyaya bakışı ele alınmıştır. Cerrahilik hakkında diğer çalışmalara benzer şekilde bir dini gruba dair panorama çizmesi, Türkçe literatürde var olan bilgilerin dışında yeni bilgiler içermemesi ve bu sebeple katkısının sınırlı olmasıyla birlikte, bu çalışma görece küçük bir sufi grubun yurtdışı faaliyetlerinin ne türden çıktılara sebep olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Cerrahilik konusunda bahsi geçen çalışmalar incelendiğinde, Türkiye’de hazırlanan üç çalışmanın (Atacan, 1990; Demiroğlu, 2016; Karaatlı, 2006) birbirine benzeyen ve ayrışan yönleri bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların hepsi tarikatın ritüellerini ve yapısını anlatmakta, Karaatlı daha ziyade bu alana odaklanırken; Atacan toplumsal değişime, Demiroğlu ise şeyh-mürid ilişkisine ilgi göstermektedir. Netice itibariyle üç farklı kadın araştırmacı tarafından yürütülen bu araştırmalardan Karaatlı’ya ait olanı (etnoloji dalında hazırlanmasının da muhtemel etkisiyle) daha etnografik bir yapıya sahipken, diğerleri daha sosyolojik bir zeminde tarikatı incelemektedir. Bu çalışma, diğer çalışmalardan farklı olarak tarikatı toplumsal hafıza ve kimlik bağlamında ele almakta ve derinlemesine bir etnografik çerçevede tekkedeki ritüellerin detaylı incelenmesini gerçekleştirmektedir. Karagümrük Cerrahi Tekkesi haricindeki bir Cerrahi Tekkesi’nde yapılan ilk araştırma olan bu araştırma; tasavvuf geleneğinin ve kültürünün; zikir, meşk, sohbet gibi öğelerine sosyal bilimler disiplininin yaklaşmasıyla ayrıca önemlidir.

1.4.2. Nakşibendilik Çalışmaları

Türkiye’de farklı temsilcileri vasıtasıyla büyük bir mensup kitlesine sahip olan Nakşibendilik, tarikat kökenli cemaatler ve tarikatlar içerisinde en çok çalışılan

gruplardandır. Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle Cumhuriyet döneminde belirgin bir mensup kitlesi artışı ve coğrafi yayılıma ulaşan Nakşibendiliğin, Türkiye’deki dini gruplar içerisinde sayıca da en büyüğü olduğunu söylemek mümkündür. Bu gruplar çoğunlukla Türkiye’de ortaya çıkıp genişlerken, birazdan bahsedeceğim Nazım Kıbrisi ve takipçileri gibi yurtdışında daha aktif konumda bulunan örneklerle de rastlamak mümkündür.

Nakşibendilik hakkında ele alacağım ilk çalışma, diğer Nakşibendi gruplara göre; yurtdışı menşeli olması, mürid yapısı, siyasal rejimi hedef alan açıktan söylemleri ve bunlara benzer ayrıştırıcı özellikleri dolayısıyla farklı bir konumda bulunan Nazım Kıbrisi ve takipçilerine dairdir (Atay, 2011). Atacan’ın (1990) çalışması ile birlikte literatürde ön plana çıkan iki araştırmadan biri olan çalışma, Tayfun Atay tarafından yürütülmüş ve farklı yıllarda “Batı’da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kıbrisi Örneği” adıyla kitaplaştırılmıştır.

Atay, 1990’ların ortalarında yürüttüğü saha araştırması kapsamında Nazım Kıbrisi’nin yurtdışındaki takipçileriyle uzun süre farklı ortamlarda bulunmuş, grubun içerisine dahil olmak için sarık sarmak, sakal bırakmak gibi uygulamalara başvurmuş hatta “olayın yaşandığı mekânda bulunanların beklentisine uygun bir şekilde davranmaya zorlandığını” (Atay, 2011: 14) ifade ettiği bir ortamda, görünüşte tarikata girmiştir. Özellikle Nazım Kıbrisi tarafından başlangıçta açıkça tepkiyle karşılaşılan ve hakkında “ajan” olduğu gibi çeşitli şüpheler bulunan Atay, kendi ifadesiyle zaman içerisinde bunları aşmaya çalışmış, araştırmanın başında “Fatıha” okumayı dahi bilmezken, araştırmanın ilerleyen aşamalarında namaz öncesi kamet getirecek duruma geldiğini ifade etmiştir (Atay, 2011: 16).

Atay’ın topluluk içerisinde kabul görmesinde topluluğun halka açık camilerde de faaliyet göstermesi, farklı ülkelerden müridler barındırması, yeni Müslüman olan müridlerin İslami geleneğin dışındaki davranışlarına müsamaha gösterilmesi gibi farklı dinamiklerin rol oynadığını söylemek mümkündür. Topluluğun çok sayıda farklı üye barındıran dışa açık yapısı, topluluk hakkında araştırma yürüten Atay’ın grup içerisine girmesini ve varlığını sürdürmesini kolaylaştırmıştır.

Atay’ın da ifade ettiği şekilde, sol-sosyalist bir çizgide bulunması ve dini birikiminin olmamasına rağmen, grubu “anlama” çabasıyla yola çıkarak ortaya koyduğu

çalışma, alandaki nitelikli çalışmalardan biri konumundadır. İlerleyen yıllarda önceki bölümde de bahsedilen Karaatlı'nın (2006) Cerrahilik hakkındaki çalışmasına da danışmanlık yapan Atay'ın, özellikle saha çalışmasının ilerleyişine dair detaylı anlatımı, bu alanda çalışanlar için yol gösterici niteliktedir.

Atay, çalışmasında topluluğun yapısını genel olarak ortaya koyduğu gibi buna ek olarak topluluğun bazı konulardaki görüşlerine de odaklanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle Nazım Kıbrisi'nin hayatını, sonrasında parçalı bir yapıya sahip olan toplulukta ön plana çıkan gruplar olan Türk, Güney Asyalı ve Batılı müridleri anlatmaktadır. Topluluğun biat, intisab, zikir, rabıta, hatm-i haccan gibi ritüellerine yer verdikten sonra topluluğun nefis, dışarıdaki hayat, mehdilik, siyasal rejim ve Vahhabilik çeşitli konulardaki farklı görüşlerine eğilmektedir.

Atay, çalışmasında “Tarikat İçi İktidar/Güç İlişkileri ve Çatışma Süreçleri” başlığı altında tarikat içerisinde farklı sebeplerden kaynaklanan çatışmalara da değinmektedir. Burada kısaca bahsedilecek konu ise, Karaatlı'nın Atay'a referansla, tarikatlara bakışını yansıtan başka bir çalışmasındaki şu pasajdır:

Türkiye’de “din” üzerine, özellikle de bir tarikat söz konusuysa, çalışanlardan temel beklenti, en genel deyişle bu tarikatın “rejimin altını oyma stratejileri”ni ya da “hangi şer güçlerinden beslendiği”ni yansıtmaktır. Halbuki, bu çevrenin kendini tanımlama biçimleri, topluluk içi rekabet-çatışma süreçleri gibi konuları yansıtmak “antropolojik” bir araştırma metni söz konusu olduğunda geçerli olan hareket noktasıdır. Atay, bu türde çalışmalar yapmanın bir sosyal bilimciye daha “yakışır” olduğunu söylemektedir (Atay, 2004).

Benzer çalışmalarda da görüldüğü üzere, tarikat kökenli dini cemaatler ve tarikatlar hakkında en yaygın araştırma biçimi o topluluğun genel yapısını yansıtmaktır. Bu çalışmaların bazı bölümlerinde yer aldığı gibi tek başına araştırma konusu yapılabilen bir diğer konu da topluluk içerisindeki iktidar mücadelesi, şeyh-mürid ilişkisindeki otoritenin kabulünün kaynakları, bu otoritenin meşruiyeti, topluluk içindeki çatışmalar vb. başlıklardır. Özetle ifade etmek gerekirse, dini gruplar hakkındaki çalışmalar genellikle ya topluluğun yapısını yansıtmakta (bazıları bu kapsamda şeyh-mürid ilişkisinin kaynaklarına da değinmektedir) yahut topluluk içerisindeki güç ilişkisine odaklanmaktadır.

Atay da tasavvuf ve tarikatları bir rekabet-çatışma alanı olarak konumlandırmakta ve bu konudaki araştırmalara odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir. Atay'ın bu görüşünün oluşmasında, Nazım Kıbrisi ve takipçileri hakkındaki çalışmasının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu grupta Türkiye'deki örneklerden farklı olarak hem Türk müridler arasında (Kıbrıs Türkleri-Türkiyeliler) hem de Türk müridlerle diğer müridler arasında etnik kökenli bir çatışma ortamı bulunmakta, buna ek olarak da topluluğun etkin olduğu camilerin formel İslam'a yatkın din görevlileri ile camilerin cemaatlerinin büyük kısmını oluşturan müridler arasında da sorunlar doğmaktadır. Buradaki temel gerilim noktası, tarikat mensupları ile din görevlileri arasındaki anlaşmazlıklardan doğan sorunlardır. Buradan hareketle cami cemaatinin vakit namazı, kandil gibi zamanlarda bir araya gelişleri, tarikat mensuplarının faaliyet alanları ile kesişmekte ve karşılıklı anlaşmazlıklar çıkmaktadır.

Söz konusu çatışma ortamları dolayısıyla, taraflar farklı şekillerde sıkça karşı karşıya gelmekte ve kavga-dayak boyutuna varan durumlar oluşmaktadır (Atay, 2011: 297). Dışa açık, yeni Müslüman olanların ve kadınların alışılmışın dışında yaklaşımlar benimseyebildiği ve etnik çeşitlilik başta olmak üzere pek çok farklılığı içerisinde barındıran bu grupta, bu nevi çatışmalara rastlanmakla birlikte, benim çalıştığım, geleneksel yapıdaki tarikatlarda benzer bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Bu gruplarda da özellikle Atacan'ın "iç elit" olarak bahsettiği, tekkelerin iç kademelerinde farklı düzeylerde söz sahibi olan müridler ile diğer müridler arasında yahut iç elitin kendi arasında çatışma alanları vardır ancak Kıbrisi'nin takipçilerine benzer boyuttaki etnik çatışmalarla karşılaşmadığı gibi, tartışma, kavga vb. olayların topluluk önünde gerçekleştiğine alan çalışmalarım süresince hiç rastlamadım veya herhangi bir kimseden duymadım.

Çatışma ortamı; Nazım Kıbrisi örneğinde görüldüğü gibi, şeyhin her zaman müridleriyle bir arada olmadığı, otoritesini farklı görevlilere paylaştığı ve etnik köken başta olmak üzere farklı çatışma unsurlarını kendi içerisinde barındıran gruplarda görülebilmekle birlikte, geleneksel tarikat yapısını devam ettiren, şeyhin otoritesinin açıkça hissedildiği, homojen yapıya sahip ve genellikle tarikatın zikir zamanlarında tekkeye gelerek bir arada bulunan, tekke günleri haricinde görüşmeyen gruplar için geçerli değildir. Dolayısıyla grup içerisindeki güç ilişkileri ve çatışma süreçlerinin açıktan görülebildiği Nazım Kıbrisi ve takipçilerini bu anlamda ele almak

söz konusu grup için mümkün olabilir ancak tüm gruplarda çatışmanın parametrelerinin benzer olduğunu veya grupların çatışma üzerine kurulduğunu varsaymak “hatalı” olacaktır.

Özellikle 2000 öncesinde siyasal İslam’ın yükselişiyle medyada da sıkça yer verilen, Nakşibendilik ekolünün, tarikat kökenli olup zamanla kalabalıklaşan farklı büyüklükteki grupları akademik alanda da karşılık bulmuştur. Bu gruplar hakkında ele alınacak ilk çalışma, kendilerini “Süleyman Efendi’nin talebeleri” veya “Süleymanlı” olarak ifade eden ancak kamuoyunda “Süleymancılar” olarak bilinen grup hakkındadır (Kirman, 2000).

Kirman’ın doktora çalışması, başta Süleyman Hilmi Tunahan’ın hayatı olmak üzere, topluluğun tarihsel seyri, iç organizasyon, mekânsal yapı, faaliyetlerin yurtiçi ve yurtdışında resmi çerçeve içerisinde yürütülmesi, topluluğun tarikat boyutu gibi farklı konularda kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Büyük oranda katılımcı gözleme dayanan ve yapılandırılmamış mülakatlarla da desteklenen araştırma, veri toplama sürecinin 28 Şubat sürecine denk gelmesinin etkisiyle olduğu tahmin edilebilecek, Cumhuriyet inkılaplarıyla “fazla barışık” bazı pasajlar içerse de, genel itibarıyla kapalı bir görüntü sergileyen bu grubun anlaşılmasında önemli bir kaynak konumundadır.

Büyük Nakşibendi gruplardan, Mehmed Zahid Kotku’nun İskenderpaşa Camii’ndeki görevi süresinde kalabalıklaşması dolayısıyla “İskenderpaşa Cemaati” olarak bilinen gruba dair de bir doktora çalışması yapılmıştır (Sözer, 2018). Sözer, uzun yıllar söz konusu cemaatin içerisinde bulunarak zaman içerisindeki değişimleri kendi gözlemlediği gibi, toplamda 58 kişi ile yaptığı mülakatlar ve odak grup görüşmelerinden yola çıkarak cemaatin dönüşümünü konu edinmiştir. Sözer kendisinin cemaat ile ilişkisini “yıllarca cemaat müntesipleriyle yakın bir ilişki içerisinde bulunmuş ama psikolojik olarak kendisini fanatik bir aidiyet içerisinde hissetmemiş” olarak tanımlamaktadır (Sözer, 2018: IX).

İskenderpaşa Cemaati’ne dair bu çalışma, tarikat kökenli olan bu cemaatin ilk temsilcileri ile Cumhuriyet döneminde ön plana çıkan Mehmed Zahid Kotku’yu anlatmakta, sonrasında cemaatin lideri konumunda olan, Kotku’nun damadı Esad Coşan dönemindeki “legal” faaliyetlerle ortaya çıkan kitleselleşmeyi ve Coşan’ın Avustralya’da trafik kazası sonucu hayatını kaybetmesiyle lider konumuna gelen oğlu

Nureddin Coşan dönemindeki farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Araştırmacının cemaatle kurduğu duygusal bağdan kaynaklandığı düşünülebilecek şekilde, bazı değişimlere dair şahsi görüşlerini yansıtan ifadeleri ve sübjektif unsurları sıklıkla içeren “sorunlu” yazım dili dolayısıyla farklı handikapları olan araştırma, bunların yanı sıra cemaate dair nitel veriye dayanan geniş kapsamı dolayısıyla önemlidir.

Büyük grupların merkezlerinden uzaktaki küçük temsilciliklerinden yola çıkılarak yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Burada örneklendirilecek iki araştırmadan ilki Menzil Cemaati’ne dair yüksek lisans çalışmasıdır (Karataş, 2019). Özellikle son yıllarda sıkça gündeme gelen, aslen Adıyaman’ın Kahta ilçesindeki bir dergâhta büyüyerek genişleyen bu cemaate dair, Kocaeli ilindeki bazı temsilciliklerle katılımcı gözlem ve mülakat yoluyla yürütülen bu çalışma; hem örnekleminin küçüklüğünden hem de merkezden uzak olmasından; grubun dönüşümünü, büyümesini ve stratejilerini son derece genel hatlarla ele almakta, gruba derinlemesine nüfuz etme konusunda eksiklikler barındırmakta ve dar bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadır.

Benzeri bir diğer çalışma ise Erenköy Cemaati hakkındaki yüksek lisans tezidir (Aksoy, 2016). Cumhuriyet döneminin etkili sufilerinden olan Esad Erbili’nin halifesi Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun faaliyetleriyle büyüyen İstanbul merkezli bu grup, zaman içerisinde farklı bölgelere de yayılmıştır. Nakşibendi kökenli olan Erenköy Cemaati’nin Kayseri’deki temsilcileriyle yapılan araştırma, özelde “cemaate katılımı etkileyen sosyal faktörler ve etkilerini” konu edinmekte, buna rağmen söz konusu cemaatin anlaşılmasında son derece önemli olan kurucu isimlerden bahsetmemektedir. Cemaatin günümüzdeki lideri konumundaki Osman Nuri Topbaş’tan da genel çerçevede bahseden çalışma, Erenköy Cemaati’nin karakteristik yanlarını yansıtmamakta ve grubun anlaşılmasını sağlama özelliğini taşımamaktadır.

Hüseyin Hilmi Işık isminin etrafında büyüyen, TGRT, Türkiye Gazetesi, İhlas Holding gibi büyük ticari faaliyetleriyle bir dönem ön plana çıkan ve “Işık Cemaati” olarak bilinen gruba dair bir makale yayınlanmıştır (Tekin, 2017). Cemaati ana hatlarıyla, daha ziyade ticari yönünün ön plana çıkmasıyla birlikte dönüşüm sürecine odaklanarak anlatan bu çalışmanın haricinde, literatür taramasında grup hakkında kapsamlı bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Aynı şekilde “İsmailağa Cemaati” olarak bilinen cemaat hakkında da benzeri çalışmalara rastlanılmaması şaşırtıcıdır. Tarikat kökenli cemaatler ve tarikatlar hakkındaki kapsamlı çalışmalarda araştırmacılar, cemaat mensuplarından destek ve yardım gördüklerini açıkça ifade etmişlerdir. Bu durum, söz konusu cemaatlerin bu yönde bir çalışmayı desteklememeleri ya da istememeleri ile açıklanabilir.

1.4.3. Mevlevilik Çalışmaları

Nakşibendilik ekolünün farklı büyüklüklerdeki temsilcilerinin yanı sıra diğer tarikatlardan gruplar hakkında da yürütülen akademik çalışmalar mevcuttur. Sayısı az olan bu çalışmalar içerisinde Mevlevilik hakkındaki çalışmaların ayrı bir yeri vardır. Mevlevi ayinleri repertuarı dolayısıyla Mevlevi musikisi, Mevlana’nın ve ondan sonraki Mevlevilerin eserleri dolayısıyla Mevlevi edebiyatı, Mevlevihaneler dolayısıyla Mevlevi mimarisi hatta Mevlevi mutfağı gibi farklı çalışmalara bu kapsamda rastlamak mümkündür.

Aslen bir tarikat ayini olan Mevlevi mukabelesinin yani semanın, 1950’lerden sonra devlet eliyle serbest bırakılışının ardından yaygınlaşması, bu alandaki popüler yayınların da etkisiyle, Mevlana’yı hoşgörü-sevgi boyutunda ele alan birtakım aşkın-spiritüel söyleme sahip grupların ortaya çıkması ve kendilerini “Mevlevi” olarak tanımlamaları gibi farklı özellikleri, Mevlevileri yapısal olarak diğer gruplardan ayırdığı gibi Mevlevilere dair çalışmaların sonuçları da bu bağlamda farklılaşmaktadır. Bu kapsamda ele alınabilecek bir gruba dair yapılan yüksek lisans çalışmasında araştırma grubu “Yeni Mevleviler” olarak tanımlanmıştır (Gür, 2018). Kendisi de yoga eğitmeni olan Gür, yürüttüğü saha araştırmasında daha çok orta ve üst kesime mensup, iyi eğitilmiş, manevi olarak arayış içerisinde bulunan kişilerle görüşmeler yaparak çalışmasını tamamlamıştır. Araştırma, bir tarikat olarak geleneksel anlamda Mevleviliği temsil etmese de yeni bir dini anlayışa sahip ve kendini Mevlevi olarak ifade eden bir dini gruba tanıtmakta, ayrıca Mevleviliğin tarikattan kültüre dönüşümünü yansıtmaya da örnek oluşturmaktadır.

Mevleviliğin farklı kesimlerce sahiplenilmesinin yanı sıra “semazen” figürü başta olmak üzere, Mevleviliğin bilinen temsilcileri üzerinden popüler kültür unsuru haline getirildiği belirtilebilir. Özellikle Konya başta olmak üzere farklı bölgelerde Mevlana Pide, Mevlana Çorba, Mevlana Şekeri, Şems Otel, Semazen Kafe gibi farklı

isimlendirmelere konu olan bu figürlerin tüketimi, aslen dini bir ritüeli icra eden semazenlerin; kafelerde, düğünlerde, kutlamalarda ve hatta pop müziğe ait kliplerde dahi kullanılmasıyla da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu popülerleşme süreci, Mevlevilik hakkındaki akademik çalışmalara da konu olmuştur. Mevleviliğin popüler kültüre entegre edilmesini ele alan iki çalışmadan ilki, nitel bir araştırma yürüterek Mevlevi ayinleri ve müzik üzerinden konuyu inceleyen doktora çalışmasıdır (Şahin, 2016). Çalışmaya konu olan grup içerisinde, yukarıda bahsi geçen gruba benzer şekilde, Mevleviliğin İslami hüviyetinden koparılarak hippiler, “Eski Dostlar” şarkısı eşliğinde sema edenler gibi farklı örneklerle bağdaştırıldığı görülmüştür. Bu çalışmada müzisyenlerin hâkim olduğu bir Mevlevi grubunun, müziği araçsallaştırarak ve Mevleviliği özgün bağlamından kopararak farklı şekilde ele aldıkları görülmektedir. Popüler kültür ve Mevlevilik hakkındaki diğer çalışma da, içerik analizine dayalı olarak Mevlevilik bağlantılı romanlar ve kişisel gelişim kitaplarını inceleyen bir yüksek lisans tezidir (Bölükbaşı, 2011).

Mevleviliğin yeni yorumlarının yanı sıra geleneksel formlara daha bağlı görünen Mevlevi grupları inceleyen çalışmalar da vardır. Bunlardan biri Ankara’daki Mevlevi topluluğunu konu edinen doktora çalışmasıdır (Cezayirli, 1996). Yaklaşık 150 kişiden oluşan gruba dair yürütülen araştırma sürecinde, grup liderinin etkisiyle grubun üyelerinden sadece yaş, cinsiyet, meslek gibi temel bilgiler anket formu aracılığıyla toplanmış, buna ek olarak grup lideriyle uzun bir mülakat yapılmıştır. Netice itibarıyla araştırma büyük oranda grup liderinin kişisel görüşlerinin dökümünden oluşan ve grubun yapısından ziyade liderinin fikirlerini yansıtan bir incelemedir.

Mevlevilik hakkındaki yakın tarihli bir çalışma da Konya’da faaliyet gösteren Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu, Uluslararası Mevlana Vakfı, Dünya Mevlana Sağlık ve Eğitim Vakfı ile Mevlevi-Der üzerinden Mevleviliğin günümüzdeki durumunu inceleyen doktora tezidir (Kaygusuz, 2019). Bu grupların temsilcilerine ek olarak İstanbul’da faaliyet gösteren grupların temsilcileri ile yapılan toplam 15 mülakattan elde edilen verileri sunan çalışma, Mevleviliğin Cumhuriyet sonrasındaki genel seyrine odaklanmakta ve Mevlevi gruplar arasındaki bağlantılara da değinmektedir.

1.4.4. Rifailik Çalışmaları

Farklı çalışmalara konu olan bir grup da aslen şeyh-mürid ilişkisine dayalı klasik tarikat yapısında ortaya çıkan fakat Cumhuriyet sonrasında modern görünümü ve entelektüel-akademik boyutuyla farklılaşan Kenan Rifai ve takipçileridir. Görece küçük bir grup olmalarına rağmen, grubun entelektüel uzantılarının da etkisiyle Rifailer hakkında yüksek lisans düzeyinde İngilizce (Akman, 2007) ve doktora düzeyinde Fransızca (Neubauer, 2009) çalışmalar mevcut olduğu gibi Türkçe çalışmalar da vardır.

Türkçe çalışmalardan biri; Kenan Rifai'nin vefatından sonra, Samiha Ayverdi ve Cemalnur Sargut gibi kadın liderleriyle temsil edilen bu grubu; ilgili yazılı kaynakları referans alarak tarihsel süreci içinde inceleyen yüksek lisans tezidir (Atik, 2007). Söz konusu tez; grubun ana hatlarıyla anlaşılmasını sağlamakla birlikte yalnızca yazılı kaynaklardan yola çıkılması dolayısıyla derinlemesine incelemeleri yansıtmamakta ve saha çalışmasını içermemektedir.

Türkçe bir diğer çalışma ise Kenan Rifai ve takipçilerine dair en kapsamlı çerçeveyi sunan doktora tezidir (Ceylan, 2014). Araştırmacının uzun yıllar boyunca bu gruba yakınlığı, araştırma öncesinde ve sırasında grup tarafından desteklenmesi ve eşinin de topluluğun günümüzdeki lideri konumundaki Cemalnur Sargut'un basın danışmanlığını yapması gibi avantajlarının yanı sıra, gözlem ve mülakat da içeren araştırma, grubu tanıması açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu çalışma tüm avantajlarına rağmen, muhtemelen araştırmacının gruba kişisel yakınlığı dolayısıyla sıklıkla öznellemektedir. Örneğin araştırmacı gruba dair sıklıkla yöneltilen eleştirilerden biri olan “başörtüsü sorunsalının” (Ceylan, 2014: 142-145) tartışıldığı bölümde savunmacı, Cemalnur Sargut'un anlatıldığı bir bölümde ise neredeyse propagandacı (Ceylan, 2014: 239-249) bir tavır takınmıştır.

Kenan Rifai'nin takipçileri arasında Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan “kadın lider” profilinin bir benzeri de Şefik Can'ın vefatından sonra karşılaşılan Hayat Nur Artıran örneğidir. Rifailik özelinde Cemalnur Sargut ve Mevlevilik özelinde Hayat Nur Artıran'a ve takipçilerine dair, söz konusu iki ismin de araştırma örneklemine dahil olduğu bir doktora çalışması yapılmıştır (Özelce, 2017). Sargut, Artıran ve takipçilerinin görüşlerini merkeze alan araştırma, büyük oranda başörtüsünün

gerekliliği ve yeri ile kadın mürşid olgusunun var olup olamayacağı konularına odaklanmaktadır. Gruba dair kapsamlı bir çerçeve sunmamakla birlikte söz konusu araştırma, bahsi geçen başlıklarda grupların liderlerinin ve mensuplarının bakış açılarını yansıtmaması ve kısıtlı çerçevede olsa da farklı imajlarıyla faaliyet gösteren iki grubu incelemesi açısından önemlidir.

1.5. ARAŞTIRMANIN ÖZGÜN DEĞERİ VE ALANA KATKISI

Araştırma sahasındaki yukarıda değinilen çalışmalar genel olarak tekrar değerlendirilecek ve özetlenecek olursa; tarikat kökenli cemaatler ve tarikatlarla ilgili çalışmalarda şu sorunlar mevcuttur:

Nicelik boyutundan ele alındığında, Nakşibendilik ekolünden Işık Cemaati, İsmailağa Cemaati gibi büyük gruplara dair kapsamlı çalışmalar olmadığı gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde küçük gruplarla temsil edilen klasik tarikat yapılanmalarına dair çalışmaların sayısı da çok azdır. Bunların yanı sıra bir grup hakkında örneğin yirmi yıl önce bir çalışma yapılmışken söz konusu grubun daha sonra çalışılmadığı ve bu gruba bilgilerin güncellenmediği de görülmektedir.

Nitelik boyutunda ise, araştırma sahasının sorunları daha da çeşitli bir hal almaktadır. Büyük gruplar söz konusu olduğunda, bu konuda bahsedilebilecek en temel sorun çalışılan grubun tarikat kökenli cemaatin tamamını yansıtmaktan uzak kalmasıdır. Sonuç itibarıyla bu cemaatler yurt içi ve yurt dışında geniş bir organizasyon ağına sahiptir ve organizasyon büyüdükçe korunan geleneklerin ve değişimlerin ele alınması dahi başlı başına bir araştırma konusudur. Tarikat kökenli cemaatlerin kendi içerisinde tarikat yapısını sürdürürken dışa dönük olarak farklı faaliyet kollarına uzanması da konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Tüm bu handikaplara rağmen söz konusu grupların geniş bir örneklem dahilinde çalışılmasının gerekli olduğunu da ifade etmek gerekir.

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların, araştırmacıdan kaynaklanan sorunlarına bakıldığında ise bunlara araştırmacının araştırma sahasına dahil olamaması, alandaki bilgi eksikliği ve gruba dair duygusal bağının anlatımına yansımaları gibi başlıklar örnek verilebilir. Her alanda olduğu gibi tasavvuf ve tarikatlarla dair çalışmalar da araştırma konusunda bilgi birikimini gerektirmektedir ve bu alanda çalışan bir araştırmacının İslam tarihi, tasavvuf tarihi gibi alanların yanı sıra

dini bilgilere de sahip olması beklenmektedir. Buna rağmen bazı araştırmacıların özellikle bu konularda eksik olduğu ve bu sebeple tarikatlara dair temel konuları anlamada ve yorumlamada güçlük çektiği görülmektedir.

Aynı sebeplerden; araştırma sahasına da dahil olamayan araştırmacıların çalışmaları; bu alanda yeni bir bakış ortaya koymaktan ziyade mevcut literatürün sorunlarını yeniden üretmektedir. Bu araştırmanın avantajı; araştırmacının hem bu alanda gerekli bilgilere sahip olması hem de tasavvuf muhitinin temsilcileriyle uzun süredir yakın bir ilişki içerisinde bulunmasıdır. Böylelikle ilgili kaynaklara ve kaynak kişilere ulaşılması kolaylaştığı gibi araştırma kapsamında ele alınan konuların incelenmesinde de araştırma sahasının ruhuna uygun hareket edilmiş ve olayların, kişilerin, eserlerin bağlamından koparılmasının önüne geçilmiştir.

Bu noktada ise diğer araştırmalarda da görülen “gruba dair duygusal bağın anlatıma yansması” sorunundan bahsetmek gerekir. Alandaki bazı araştırmalarda da görüldüğü gibi araştırmacı ele aldığı grubun mensubudur ya da mensuplarıyla yakın bir ilişki içerisinde. Bu sebeple de ele aldığı araştırma sorusuna beklenen eleştirel yaklaşımı sergileyememektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse; bu araştırma açısından benzer bir handikapla karşılaşılması endişesiyle, araştırma konusunun seçiminde uzun süren ve titiz bir çalışma yürütülmüştür. Sonuç olarak tarikatın iç ilişkileri vb. konular yerine ritüellerin derinlemesine incelenmesi tercih edilerek; tarikat içerisinde sohbet, kıssa, hikâye, menkıbeler ve özellikle ilahiler aracılığıyla verilen mesajın temel öğelerine odaklanılmıştır. Böylelikle uzun süreli saha tecrübesinin pozitif etkisi ön plana çıkarılarak, tarikatların yapısına ve ritüellerine dair temel sorunlar tekrarlanmadığı gibi dervişlik kimliği üzerinden inşa edilen toplumsal hafıza ana eksene oturtulmuştur.

Bu kapsamda düşünüldüğünde, bu çalışma klasik tarikat yapısını barındıran bir grubu nitel araştırma yöntemiyle ve etnografik bir yapıda derinlemesine ele almasıyla, örnekleri sınırlı olan araştırma sahasına nicelik boyutunda katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra, Cerrahilik hakkındaki az sayıdaki çalışmaya örnek teşkil etmekte ve daha da önemlisi Cerrahilik hakkında Karagömrük Cerrahi Tekkesi dışında bir tekke hakkındaki ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

Nitelik boyutundan ele alındığında ise, önceki çalışmaların büyük oranda çalışılan grupların yapısını yansıttığını, bazılarının da şeyh-mürid ilişkisi gibi dışarıdan

bakıldığında tarikatlara dair ilk etapta akla gelecek konuları ele aldığı görülmektedir. Bu çalışma bir tekkeyi; anlatı ve müziğin toplumsal hafıza ve kimliği inşası bağlamında ele alarak tekkedeki ritüelleri detaylı bir şekilde incelemesiyle özgün bir konumdadır. Bu özgün konumun, araştırmanın alana en önemli katkısı olması beklenmektedir.

Araştırma konusunun özgünlüğünün yanı sıra çalışma, yöntemi itibariyle de diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Alandaki benzer çalışmalar ya sadece saha araştırmasına ya da sadece yazılı kaynakların incelenmesine dayanmaktadır. Bu araştırma ise uzun süreli bir gözlem sürecini içerdiği gibi, tekke içerisinde şeyh tarafından yapılan sohbetlerle birlikte sürekli tekrarlanan yazılı kaynaklar olarak ilahileri incelemektedir. Tekke içerisindeki hem yazılı hem sözlü kaynakları ele alan çalışma; bu anlamda da özgün değerini ortaya koymaktadır.

1.6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aslen Arapça bir kelime olan “hafıza” kısaca duyulan ve görülenleri zihinde saklayan kuvveti ifade eder (Devellioğlu, 2004a: 310). “Hafıza” ile eş anlamlı olarak kullanılan “bellek” kelimesi ise TDK’ya göre yaşanılanları, öğrenilenleri ve geçmişle ilişkilerini zihinde tutma gücü anlamını taşımaktadır (*Bellek ne demek? TDK Sözlük Anlamı*, t.y.). Her iki tanım da ele alındığında, hafıza/bellek tanımlamaları yapılırken duyu organlarıyla algılanan şeylerin hatırlanmasından bahsedildiğini ve hafızanın/belleğin toplumsal yanından çok bireysel yanının ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

Hafıza ile ilgili sosyal bilimler literatürüne bakıldığında hafıza kavramının öncelikle psikoloji bilimi içerisinde ve bireysel boyutuyla incelendiği görülmektedir ancak hafıza salt bireysel olarak ele alınabilecek bir olgu değildir. Hafızanın toplumsal boyutunun ön plana çıkarılarak sosyoloji disiplini içerisinde ele alınması Emile Durkheim’ın “kolektif bilinç” kavramsallaştırmasına kadar uzanmaktadır. Ona göre bireyden bağımsız, kendine özgü, insani olan her şeyin kaynağında bulunan ve her bireye kendisini zorla kabul ettiren bir bilinç türü vardır ve bu da toplum içinde yaşayanların ortak inanç ve duygularının bütününe ifade eden kolektif bilinçtir (Durkheim, 2006: 49).

Durkheim’ın öğrencisi olan Maurice Halbwachs ise hafızanın toplumsal boyutuna daha da odaklanarak “toplumsal hafıza” kavramını literatüre kazandıran bu alandaki

kurucu isim olmuştur. Durkheim'ın hafızanın bireysel olmaktan çok sosyal olduğu vurgusu, Halbwachs'ın hafıza teorisinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Karaarslan, 2019: 38). Halbwachs, Türkçeye *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* olarak çevrilen çalışmasında rüyalar, anılar, aile bağları ve toplumsal gruplar gibi farklı bağlamlarla hafıza kavramını toplumsal boyutuyla ele almaktadır. 20. yüzyılın başlarında Halbwachs'ın "toplumsal hafıza" kavramsallaştırması ile, hafızanın bireysel olmaktan çok toplumsal olanla ilişkili olduğu, hafızanın bireye ait olsa da toplumsal olarak belirlendiği ve toplulukların ortak hafızaları olduğu ifade edilmiştir (Delibalta, 2020). Halbwachs, sosyal grupların hafıza üzerinden nasıl kimlik inşa ettiğini ortaya koymaya çalışır ve hafızanın da kimliğin de inşa edildiğini ve kimliğin inşa edilmesinde hafızanın belirleyici rol oynadığını ifade eder. Ona göre her grup belirli bir mekâna ve ritmik olarak belirli ritüellerini gerçekleştirdiği belirli bir zamana paralel olarak toplumsal hafızayı barındırır ve taşır (Karaarslan, 2019: 66).

Sürekli olarak yenilenen toplumsal hafızanın inşa edilmesinde farklı faktörler etkili olmakla birlikte anıların belirleyici rolü olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal gruplarda, hafızanın yeniden inşa edilmesini sağlayan kolektif anılardır (Halbwachs, 2019: 13). Bir grup tarafından ortak biçimde hatırlanan anılar, o grubun hafızasının oluşmasında, korunmasında ve aktarılmasında etkili olmaktadır.

Bu çerçevede Halbwachs toplumsal hafıza tanımında da anıları temele koyar ve ona göre toplumsal hafıza; bir toplumun çok sayıda üyesinin anılarının toplanmasıdır (Aktin, 2020: 5). Bu tanımdan yola çıkarak toplumsal hafızayı kısaca bir toplumun/topluluğun zaman içerisinde oluşan ve aktarılan ortak hafızası olarak tanımlamak mümkündür.

Burada temel sorulardan biri gruplarla makro ölçekteki toplumun hafızası arasındaki ilişkidir. Russell'a göre her grubun kendine özgü bir hafızası vardır ve bu da o grubu diğerlerinden ayıran bir etkidir (Russell, 2006: 796). O grubu diğer gruplardan ayıran ortak hafıza, ortak kimliğin belirlenmesinde ve diğer gruplardan ayrışmada büyük öneme sahiptir. Bir sosyal grubun/topluluğun ortak anılarında, o grup/topluluk için tanımlayıcı öneme sahip ortak olayların da farklı boyutlarda etkisinden söz edilebilir. Söz konusu olayların hatırlanma ve hatırlatılmasının sıklığı ve biçimleri de o olayların topluluk için önemine göre değişkenlik gösterebilmekte, zaman içerisinde bazı olaylar grup için kritik öneme sahip hal alırken bazıları unutulmaktadır. Toplumsal hafıza,

geçmiş ile bugün arasındaki ilişkiyi hatırlatır ve olayların anımsanmasını, ön plana çıkarılmasını, yeniden üretilmesini veya unutulmasını beraberinde getirir (Türkoğlu, 2004).

Toplumsal hafıza söz konusu olduğunda, diğer topluluklar gibi dini topluluklardan da bahsedilebilir (Karaarslan, 2019: 22). Bu çalışmaya konu olan ve geleneksel yapılanmaya sahip olan tarikatlar da hem ortak hatırlama biçimleri hem de ritüelleri anlamında çok sayıda toplumsal hafıza ögesini bünyesinde barındırmaktadır. Geleneksel tarikat yapılanmalarında tarikatların geleneklerinin korunması, sürdürülmesi ve taşınması için farklı yollara başvurulmaktadır. Bu kapsamda biat merasimi, hilafet merasimi, zikir, meşk gibi çok sayıda ritüelden bahsedilebileceği gibi peygamberlerin, sahabelerin, evliyaların, geçmiş tarikat büyüklerinin, tarikatın pirinin ve tarikatın büyüklerinin hayatlarından örneklerle sürekli olarak anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyelerin yanı sıra onların şiirleriyle bezenen anlatıdan söz edilebilir. Söz konusu anlatıların grubun ortak anılarını hatırlatmakta ve hafıza ile kimliği inşa etmedeki rolleri kapsamlı olarak incelenmesi gereken konulardır.

Halbwachs'a göre geleneği taşımak için en iyi yol ortak bir biçimde hatırlamaktır (Halbwachs, 2019: 258). Tarikatların kendilerine has, onları diğer gruplardan ayıran ve sürekli olarak tekrarlanan ortak hatırlama araçları, tarikatların geleneklerinin taşınmasında da başat rol üstlenmektedir.

Tarikatlarda geleneğin korunması ön planda tutulmakla birlikte, geçmiş dönemde yaşananların günümüze aktarılmasında birtakım değişikliklerin olduğundan ve hafızanın yeniden inşa edilmesinden bahsedilebilir. Bu durumun da gösterdiği gibi geçmiş, yaşandığı dönemden sonra yeniden ortaya çıkarken değişime uğramakta, korunmaktan daha çok içerisinde bulunulan zamandan hareketle yeniden inşa edilmektedir (Halbwachs, 2019: 277). Bu kapsamda, ileride de örneklendirileceği şekilde, anlatı unsurlarının aktarımında bazı olayların bağlamından koparıldığına ya da değişikliğe uğradığına rastlamak mümkün olmaktadır.

Halbwachs'ın çalışmasında dinsel kolektif hafızadan bahsedilmekle birlikte bu konu daha ziyade Hristiyanlığın doğuşu bağlamında ele alınmış ve Yahudiliğin mevcut olduğu bir ortamda Hristiyanlığın nasıl sistemleştiği anlatılmıştır ancak onun toplumsal hafıza çözümlemesinin odak noktası din değildir. Toplumsal hafıza-din ilişkisini daha detaylı ele alan Hervieu-Leger ise Halbwachs'ın kolektif hafıza

yorumunu dine uyarlamıştır (Sevinç, 2012: 123) ve din üzerine topluluk silsilesi ve gelenek-kolektif hafıza merkezli bir analiz yapmaktadır (Hervieu-Leger, 2000). O, dinin varlığını sürdürmesinde hafızaya hayati bir rol atfetmektedir. Hafıza ile din arasındaki ilişkide Leger, dini “hafıza zinciri” olarak değerlendirir ve dinden uzaklaşmanın hafıza kaybı olduğunu ifade eder (Sevinç, 2012: 124).

Grupların, hafızalarını koruyarak varlık alanlarının mücadelesini verdiklerini söylemek mümkündür (Karaarslan, 2019: 19). Araştırmanın konusu olan tarikatlar bağlamında düşünüldüğünde, Sevinç’in (2012) belirttiği üzere tarikatlarda ve benzeri topluluklarda, insanları birbirine bağlayan bir tarikat silsilesi bulunmakta, aradaki bağı sürdüren gelenek olarak da tasavvuf mirası kolektif hafızayı temsil etmektedir. Tasavvuf geleneğinden aktararak gelen ortak miras tarikatlarda yaşatılmakta, özellikle geleneksel tarikatlarda geçmişten gelen birikimin korunmasına büyük önem verilmektedir.

Sosyal bilimlerde hafıza konusuna dair literatürde, toplumsal hafıza/bellek kavramının yanı sıra ön plana çıkan bir diğer kavram da Assman tarafından geliştirilen “kültürel hafıza/bellek” kavramıdır. Ona göre iletişimsel bellek; oluşan ve kaybolan, geçici belleği ifade ederken, kültürel hafıza/bellek, gündelik olmayan olayları hatırlatan, kutsal ile yakından ilişkili ve törensel özellikler de barındıran hafıza biçimidir (Assman, 2005: 61). Durağan olmayan kültürel hafıza/bellek, toplumun kültürünü korur ve böylelikle kültürel süreklilik kazandırır (Assman, 2001). Söz konusu süreklilik de insanların bağdaşmalarına yardımcı olur. Kültürün bütünleştirici yönünden bakılırsa, ortak deneyim; sembolik bir anlam dünyası oluşturarak insanları birbirine bağlar ve önemli deneyimleri canlı tutarak dünle bugünü birleştirir (Börekçi & Ülkü, 2020: 5).

Assman da Halbwachs gibi geçmişe dair anlatıya ve anılara büyük önem vermektedir. Ona göre öyküler anlatılarak anıların canlandırılması, geçmişle bugünü birleştirerek ortak kimlik ve aidiyetin temellerini atar (Özçelik, 2020: 269). Onlara göre hafıza da kimlik de durağan değildir ve inşa edilmektedir ve söz konusu inşa süreci farklı fonksiyonları içerir. Önceki kuşaktan aktararak gelen bilgi, sonraki kuşak için kültürel kimliği yeniden yapılandığı gibi (Davies, 2009: 1), kimliğin inşasında rol oynayan kültürel hafıza/bellek sadece geçmişe ait olanları hatırlatmaz, kimliği sürdürme işlevini de üstlenir (Temur, 2017: 174).

Hafızada bireysel hafıza ve toplumsal hafızadan bahsedildiği gibi kimlik konusunda da hem bireysel kimlikten hem de sosyal kimlikten söz edilmektedir. Bireysel kimlik, kişinin kendine has özelliklerini ve onu diğer bireylerden ayıran niteliklerinin tamamını ifade derken, sosyal kimlik bireyin dini, siyasi, etnik vb. gruplara üye olması ile ortaya çıkan ve aynı grup içerisinde yer aldığı diğer üyelerle paylaştığı ortak kimliği temsil etmektedir (Yapıcı, 2016: 41).

Ortak kimlik, bir grubun üyelerine kendilerini o kimliğe referansla ifade edebilme imkanı sunmaktadır (Assman, 2001). Sosyal gruba dahil olan bireylerin ortak kimliklerinin yoğunluğu, zaman içerisinde o grup içerisinde bireysel kimliklerin geri planda kalmasına da yol açabilmektedir. Bir grubun üyeleri arasındaki benzerliklerin artması, grup üyelerinin homojenleşmesine ve bireysel kimlikten sosyal kimliğe geçme yani ortak kimlikte birleşerek kimliksizleşme (depersonalisation) yaşamalarına neden olmaktadır (Yapıcı, 2016: 47). Tarikatın ortak kimliği söz konusu olduğunda, bireysel kimliklerin geri planda kaldığı ve ortak kimlik olarak dervişliğin birleştirici payda olduğu da görülmektedir.

Kimlik konusunu din bağlamında ele alarak “dini kimlik”ten de söz edilebilir. Zira din; insanların kimliğiyle ve onların gerçekte kim olduklarıyla sıkı bir bağ içerisinde (Greil & Davidman, 2016: 3) ve dini kimlikler, sosyal dünyamızda aktif bir biçimde inşa edilmektedir (Peek, 2016: 295). Dini grup içerisinde inşa edilen kimlik, grubu tanımlamanın yanı sıra farklı fonksiyonlar da üstlenmektedir. Greil ve Davidman’a göre geçmişe dair anlatının sıkça tekrarlandığı geleneksel dini gruplar, korumaya çalıştıkları ortak kimlikleriyle; modern ve postmodern dönemin akışkan, geçici, dinamik, bireysel ve farklılaşmış kimlikleri ön plana çıkartan yapısına cevap niteliği de taşımaktadır (Greil & Davidman, 2016: 22).

Hafıza odaklı düşünüldüğünde, kimlik inşasında hafızanın rolü bireysel kimlikte olduğu gibi sosyal kimlikte de kendini göstermektedir. Paylaşılan hafızanın bilinci, hem bireysel hem de sosyal kimlik için gereklidir (Davie, 2005: 38). Tarikatlar özelinde; tasavvuf geleneği ve tasavvuf kültürü farklı şekillerde hafızayı inşa etmekte, bu da kimliği inşa etmektedir.

Bu kavramsal analitik çerçeveyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hafıza ve kimlik bireysel olmaktan çok toplumsaldır ve dini topluluklar dahil sosyal toplulukların ortak hafızaları ve ortak kimlikleri vardır. Bu ortak hafıza toplulukları

bir arada tuttuğu gibi yeniden inşa ederek devamlılığı mümkün kılmaktadır. Hafıza ve kimlik bu açıdan değişmeyen, sabit olgular değil dinamik inşa süreçlerini barındıran toplumsal olgulardır. Bu çalışmada; toplumsal hafızanın ve kimliğin anlatı ve müzik aracılığıyla inşa edilmesi Cerrahilik tarikatına bağlı bir tekke üzerinden ele alınacaktır.

1.7. TOPLUMSAL HAFIZA, ANLATI VE MÜZİK

Sözlü kültür; topluluk/cemaat yapılarında daha ön planda iken yazılı kültür daha çok toplum/cemiyet yapılarında geçerlidir (Nalçaoğlu, 2004; Sevinç, 2012). Toplumsal hafızanın ve ortak kimliğin inşasında, geleneksel cemaat yapılanmasına sahip olan tarikatlarda da sözlü kültürün etkisi büyüktür. Tasavvuf ve tarikatlar, çalışmanın ilgili bölümlerinde de ifade edildiği şekilde, sözlü kültürden beslenen ve sözlü kültürle inşa edilen yapılardır. Sözlü kültür öğelerinin bir kısmı yazılı hale getirilmiş olmakla birlikte, tarikatların hafızasının inşasında ve sürekliliğinde ana unsurun daima sözlü kültür olduğunu söylemek mümkündür.

Hafıza ve kimlik gibi kültür de durağan değildir. Kolektif kimliğin öğelerinden biri olan kültür, yapıyı oluşturmada rol oynadığı gibi kendini de sürekli yenilemektedir (Özcan & Paşaoğlu Yöndem, 2020) ve kültür, ortak deneyimlerden sembolik bir anlam dünyası oluşturarak, topluluğun üyelerini birbirlerine bağlamaktadır (Taşmurat, 2020). Tarikat mensuplarının sözlü kültürle inşa edilen ortak duygu ve düşünce dünyasının oluşumunda da kültürün bu yönünün ön plana çıktığı ifade edilebilir. Anlatı öğelerinden de beslenen sözlü kültür, benzer olaylara benzer referanslarla karşılık vermeyi beraberinde getirmekte, böylelikle topluluğun üyelerinde dil birliği olduğu gibi duygu ve düşünce birliği de oluşmaktadır.

Tarikatların sözlü kültürünün yaşatılmasında ve sürdürülmesinde temel öğelerden biri olarak dini anlatılardan bahsedilebilir. Sözlü kültürle taşınan sohbet geleneğinin yanı sıra dini hikâyelerin anlatılabilmesi, tarihsel süreçte farklı dinlerde de karşılaşılan bir durumdur. İnsanlar ortaya çıkışlarından itibaren dini kahramanların anılarını korumuşlar, onların tarihlerini anlatmışlar ve bir kült aracılığıyla anmışlardır (Halbwachs, 2019: 239). Tarihsel süreç içerisinde bazı kahramanlar ve hikâyeler silikleşirken bazıları da günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durum da kültürün ve hafızanın dinamik yapısını ortaya koyar niteliktedir.

Dini anlatılar, geçmişteki din büyüklerine referansla, muhataplarına örnek almaları gereken yaşamları sürekli olarak hatırlatmakta ve dini grupların hafızalarındaki

süreklilik dini anlatılar aracılığıyla da sağlanmaktadır. Tarihin amacı; geçmişi anlatırken günümüzdeki insanların kendi konumlarını anlamalarına yardımcı olmak şeklinde de ifade edilmiştir (Carr & Fontana, 1991). Bu bağlamda düşünüldüğünde dine ve tasavvufa dair tarihsel anlatı, grubun ortak kimliğinin oluşmasında da etkili olmaktadır.

Dini anlatılar, inananlara da dini farklı yönleriyle anlatmayı sağlamaktadır. Dine inanan kişi, o dinin öğretisinin inananlarına öğrettiği, dini pratikler üzerinden dikkatinin sürekli olarak yoğunlaştığı bazı önemli olayları hafızasında tutar (Halbwachs, 2019: 253). Tasavvuf literatüründe ve kültüründe de özellikle kıssalar ve menkıbelerle kendini gösteren anlatı unsurlarına tasavvuf tarihi kaynaklarında sıkça rastlanmaktadır. Bu alanda tarikat büyüklerinin hayatlarının anlatıldığı “menakıbname” isimli bir edebi tür de oluşmuş, sözlü kültürden gelen anlatı geleneği yazılı kültürde de karşılık bulmuştur.

Sözlü kültür, kalıplaşmış ifadeler haline gelen hikâyeler aracılığıyla yaşatıldığı gibi müzik de sözlü kültürle birlikte hafızanın inşasında ve sürekliliğin sağlanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Dilin birleştirici bağını yansıtan öğelerden olan müzik, aynı zamanda toplumsal belleğin oluşumunda rol oynayan sözlü kültürün de temel unsurlarındandır (Taşmurat, 2020: 325). Sözlü kültürün müzik aracılığıyla ifade edilişi farklı müzik türlerinde kendisini göstermekte, örneğin Türk Halk Müziği Anadolu’nun sözlü kültürünün çeşitli unsurlarını yansıttığı gibi aşıklık geleneği kültürel belleğin taşıyıcılığı rolünü üstlenmekte (Arslan, 2015), farklı etnik grupların kültürünün yaşatılmasıyla etnik müzik türleri de ortaya çıkmaktadır (Ata, 2021). Bu türler içerisinde; örneğin dini içerikli olmayan ve Yahudilere ait bir müzik türü olan Klezmer müziğine benzer şekilde, sözlerden çok enstrümantal yapısıyla belli gruplarla özdeşleşen müzik türlerinden de bahsetmek mümkündür (Feldman, 2016: 61).

Melodik ve ritmik yapısı sayesinde tekrarlanması, ezberlenmesi ve aktarılması kolaylaşan müzik öğeleriyle müzikal unsurlar dolaşıma girdiği gibi sözel anlatı öğeleri de müzik aracılığıyla ifade edilmektedir. Ezgiler bağlamında düşünüldüğünde özellikle Batı müziğindeki senfonilerin yanı sıra evlilik törenleri, cenaze törenleri ve çeşitli kutlamalarla özdeşleşmiş müzik öğelerine rastlanmaktadır (Önal, 2012: 14). Türk müziğinde de medhal, peşrev, semai, sirto, longa gibi sözlü unsur içermeyen öğeler bulunmakla birlikte anlatı halk müziğinde ve özellikle dini musikide ön plana

çıkarmakta, ilahi, kaside, na't, münacat, temcid, mersiye, mevlid, şuğul gibi türlerin tamamında anlatı öğeleri yer almaktadır (Pelikoğlu & Özşen, 2015). Bu açıdan bakıldığında, lâ-dini musikinin sanatsal değeri ön planda iken dini musikide müziğin ve sanatsal değerın araçsallaştığından ve anlatının müzik aracılığıyla ifadesinin ön plana çıktığından bahsetmek mümkündür.

Hafıza ve kimlik bağlamında ele alındığında müzik; kimliğin ve toplumsal hafızanın tanımlandığı temel alanlardan biri olarak ifade edilmektedir (Romero, 2001: 11). Müzik-anlatı ilişkisi özelinde düşünürsek; melodik yapı ve ritim kısa süreli hafızada daha etkili olurken, sözler daha büyük zaman ölçeklerindeki olayları anlatmakta ve ifade etmekte aracı rol üstlenmekte, müzik anlatı öğelerini böylelikle barındırmaktadır (Snyder, 2000: 161). Sözlü ifadelerle tarihi kişi ve olayların anlatımının yanı sıra öğütler verilmesi, tanımlar yapılması ve bunlara benzer çeşitli yöntemlerle, müzikal yapılar aracılığıyla müzik öğelerinin yanı sıra dil öğeleri de aktarılmakta, müzik öğelerinin sözleri türlere göre farklılaşma göstermektedir. Örneğin geleneksel müzik öğelerinde o geleneğin temsilcilerinden tarihi şahsiyetlerin şiirlerinin bestelenmesi ön plana çıkarken, diğer müzik türlerindeki çalışmalarıyla özdeşleşen söz yazarları ve bestekarlardan da bahsedilebilir. Bu duruma çeşitli siyasi görüşlerle özdeşleşen isimler örnek teşkil ettiği gibi (Paçacı, 2019) ikonik temsilcilerle özdeşleşen popüler müzik türlerinin ve alt türlerinin de toplumsal hafızada kalıcı hale geldiğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Strong, 2011: 142). Bu kapsamda ele alındığında, geriye bakışın nostaljiden daha fazlası olabileceğinden ve hafızanın kültürü yeniden yaratabilme potansiyelinden söz etmek mümkündür (Filene, 2000: 236) .

Türk müziği özelinde düşünüldüğünde, geleneksel müziğimizde hem dini musikide hem de lâ-dini musikide sözlü kültürün büyük bir yeri vardır. Osmanlı'da yazılı iletişimin yaygınlaştığı dönemlerde dahi müzik eğitiminin sözlü yapılmasının devam ettiği ve dini müzik gibi dini olmayan müziğin de bu şekilde öğretildiği görülmüştür (Behar, 2015). Basitçe tarif edilecek olursa, alanda yetkin bir hocadan duyulanı aynen tekrarlama ve hafızasında tutma usulüne uygun şekilde musiki eğitimi verilmesine “meşk” denilmektedir (Savcı & Kaplan, 2020). Söz konusu meşk usulü, musiki haricinde hat gibi başka geleneksel sanatlarda da kendisini göstermektedir (Memiş, 2018). Temel olarak meşk usulü, hocanın yaptığını taklit etme, hafızada tutma ve aynen yapmaya dayanmakta, bu öğretme şekline de meşk usulü denilmektedir.

Ezberleme ve hafızada tutma olgusuyla, yazılı notadan icraya dayanmasına rağmen Batı müziğinde de karşılaşılmakta, ezberden çalmanın icracının müziği içselleştirmesinde ve ezberlediği eser üzerinde yorum yapabilmesine avantaj sağladığı ifade edilmektedir (Kudatgobilik, 2019).

Müziğin pragmatik yönü kendisini dini toplulukların ritüellerinde göstermektedir ve dini toplulukların öğretici yönünün topluluk üyelerine yansımada, dinin ifade edilmesinde, tarihi olayların anlatılmasında, grup üyelerinin ortak dilinin oluşmasında müzik rol oynamaktadır (Karaburun Doğan vd., 2020). Tarikatın periyodik olarak düzenlenen iki temel ritüeli; tekke musikisi meşkleri ve tekke musikisi eşliğinde yapılan zikirlerdir. Bu örnekte de görüldüğü üzere; hafızanın inşasında ve aktarımında müzik, ritüellerin sürdürülebilirliğine katkıda bulunduğu gibi inşa sürecinde ritüeller kadar etkili olabilmektedir (Akın, 2018).

Meşk usulü, bir hocadan görerek veya dinleyerek aynen tekrarlamak üzerine kurulu olduğu gibi, zikir de kelime anlamı olarak “anma, hatırlama” manalarını taşımakta ve zikir biçimleri tarikat mensuplarına sözlü uygulamaların tekrarlanmasıyla öğretilmektedir. Bu açıdan ele alındığında; söz konusu iki ritüel de hafıza ile direkt olarak ilişkilidir. Meşk usulüyle öğrenilen tekke musikisi aracılığıyla hem tarikatın ritüellerinin icra edildiği hem de müzik aracılığıyla ortak hafıza ve ortak kimlik inşa edildiğini söylemek mümkündür. Hafızanın taşınmasında ve toplulukların kimliklerinin inşasında ritüellerin işlevi vardır (Karaburun Doğan vd., 2020; Şahin, 2019) ve ritüel-hafıza-kimlik ilişkisinden düşünüldüğünde, törensel yeniden canlandırma, topluluk belleğinin/hafızasının oluşmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Connerton, 1989). Topluluğun üyelerinin ritüeller aracılığıyla periyodik olarak bir araya gelmeleri; onların aidiyetlerini pekiştirmekte ve üyeleri grupla özdeşleştirmektedir.

Ritüellerin yaşatılmasında müziğin melodik yapısıyla etkili olmasının yanı sıra içerdiği anlatı öğeleriyle de farklı fonksiyonlar üstlendiğini söylemek mümkündür. Dini ritüellerde müziğin kullanımıyla topluluğun kimliği şekillenir ve ritüellerde kullanılan müziğin içeriği aracılığıyla topluluğun kimliği sürekli olarak öğretilir (Hirabayashi, 2009). Bu ritüellerde tekrarlanan ilahi, kaside, durak gibi tekke musikisinin farklı öğeleri çeşitli konuları, kişileri ve olayları anlattıkları gibi, tasavvuf özelinde düşünüldüğünde geçmişten günümüze ön plana çıkan tasavvuf temsilcilerine

ait şiirlerin farklı formlarda okunmasıyla; ortak hafızanın ve kimliğin oluşumuna zemin sağlamaktadır. Hafızanın sürekliliğinde rol oynayan şiirsel biçimlendirme, kimliği koruyan bilginin devamlılığı için bir hafıza koruma tekniği olarak da ifade edilmekte, şiirsel biçimlendirme ile kültürel belleğe işlenen bilginin aktarılmasında yaygın yöntemler olarak ritüel ve müzik kullanılmaktadır (Akın, 2018).

Müziğin hafıza ve kimlik inşasındaki rolü ve anlatıyı destekleyen konumu sadece geleneksel tarikatlar için söz konusu değildir. Örneğin, Anadolu Aleviliğinde de müzik aracılığıyla topluluk üyelerinin hafızaları sürekli olarak yenilenmekte, dini duygular harekete geçirilmekte ve müzik topluluk üyelerinin birbirlerine kaynaşmasında rol oynamaktadır (Erdoğan, 2020). Benzer bir yapı ile Anadolu Arap Alevileri yani Nusayriler’de de karşılaşılmaktadır (Bağı & Karahasanoğlu, 2015). Bu örneklerle benzer örnekleri başka dinlerdeki ve dini gruplardaki türevlerinin yanı sıra çeşitli etnik gruplarla çoğaltmak da mümkündür. Müziğin nihai olarak yaptığı şey; hafızanın sınırlarındaki elementleri harekete geçirerek duysal bir deneyim sağlamak ve müzikal yapı aracılığıyla bir dizi hafıza unsuru haline dönüşmektir (Snyder, 2000: 207)

1.8.TOPLUMSAL HAFIZA VE TARİKATLAR

Tasavvuf ve tarikatlar, ortaya çıktıkları dönemlerden günümüze kadar toplumsal hayatın farklı noktalarına temas etmiş yapılardır. Tarikatların toplumsal hafızası, sözlü kültürden beslendiği gibi sözlü kültür öğelerinin bir kısmı yazılı kültüre de aktarılmıştır. Tarikatların kendi içerisindeki serencamına tarihi nitelikteki olayların da eklenmesiyle tarikatların hafızasının şekil aldığını söylemek mümkündür. Bu bölümde öncelikle “Tarikatların Yakın Dönem Hafızası” başlığı altında, Milli Mücadele Dönemi ve sonrasında yaşanan tarihi hadiseler, tarikatlara yansıyan boyutuyla ele alınacaktır. Sonrasında “Cerrahiliğin Hafızası” başlığında ise Cerrahiliğin serüveni tarikatın hafızası ile bağlantılı olarak anlatılacaktır.

1.8.1. Tarikatların Yakın Dönem Hafızası

Osmanlı İmparatorluğu’nun genişlemesinin durması, sonrasındaki siyasi belirsizlikler ve toprak kayıplarının başlamasıyla içerisine girilen süreç, özellikle 19. yüzyılda etkili olan Batılılaşma dalgası ile bir dizi yenilikleri beraberinde getirmiş ve dönüşüm hız kazanmıştır. Bu yenilik hareketlerinden tarikatların etkilenmesinin en bilinen örneği ise Bektaşilik olmuştur. Yeniçeri Ocağı’nın tamamen kapatılmasıyla birlikte ocakla iltisaklı olan Bektaşilik tarikatı da bir süreliğine yasaklanmıştır. 17. yüzyıldaki

Kadızedeler-Sivasiler olayında (Çavuşoğlu, 2001) Osmanlı’da ilk kez kitlesel yasağa tabi olan tarikat faaliyetleri, Bektaşilik tarikatının 19. yüzyılın başında ilgasıyla devlet ve tarikat arasında ikinci büyük müdahale örneğini gösterir. Tarikatın bu dönemde yasaklanmasının, Bektaşiliğin hafızasının sürekliliği anlamında da önemli bir kopuşu temsil ettiğini söylemek mümkündür.

19. yüzyıl boyunca devletin tarikatları düzenleme faaliyetleri devam etmiştir ve Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşiliğin ilgası ile başlayan dönemin ardından, tarikatlar sivil yapısını kaybetmeye başlamış, tarikatlar devletle idari anlamda daha doğrudan ilişkiler içerisinde olmuştur. Osmanlı’nın son döneminde farklı kurumlarda ortaya çıkan problemlere tekkelerde de rastlanmış ve tasavvuf ve tarikat geleneğinin “bozulma” olarak söz edilen çözülme sürecinin içerisine sürüklenmiş olması, bu yıllarda ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bazı gruplar tekkelerin düzenlenmesini ve ıslah edilmesini savunurken, bazıları da geline nokta ıslahın mümkün olmadığını ve tekkelerin kapatılması gerektiğini, 1925 yılındaki kanunun çıkarılmasından çok önce dile getirmişlerdir (Kara, 2014).

Bu dönemlerin önde gelen isimlerinin, tarikatların kapatılması konusundaki yaklaşımlarının tarikatların yakın dönem hafızasında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Sözgelimi tarikatların insanları tembelliğe teşvik ettiği, toplumsal hayattan kopardığı gibi itirazlardan yola çıkarak tarikatların gereksiz olduğunu veya devrinin kapandığını öne sürenler bulunduğu gibi, tekkelerin kapatılması sonrasında “zaten kapalıydı” düşüncesini taşıyanlara da rastlanabilmektedir. Tasavvuf muhiti içerisinde, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını yeni bir başlangıç olarak yorumlayıp sevinçle karşılayanların da olduğu düşünüldüğünde, tarikatların yakın dönem hafızasında, tekkelerin geleceğine dair görüşlerin parçalı bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

Devletin içerisine girdiği bürokratikleşme sürecinin de etkisiyle, 1866’da tarikatların ve tekkelerin denetlenmesi amacıyla Meclis-i Meşayih kurulmuştur (Aydın, 2003). Osmanlı bünyesindeki tekkelerin bağlı olduğu ve farklı tarikatlardan şeyhlerin görev yaptığı bu kuruluş vasıtasıyla tekkeler kontrol edildiği gibi, tekkelerde çıkan sorunlara dair müracaatlar bu kuruma havale edilmekte, mecliste tartışılan konular karara bağlanmakta ve tekkelere şeyh tayinleri de meclisin kontrolünde yürütülen sınav

mekânizmasıyla gerçekleşmektedir (Arı, 2005). Arşivdeki orijinal nüshalarını incelediğim Meclis-i Meşayih kayıtlarında; tekkelerin birçoğunun ismi kaydedilmiş, şeyhleri, vakfiyeleri, saraydan verilecek yardımlar gibi bilgiler yazılı hale getirilmiştir. Kayıtların büyük kısmını ise Meclis-i Meşayih'e yapılan başvurular ve bunlara verilen cevaplar oluşturmaktadır.

Tekkelerdeki bozulma sürecinde, özellikle şeyhliğin babadan oğula geçmesiyle başlayan ve zamanla yaygınlaşan “beşik şeyhliği” uygulamasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Tarikatların tarihleriyle birlikte temsilcilerinin hayatlarını da anlatan geniş çaplı kitaplar yazan son dönem şeyhlerinden Halveti-Uşşaki şeyhi Hüseyin Vassaf (Vassaf, 2015) ve Halveti-Sünbülü şeyhi Nurullah Kılıç (Kılıç, 1922) gibi tarikat mensupları dahi, tarikat şeyhliğinin babadan oğula geçmesinin avantajları olduğu gibi dezavantajları olduğunu ifade etmektedir.

Sözlü kültüre dayanan tarikatların ortak miraslarının yanı sıra kendilerine has geleneklerinin yaşatılmasında ve tarikatların hafızasındaki sürekliliğin sağlanmasında, şeyhin tekke hayatının yanı sıra ev hayatını da bilen kendi çocuğunun şeyh olmasının avantaj sağladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte babadan oğula geçen şeyhlik, zaman içerisinde ehil olmayan kişilerin sadece akrabalık bağları sayesinde tekkelere şeyh olmasına sebep olmuştur. Bu uygulamanın yaygınlaşmasında; özellikle bir tekkedeki şeyhin vefatından sonra, tekkede yaşayan şeyh ailesinin dışarıdan gelen şeyh tarafından tekkeden uzaklaştırılması ve muhtaç hale gelmesi gibi örneklerden yola çıkarak takınılan korumacı tavır etkili olmuştur. Ailelerin mağdur olmaması ve tekkenin malvarlığının dağılmaması gibi sebeplerle sıklıkla başvuru alan “beşik şeyhliği” uygulaması, tekkelerin kapatılmasının Cumhuriyet öncesinde 19. yüzyıldan itibaren tartışılır hale gelmesini de beraberinde getirmiştir.

Barındırdığı sorunlara rağmen, varlığını devam ettiren tekkelerle Milli Mücadele Dönemi'nde Cumhuriyet'in kurucu figürlerinin ilişki içinde olduğu görülmektedir. Halk nezdinde halen etkili olan şeyhlerin desteğini almak, “kamuoyu oluşturmak” ve sivil toplumu harekete geçirmek için; M. Kemal Atatürk'ün çeşitli görüşmeler yaptığı ve mektuplar yolladığı bilinmektedir. Bu destek çağrısı karşılıksız kalmamış, bazı tekkeler Milli Mücadele'yi desteklemiş ve ilk mecliste de şeyhlerden mebus olarak görev yapanlar olmuştur. İlk meclisin başkan vekillerinden Abdülhalim Çelebi Konya

Mevlana Dergahı şeyhi, Cemaleddin Efendi Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı şeyhidir. Meclis-i Meşayih reisi Şeyh Saffet Efendi de 1923'te kurulan ikinci mecliste Urfa mebusudur (Kara, 2011).

Burada önemli bir noktaya temas etmek gerekir. İki meclis arasında din adamlarının temsiliyeti anlamında büyük bir farklılık söz konusudur ve Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra kurulan ikinci mecliste, ilk meclise göre çok az sayıda din adamına rastlanmaktadır. İkinci mecliste görev alan din adamları içerisinde sıklıkla dile getirilen Şeyh Saffet ise bambaşka bir örneği temsil etmektedir. Meclis-i Meşayih reisliği de yapan Mustafa Saffet Yetkin (Ülker, 2013) aynı zamanda tekkeler ve zaviyelerin kapatılması ve hilafetin kaldırılması kanunlarının çıkarılmasına öncülük eden isimdir. Unvanının şeyh olması dolayısıyla ikinci mecliste din adamlarının dışlanmadığına örnek verilen Şeyh Saffet'in daha sonra tarikatlara karşı çıkan bu yönü fazla incelenmemiştir.

M. Kemal Atatürk'ün şeyhlerle kurduğu ilişki sadece Milli Mücadele'ye destek çağrısından ibaret kalmamıştır. Osmanlı'da seferlere ordu şeyhi olarak bir şeyhin tayin edilmesi adeti vardır. Ordu şeyhi seferde orduya refakat eder ve gerekli zamanlarda dini vazifeleri yerine getirirdi. Buna benzer şekilde, Atatürk şeyhlerden bazı isimlerin ordunun zafere ulaşması için Dolmabahçe Sarayı'nda dua ve zikirle meşgul olmasını emretmiş, Karagümrük Cerrahi Tekkesi şeyhi Fahreddin Efendi, İstanbul'dan altı şeyh ile beraber kendilerine tahsis edilen bir odada zikir ve dua ile meşgul olmuştur (Çıtlaç, 2012). Tarikatların yakın dönem hafızasında yer edinen bu olay, Cerrahiliğin hafızasında da önemli kabul edilmekte ve ordunun muzafferiyeti için seçilen az sayıda şeyhten birinin Karagümrük Cerrahi Tekkesi şeyhi Fahreddin Efendi olması, tarikat mensuplarınca onun son dönem şeyhleri arasındaki seçkin konumunu ortaya koymaktadır.

M. Kemal Atatürk'ün özellikle Milli Mücadele Dönemi'nde din adamları ile kurduğu ilişkiler ve İslam dini hakkında Cumhuriyet öncesinde beyan ettiği olumlu görüşlerine rağmen, Cumhuriyet sonrasındaki uygulamalarının farklılaşması çeşitli çalışmalara konu olmuştur (Kara, 2014; Karakuş, 2018; Toprak, 2019). Erken dönem Cumhuriyet'te araçsal bir rol atfedilen din ve din adamları, daha sonra toplumsal görünürlükten uzak, özel bir role indirgenmiştir. Halifeliğin kaldırılması, şeriyye

mahkemelerinin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat kanunu, şapka kanunu, harf devrimi, lakap ve unvanların kaldırılması gibi bir dizi değişikliğin hayata geçtiği Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 1924'te medreselerin, 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kanuni düzenlemelerle gerekçelerini detaylıca incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Tekkeler özelinde düşünüldüğünde; ahlaki sorunların görülebilmesi, ehil olmayan kişilerin şeyhlik yapabilmesi ve bazı tekkelerin siyasetle yakın temas içerisinde olması; tekkelerin kapatılmasının olası sebepleri arasında gösterilebilir ancak bu sebepleri ve kapatmanın amaçlarını da tam irdelemek bu çalışmanın temel konusu değildir. Bu kapatmanın geçici bir uygulamama mı yoksa ileride gelecek olan ve dinin devletin tam kontrolüne geçişini hedefleyen uygulamaların öncülü mü olduğu da ayrı bir çalışmanın konusudur.

Türkiye'de modernleşmenin en azından belirli dönemlerde İslam'ın toplumsal görünürlüğünü azaltan hatta dışlayan bir yapıda hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. Sonradan Batı-dışı modernlik olarak da adlandırılan bu süreç, Batı'da olduğu gibi farklılaşma ve çoğulculuk gibi esaslara dayanan bir sivil toplum gücü üzerinde yükselmemiştir. Göle'nin de ifade ettiği şekilde Türk modernleşmesi; bunun tersine, yerel örüntülerin ve geleneksel değerlerin dışlandığı bir medeniyet projesidir ve pozitivist değerlere yabancı kalan yerel İslam, bu medeniyet çerçevesinin dışında bırakılmıştır (Göle, 2001).

Sonuç olarak, sivil yapısından yarı sivil bir yapıya bürünen tarikatlar da bu değişim sürecinden etkilenmiş ve tarikat faaliyetleri tamamen yasaklanmıştır. Geniş çerçevede bakıldığında ise Kur'an kursu açmak, padişah türbeleri dahil türbe ziyaret etmek gibi faaliyetlerin yasaklandığı bir dönem yaşanmış, dinin sivil görünümleri neredeyse tamamen kısıtlanmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla devlet eliyle şekillendirilip müdahale edilebilecek standart bir din anlayışı ortaya konulmak istenmiştir.

Dini hafıza zincirinin kopmasının yanı sıra, tarikatların hafızasındaki sürekliliğin kesintiye uğramasında Cumhuriyet'le birlikte yaşanan değişimler dizisi büyük etkiye sahiptir. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunun çıkarılmasıyla tekkeler boşaltılmış, tekke mallarına el konulmuş, tekke binaları da satış, devir vb.

yöntemlerle başka amaçlarla kullanılmaya başlanmış yahut boşaltılarak kendi haline bırakılmıştır. Faal halde olduğu dönemde de mescid görevini gören binaların bazıları camiye çevrilmiş, boş kalan binaların büyük kısmı ise zaman içerisinde yıkılmıştır (Kara, 2014; Köseoğlu, 2016; Öztürk, 2018). Yıkılan binalardan bazıları restorasyon çalışmalarıyla yeniden tekke kimliğine kavuşturulurken bazı binalar ya tamamen kaybolmuş yahut farklı amaçlarla kullanılır hale gelmiştir. Tüm bu süreçte son dönem tekke mensupları toplumsal görünürlüklerini kaybettikleri gibi, tarikat faaliyetleri büyük oranda kesintiye uğramış, tarikatlar mensuplarıyla birlikte hafızalarını da yitirmeye başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde tasavvuf ve tarikatların anlaşılmasında büyük öneme sahip olan bu süreçte, alternatif yöntemlere başvurulduğundan ve yeni tip oluşumların doğuşuna şahit olunduğundan da söz edilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı altında dini faaliyetlerin en azından ilk dönemlerde tamamıyla kontrol altına alınması hedeflenmekle birlikte; din eğitimi, medrese tahsili ve tarikat faaliyetleri farklı şekillerde devam ettirilmiştir. Bu dönemde ön plana çıkan Süleyman Hilmi Tunahan, Gönenli Mehmet Efendi gibi isimler özellikle Kur'an eğitimini kişisel çabalarıyla sürdürmüş, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ücra yerlerde medrese eğitimi yapılmış ve kısıtlı da olsa bazı tekkelerle özel mülklerde tarikat faaliyetleri yürütülmüştür. "Ofu Hocalar" olarak bilinen hocalar, bu dönemdeki din eğitimi faaliyetleri ile ön plana çıkmışlardır (Clayer, 2016).

Yasaklanmasına rağmen varlıklarını sürdüren sivil dini inisiyatiflerin yeniden gün yüzüne çıkması, çok partili dönem ve sonrasına denk gelmektedir. Demokrat Parti iktidarının ilk dönemlerinde Türkçe ezan uygulamasının kaldırılmasının sonrasında başlayan rahatlama dönemiyle, dini gruplar yeni bir sürece girmişlerdir. Bu dönemde örneğin 1954 yılında Mevlevilik tarikatına ait bir ritüel olan sema ayininin Cumhuriyet'in ilanının ardından ilk kez resmen düzenlenmesine devlet tarafından izin verilmiştir (Sağlam, 2017). O yıllarda yeniden yaşatılmaya başlayan Mevlevi mukabelesi icrası, zaman içerisinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Mevlevi mukabelesini düzenli olarak icra eden toplulukların kurulması ve kadrolu semazenlerin bakanlık bünyesine dahil edilmesi gibi sonuçları olan bir sürecin başlangıcı niteliğindedir. Bu süreçte Mevleviliğin hafızası yeniden canlandığı gibi Mevlevi Mukabelesinin devlet himayesine alınması ile süreklilik de sağlanmıştır.

Zikir yapma biçimlerine göre tarikatlar cehri (sesli) ve hafi (sessiz) zikir yapanlar olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşan Kadirilik, Halvetilik, Rifailik gibi tarikatlar cehri zikir yapmaktadır fakat tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra bu durumun değiştiği söylenebilir. Özellikle 19. yüzyılda Halidilik ile Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başlayan Nakşibendilik (Uludağ, 1997), Cumhuriyet sonrasında en büyük tarikat haline gelmiştir.

Cumhuriyet öncesi İstanbul'un tasavvufi hayatın canlılığı bağlamında en çok çeşitliliğe sahip şehir olduğu görülmektedir. Günümüzde pek çok tarikat pirinin yani kurucusunun türbelerinin bulunduğu İstanbul'da yüzlerce tekke mevcuttur. Meclis-i Meşayih kayıtlarına göre de 500'ün üzerinde tekkenin İstanbul'da, Cumhuriyet sonrasında faaliyetlerini devam ettirebilen, cehri yani açıktan zikir yapan tarikat örneklerinden biri olan Cerrahilik, araştırma konusunu oluşturmaktadır.

1.8.2. Cerrahiliğin Hafızası

Bu bölümde Cerrahilik tarikatının tarihsel seyri açıklanırken; öncelikle tarikatın piri Muhammed Nureddin Cerrahi'nin hayatı ve Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin ortaya çıkışı anlatılacaktır. Ardından, bugün de tarikatın mensupları tarafından sıkça anılan yakın dönem şeyhleri olan Fahreddin Efendi, Muzaffer Efendi ve Safer Efendi'nin hayatları ile onların dönemlerinde tarikatın uğradığı değişimlere değinilecektir. Böylelikle ortaya çıkışından itibaren Cerrahilik tarikatının tarihsel seyri tarikatın hafızası ile bağlantılı olarak ele alınmış olacaktır.

1.8.2.1. Hafızanın Kuruluşu: Pir Muhammed Nureddin Cerrahi

Cerrahilik tarikatının piri yani kurucusu Muhammed Nureddin Cerrahi'dir. Muhammed Nureddin Cerrahi, 1678 yılında İstanbul Cerrahpaşa'da doğmuştur. Muhammed Nureddin Cerrahi'nin İstanbul Suriçi'nde doğmuş olması, tarikatın hafızasında önemli bir yer teşkil etmektedir. İstanbul'da doğan ve İstanbul'da vefat eden Muhammed Nureddin Cerrahi'nin bu özellikleri, tarikat mensupları tarafından Cerrahiliğin, “pirinin doğumu ve vefatı İstanbul Suriçi'nde olan tek tarikat” olarak ifade edilmesini sağlamaktadır. Tarikatın bu özelliğinin yanı sıra tarihsel süreçte de büyük oranda İstanbul'da kalması İstanbul menşeli ve şehirli bir tarikat olarak anılmasını da beraberinde getirmektedir (Karaatlı, 2006: 39).

Muhammed Nureddin Cerrahi'nin doğduğu, Cerrahpaşa Camii'nin karşısında bulunan Yağcızade Konağı'nın akıbeti ise tarikatın hafızasında bir kopuşu ortaya koyar niteliktedir. Uzun yıllar muhafaza edilen konak, Cumhuriyet döneminde yanmış, sonrasında ise konağın da bulunduğu arazi dönüşüme uğramıştır. Günümüzde açık otopark olarak kullanılan arazi hakkında, tekkedeki sohbetlerde “gerekli ilgi gösterilmediği için bu sonucun doğduğu” ifade edilmekte ve tarikatın hafızasında kayıp bir halka olarak duran bu olaydan üzüntüyle bahsedilmektedir.

Küçük yaşlarından itibaren İslami ilimler ve İslam sanatı eğitimlerine başlayan Muhammed Nureddin Cerrahi, Yusuf Efendi'den hüsn-i hat dersleri almıştır (Özer, 2012). Hüsn-i hat derslerinin yanı sıra edebiyatla da ilgilenen Muhammed Nureddin Cerrahi, edebiyat derslerini aynı zamanda hattat olan şair Nabi'den almıştır (Çıtlak, 2012). Muhammed Nureddin Cerrahi'nin hattat olması, Cerrahiliğin hafızasında hat, tezhib, ebru gibi sanatların desteklenmesini beraberinde getirmektedir. Osmanlı Dönemi'nin en önemli şairlerinden biri olan Nabi'den edebiyat dersleri almasına rağmen, bilinen tek şiirinin tekkede de farklı besteleriyle sıkça okunan “Dil Beytini Pak İden” olması, sohbetlerde de dile getirilmekte, buna ek olarak bu nutkun ezberlenmesi teşvik edilmektedir. Buna ek olarak Mevlevi şeyhi Azmi Dede'ye rüyasında yazdırdığı ifade edilen, “Hakk'a temkin-i rızada hamd eden mesrur olur” beyti ile başlayan bir şiir daha bulunmaktadır (Özer, 2012).

Osmanlı'da medreseler hocaların kalitesi, öğrenci seviyesi, vakfiyeleri ve bulundukları yerlere göre sınıflandırmalara tabi tutulmaktaydı. Bu anlamda İslami ilimlerin en yüksek seviyede tahsil edildiği medreseler; Fatih Camii Külliyesi'ndeki Sahn-ı Seman medreseleri ve bu medreselerden sonra kurulan Süleymaniye Külliyesi'ndeki medreselerdi (İpşirli, 2003). Muhammed Nureddin Cerrahi İslami ilimler eğitimini Süleymaniye Medresesi'nde tamamlamıştır. Sanat eğitiminin yanı sıra İslami ilimler eğitimini, dönemin en üst düzey medresesinde tamamlaması, tarikatın hafızasında önemli bir yer tutmakta, tasavvuftaki mertebesinin yanı sıra İslami ilimlerdeki mertebesinin de yüksekliği; tekke içerisinde İslami ilimlerin öğrenilmesinin gerekliliğinin vurgulanmasına zemin oluşturmaktadır.

Muhammed Nureddin Cerrahi; medrese tahsilini tamamladıktan sonra, henüz 20 yaşından küçük olmasına rağmen, örneğine az rastlanan bir başarı göstererek, 1696

tarihinde Mısır Kahire Mevleviyeti'ne yani Başkadılığı'na atanmıştır (Özdamar, 2011). Muhammed Nureddin Cerrahi'nin tarikata girişi de bu tayinden sonra gerçekleşmiştir. Kahire'deki görevine gitmeden önce Üsküdar'da Halveti tarikatının Ramazanilik kolunun şeyhlerinden Köstendilli Ali Alaaeddin Efendi ile tanışmıştır. Bu tanışmanın ardından Ali Alaaeddin Efendi'nin müridi olmuş ve Kahire Mevleviyeti görevinden vazgeçerek istifa etmiştir (Öztürk, 2018). Tarikatın hafızasının başlangıcı niteliğindeki bu olay, Cerrahilik ile alakalı yazılı kaynaklarda yer aldığı gibi tekke içerisinde de anlatılmaktadır.

Muhammed Nureddin Cerrahi, Ali Alaaeddin Efendi'nin yanında tarikat eğitimini tamamladıktan sonra, şeyhinin görevlendirmesiyle; Karagümrük'te 15 Kasım 1703'te inşaatı tamamlanan (Tanman, 2007) ve bugün de Karagümrük Cerrahi Tekkesi olarak bilinen tekkenin ilk şeyhi olmuştur. Cerrahilik tarikatının kurucusu Muhammed Nureddin Cerrahi'nin kabrinin bulunduğu ve tarikatın asitanesi olan tekke, Fatih ilçesinin Karagümrük semtinde, Derviş Ali Mahallesi, Nureddin Tekke Sokağı 13 numarada bulunmaktadır (Köseoğlu, 2016). Muhammed Nureddin Cerrahi'nin 1721'de vefat etmesinin ardından tekkeye onun halifesi Süleyman Veliyüddin Efendi şeyh olmuş ve Karagümrük Cerrahi Tekkesi, kurulduğu dönemden günümüze kadar Cerrahilik tarikatının merkezi olarak önemini koruduğu gibi tarikatın hafızasının inşası bağlamında da kritik öneme sahip olmuştur.

Tarihsel seyir içerisinde bazı tarikatların mensubu kalmadığından, bazı tarikatlar arasında benzerlik olduğundan yahut siyasi iradenin kararıyla; tekkelerin tarikatlar arasında el değiştirdiği görülmektedir. Örneğin Halveti tarikatının bir kolu olan Ramazanilik tarikatının asitanesi yani merkezi konumundaki tekke, zaman içerisinde Halvetilik tarikatının bir başka kolu olan Sünbülî tarikatına geçmiştir (Kılıç, 1922). Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı'yla birlikte ilga edilmesinden sonra, Bektaşî tekkelerinin önemli bir kısmı da Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlere verilmiştir (Kara, 2008). Bu örneklerin yanı sıra Mevlevilik, Sünbülîlik ve Cerrahilik gibi tarikatların asitaneleri, kuruluşlarından tekke ve zaviyelerin kapatılışına kadar o tarikatın mensupları tarafından idare edilmişlerdir (Vassaf, 2015).

Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin, kurulduğu günden itibaren faaliyetlerine kesintisiz olarak devam etmesi, tarikatın hafızasının inşa edildiği ve üretildiği mekân olarak

önem kazanmasında büyük rol oynamıştır. Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılından önce, yaklaşık 200 sene kadar tarikatın ritüellerinin ve hafızasının canlı olarak yaşatıldığı tekke, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni bir sürece girmiş, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunun çıkarılmasının ardından tekkede birazdan detaylandırılacak dönemler yaşanmıştır.

Bu dönemlerin kendi içlerinde ön plana çıkan özellikleri ile üç bölüm halinde incelenmesi ve isimlendirilmesi mümkündür. Buna göre söz konusu dönemlerin ilki; kanunun çıkarıldığı yıllarda şeyh olan Fahreddin Efendi'nin idaresindeki 1912-1966 yıllarını kapsayan "Mücadele Dönemi", ikincisi Fahreddin Efendi'den sonra şeyh olan Muzaffer Efendi'nin idaresindeki 1966-1985 yıllarını kapsayan "Yayılma Dönemi", üçüncüsü de bir sonraki şeyh olan Safer Efendi'nin idaresindeki 1985-1999 yıllarını kapsayan "Koruma Dönemi"dir. Tarikatın Cumhuriyet dönemindeki seyrine ışık tutan bu dönemler anlatıldıktan sonra, kısaca güncel duruma değinilecek, Safer Efendi'den sonra şeyh olan "Mevcut Efendi" halen hayatta olduğu ve kendisinden bu araştırma kapsamında izin alınmadığı için, ismine ve biyografik bilgilerine yer verilmeyecektir.

1.8.2.2. Mücadele Dönemi: Fahreddin Efendi (1912-1966)

Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyet dönemindeki şeyhi olan ve tekkenin yasaklamaya rağmen edindiği istisnai konumda büyük rol oynayan Fahreddin Efendi, 1885 yılında İstanbul'da doğmuştur. Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde büyüyen ve küçük yaşlarından itibaren tarikat eğitimi başlayan Fahreddin Efendi, Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin önceki dönem şeyhlerinden Rızaeddin Yaşar Efendi'nin oğlu, Abdülaziz Zihni Efendi'nin de torunudur (Azamat, 1995). Tekkenin şeyhlerinden Yahya Galib Efendi de Fahreddin Efendi'nin amcasıdır. Fahreddin Efendi'nin tekkede şeyh olmasının öncesinde sırasıyla dedesi, amcası ve babası tekkenin şeyhliğini yapmıştır.

Tarikatın hafızasının devamlılığı bağlamında düşünüldüğünde, Fahreddin Efendi'nin tekkede doğup büyümesi ve kendisinden önce dedesi, amcası ve babasının tekkede şeyhlik yapması Cerrahiliğin hafızasında sürekliliği sağlamaktadır. Fahreddin Efendi'den sonra tekkeye şeyh olan Muzaffer Efendi ve Safer Efendi'nin de Fahreddin Efendi döneminde tarikata dahil oldukları düşünüldüğünde, Cerrahiliğin yakın dönem

hafızasının oluşumunda Fahreddin Efendi'nin kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Çok yönlü ve iyi eğitilmiş biri olan Fahreddin Efendi, tarikatın piri Muhammed Nureddin Cerrahi gibi klasik İslami ilimlerin yanı sıra İslam sanatıyla da ilgilenmiş ve bu alanlarda eğitim almıştır. Fahreddin Efendi, özellikle son dönemde aktif olan tarikatların kendilerine özel uygulamaları konusunda “uzman” olarak bilinen bir isimdir. Döneminin şeyhleri arasındaki seçkin konumu dolayısıyla “fahrü'l-meşayih” yani “şeyhlerin övünç kaynağı” olarak da anılan Fahreddin Efendi, Cumhuriyet döneminde ilk kez resmi olarak yapılan Mevlevi ayininin icrasında da rol oynamıştır (Dal, 2006). Anlatılanlara göre; tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra ilk kez 1954 yılında Mevlevi ayini icra edileceğinde, yaklaşık 30 senedir ayin yapılmadığı için, son derece teferruatlı bir yapıya sahip olan Mevlevi ayininin nasıl yapıldığını bilen kalmamış, bu konuda Fahreddin Efendi'ye başvurulmuş ve kendisi ayinin nasıl yapılacağını görevli kişiye tarif etmiştir (Çıtlak, 2012; Dal, 2006).

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının üzerinden uzun bir zaman geçmemesine rağmen, Mevlevi ayinini icra edecek kişilerin yok olmaya yüz tutması, tekkelerin kapatılmasıyla tarikatların hafızasında nasıl bir kopuş yaşandığını örnekler niteliktedir. Cerrahiliğin hafızası ve Cerrahilerin bu olaya bakışı bağlamında ele alındığında ise, Mevlevi ayininin tarifini Fahreddin Efendi'nin yapması; onun seçkin konumunu pekiştirmekte ve farklı tarikatların usullerine dair bilgisinin genişliğini ortaya koymaktadır.

Klasik İslami ilimler ve tasavvuf alanlarındaki birikimini yazdığı eserlerle de gösteren Fahreddin Efendi farklı alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Kendisi Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi'nin kurucularındandır ve 1941-1945 yılları arasında Türk Tarih Kurumu-Türk ve İslam Devri Kitabelerinin Tetkik ve Derleme Heyeti'nin İstanbul Şubesi'nde çalışmalara katılmıştır (Dal, 2006). Bunların yanı sıra, dini musiki ve tekke musikisi alanlarında da birikime sahip olan Fahreddin Efendi'nin bu çok yönlü kimliği, özellikle tekkelerin kapatılmasından sonra farklı alanlardan uzman isimlerin kendisine başvurmasına sebep olmuştur. Böylelikle Cerrahiliğin hafızasının yanı sıra yakın dönem tasavvuf muhitinin hafızası da Karagümrük Cerrahi Tekkesi etrafında yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra "Erenden" soy ismini alan Fahreddin Efendi'nin elinde tasavvuf musikisi adına çok önemli bir arşiv vardır ve dönemin önde gelen müzik adamları Fahreddin Efendi'nin çevresinde toplanmıştır (Karaatlı, 2006). Tekke musikisi meşklerinin yapılması, yeni ilahilerin bestelenmesi ve önceden bestelenmiş farklı formlardaki eserlerin kayıt altına alınması sürecinde, bu dönemde Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde kümelenen grubun öneminden bahsedilebilir. Müzik bu yıllarda birleştirici bir unsur olarak yer almış, tarikatın ritüellerini koruyarak hafızayı ve kimliği inşa eden süreçte önemli rol oynamış ve hafızada süreklilik müzik aracılığıyla sağlanmıştır.

Tarikat faaliyetlerinin yasaklanmasına rağmen Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin kapatılmasını engelleyen, sonrasında da resmi yollardan tekkenin korunması için çeşitli yolları deneyerek büyük bir mücadele sergileyen Fahreddin Efendi, sonuç olarak kanunen ara bir formülün bulunmasını sağlamıştır. Fahreddin Efendi'nin bu mücadelesi, tarikatın hafızasının sürekliliği anlamında önem taşıdığı gibi, Cerrahiliğin günümüzdeki hafızası için de temel noktalardan birini oluşturmaktadır.

Tekkesinin kapatılmaması için uğraşan Fahreddin Efendi'nin mücadelesi bir süre sonra karşılığını bulur. Tekkenin ve türbenin Evkaf Müdürlüğü tarafından atölye olarak şahıslara kiraya verilmesi teşebbüsünden sonra, beş yıl uğraşarak tekkenin Müzeler Müdürlüğü'ne geçmesini sağlar (Azamat, 1995). Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin Evkaf Müdürlüğü'nden Müzeler Müdürlüğü'ne geçişi, Fahreddin Efendi'nin önderliğindeki mücadelenin sonuç alınma aşamasını oluşturur. Uzun süren çabaların ardından Fahreddin Efendi, Müzeler İdaresi'nden dergahın "kültür evi" olarak kabul edildiğini beyan eden resmi belgenin çıkarılmasını sağlar (Karaatlı, 2006).

Sonuç olarak, Karagümrük Cerrahi Tekkesi diğer tekkeler gibi boş bırakılmamış, satılmamış ya da kiraya verilmemiş ve tekke devlet tarafından resmen "kültür evi" olarak tanınmıştır. Bu ara formülün ardından, nihai çözüm yolu olarak tekke, Nureddin Camii ve Türbesini Korumu Derneği'ne dönüşmüştür (Karaatlı, 2006). Fahreddin Efendi'nin mücadelesi olumlu sonuçlanmış ve Fahreddin Efendi vefatından kısa bir süre önce yerine bir sonraki şeyh olan Muzaffer Efendi'yi tayin etmiştir. 1966 yılında

vefat eden Fahreddin Efendi, alınan özel izinle tekkenin türbe bölümüne defnedilmiştir.

1.8.2.3. Yayılma Dönemi: Muzaffer Efendi (1966-1985)

19. yüzyılın son çeyreğinde doğan Fahreddin Efendi, 1. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, medreselerin kapatılması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, 1929 ekonomik buhranı, 2. Dünya Savaşı, çok partili hayata geçiş ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesi gibi farklı tarihsel süreçleri içeren dönemlerde şeyhlik yapmış ve tekke bu dönemlerde varlığını koruduğu gibi, Cerrahiliğin hafızası da korunmuştur. Fahreddin Efendi'nin döneminde verilen mücadele ile faaliyetlerine devam eden Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde, bir sonraki şeyh olan Muzaffer Efendi ile yeni bir dönem başlamıştır.

Muzaffer Efendi, 1916 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası prestijli bir alim ve anne tarafı Halvetilik mensubu olan Muzaffer Efendi, küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Babasının arkadaşları tarafından eğitimiyle ilgilenilmiş ve iyi derecede klasik İslami ilimleri tahsil etmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da 30 yıl süreyle 42 farklı camide müezzinlik, imamlık, hatiplik ve vaizlik yapmıştır (Özdamar, 2011). Anlatılanlara göre hazır cevap bir kişiliğe sahip ve hitabeti kuvvetli olan Muzaffer Efendi'nin camilerdeki sohbetleri halk tarafından büyük ilgi görmüş, özellikle uzun süre Beyazıt Camii'nde yaptığı sohbetler; etrafında geniş bir takipçi kitlesi oluşmasına sebep olmuştur.

Babasını küçük yaşta kaybetmesi dolayısıyla gençlik yıllarından itibaren ticaretle uğraşan ve kitap alıp satarak geçimini sağlayan Muzaffer Efendi, Beyazıt Camii'nin bitişiğindeki Sahaflar Çarşısı'nda açtığı dükkanda uzun yıllar sahaflık yapmıştır (Topuzoğlu, 2007). Sahaflar Çarşısı'nda da "Sahaflar Şeyhi" olarak bilinen Muzaffer Efendi'nin tekke hayatı ve cami sohbetlerinin yanı sıra sahaf dükkanında insanlarla kurduğu ilişkiler ve oradaki sohbetleri, farklı çevreler tarafından tanınmasını sağlamıştır.

Muzaffer Efendi Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde Fahreddin Efendi ile tanışmadan önce, başka Halveti şeyhlerinden tarikat eğitimi almıştır. Fahreddin Efendi ile tanıştıktan sonra kendisine tarikattaki tabirle ifade edilirse "biat eden" Muzaffer Efendi, Fahreddin Efendi'den hilafet almış ve Fahreddin Efendi, hayatta iken

Muzaffer Efendi'yi tekkeye şeyh tayin etmiştir. Muzaffer Efendi'nin Karagömrük Cerrahi Tekkesi'ne şeyh olması ile tekke'de farklı bir dönem başlamıştır. “Yayıma Dönemi” olarak adlandırılabilir bu yıllarda Cerrahilik kendine has tarikat çatısı altında ama tamamen yeni bir nitelikte kendini yeniden üretmiş ve önem kazanmıştır (Atacan, 1990). Bu dönemde Cerrahiliğin hafızası çeşitlendiği gibi faaliyet alanı da genişlemiştir.

Muzaffer Efendi'nin tekkeye şeyh olduğu dönem aynı zamanda Türkiye'nin siyasi anlamda çatışmalara ve çalkantılara şahit olduğu yılları kapsamaktadır. İslami ilimler birikiminin ve aktif kişiliğinin yanı sıra dini musiki alanında da donanımlı bir isim olan Muzaffer Efendi'nin etrafında toplanan önemli musikişinasların varlığı, bu dönemde belirleyici bir role sahiptir. Sağ-sol çatışmalarının olduğu, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinin yaşandığı yıllarda, tarikat ayininin icra edildiği zikirler ile ilahilerin icra edildiği tekke musikisi meşkleri vasıtasıyla Cerrahilik yurtdışına açılmış, müziğin araçsal rolü bu süreçte önem kazanmıştır.

Müzik bu yıllarda da tarikat faaliyetlerinin yürütülmesinde belirleyici bir rol oynamış, Muzaffer Efendi, kendi dervişleri ve çeşitli müzisyenlerle birlikte; dünyanın pek çok farklı yerini gezerek bu faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Kudüs, Bağdat, Şam ve Kahire gibi şehirlerde yaptığı tasavvuf sohbetlerini Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Hollanda, Belçika ve Fransa gibi ülkelerde de devam ettirmiştir. Bu şekilde İslam'ın ve tasavvufun Müslüman olan ve olmayan insanlara anlatılmasının yanı sıra tarikat ayinlerinden örnekler sergilenmesi, kültür-sanat festivalleri düzenleyen resmi ve özel kuruluşlardan davetler almasına sebep olmuş ve özellikle 1970'li yılların sonlarından itibaren bu davetlere katılmışlardır (Topuzoğlu, 2007).

Muzaffer Efendi döneminde önemli müzisyenler tarikata katılmış, özellikle Amerika'dan çok sayıda isim, din değiştirerek Müslüman olmuş, bu isimlerden bazıları aynı zamanda tarikata da mensup olmuşlardır. Amerika'da takipçi kitlesinin oluşmasıyla, Muzaffer Efendi New York Üniversitesi ile Columbia Üniversitesi'nde konferanslar vermiş ve tarikat ayinlerini icra etmiş, New York Katedrali'nde de zikir yaptırmıştır (Kahtalı, 2007). Sohbetleri de ilgi gören Muzaffer Efendi, yanında bulunan tercümanlar aracılığıyla Amerika'da radyo ve televizyon programlarına da katılarak İslam'ı ve tasavvufu anlatmıştır. Tüm bu süreçte Cerrahiliğin hafızasında

büyük bir canlılık ortaya çıktığı gibi tarikatın ritüellerinin bir kısmı da kayıt altına alınmıştır.

Bu faaliyetlerin yanı sıra, Muzaffer Efendi, hafızanın yazılı hale getirilmesine katkıda bulunmuş; “Aşki” mahlasıyla tasavvufi şiirler yazmış, Türkçe yazdığı kitapların bazıları yabancı dillere çevrilmiş, bazı kitapları da İngilizce hazırlanmıştır:

- *İrşad* (C. 1) (Ozak, 1969)
- *Aşk Yolu Vuslat Tariki* (Ozak, 1970)
- *Ziynetü'l-Kulub* (Ozak, 1973)
- *Envarü'l-Kulub* (C. 1) (Ozak, 1975)
- *Envarü'l-Kulub* (C. 2) (Ozak, 1977)
- *İrşad* (C. 2) (Ozak, 1978)
- *Envarü'l-Kulub* (C. 3) (Ozak, 1979)
- *İrşad* (C. 3) (Ozak, 1981)
- *Blessed Virgin Mary* (Ozak, 1992a)
- *The Garden of Dervishes* (Ozak, 1992b)

Tasavvufa dair bölümler içerdiği gibi bir kısmı da tasavvufi neşeyle dinin anlatımına örnek oluşturan bu kitaplardan, özellikle Ziynetü'l-Kulub tarikat mensupları tarafından günümüzde de okunmakta, bahsi geçen kitapta tasavvufun ve tarikatların mahiyetine dair açıklamalar getirilmektedir.

Muzaffer Efendi döneminin bir diğer özelliği de tekkenin ve türbenin yasal statüsüne dair Fahreddin Efendi döneminde başlatılan çalışmaların son halini almasıdır. Bu kapsamda, dernek statüsünde olan Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nin statüsü değişmiş, 1981 yılında “Nureddin Camii ve Türbesini Yaşatma Derneği” vakıf olmuş ve “Türk Tasavvuf Musikisini ve Folklorunu Koruma ve Yaşatma Vakfı” adını almıştır (Karaatlı, 2006). Derneğe göre faaliyet alanları ve ayrıcalıkları daha fazla olan vakıf çatısı altında resmiyet kazanılması ile tekkenin konumu güçlenmiştir. Karagümrük Cerrahi Tekkesi günümüzde de vakıf statüsünü korumaktadır.

Yakın tarihin zorlu siyasi dönemlerinin yaşandığı yıllarda, etrafındaki seçkin kitle ile tarikatı yurtdışına genişleten Muzaffer Efendi döneminde yurt içinde de mürid sayısında artış yaşanmıştır. Geleneksel tarikat yapısını koruyan Cerrahilik, onun döneminde günümüzde çok büyük kitlelere sahip olan dini cemaatler gibi devasa bir mürid sayısına ulaşmamıştır ancak geleneksel bir tarikata göre dikkat çekici bir şekilde, sayısı 1000’leri bulabilecek bir mürid kitlesinin bu yıllarda oluştuğunu söylemek mümkündür.

1.8.2.4.Koruma Dönemi: Safer Efendi (1985-1999)

Safer Efendi de Fahreddin Efendi ve Muzaffer Efendi gibi İstanbul’da doğmuştur. 1926 yılında dünyaya gelen Safer Efendi, ortaokulu okuduğu yıllarda İkinci Dünya Savaşı başlayınca ailesinin ekonomik durumu kötüleşmiş, babasının yanında çalışmak durumunda kalan Safer Efendi’nin eğitimi yarım kalmıştır. Resmi eğitimini tamamlayamayan Safer Efendi, Osmanlı tarihi, İstanbul’da tasavvufi hayat, tekkeler ve tasavvuf kültürü konusundaki çalışmaları ile bu alanda yakın tarihin en önemli isimlerinden biri olan Cemalettin Server Revnakoğlu’ndan (Yücel, 2008) istifade etmiş ve çalışmalarında bulunarak kendisine yardım etmiştir (Çakır, 2014). Bu çalışmalarının da etkisiyle tarikatların yakın dönem hafızasını taşıyan Safer Efendi, hafızanın kayıt altına alınması yönünde de çalışmalar yapmıştır.

Tersane işçiliği ve pastanecilik gibi farklı mesleklerle uğraşan Safer Efendi, 1950’li yıllarda Fahreddin Efendi’ye intisab ederek Cerrahilik tarikatına mensup olmuş ve vefatına kadar Fahreddin Efendi’nin en yakın dervişlerinden biri olarak kendisine hizmet etmiştir. Muzaffer Efendi’nin şeyh olmasından önce bir sonraki şeyh olarak da ismi geçen Safer Efendi, o dönemde Muzaffer Efendi’nin şeyh olmasıyla kendisiyle birlikte hareket etmiş ve Muzaffer Efendi’nin hayatta olduğu yıllardaki yurtiçi ve yurtdışı faaliyetlerine katılmıştır. Muzaffer Efendi’nin vefatıyla Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nin şeyhi olan Safer Efendi, aynı zamanda vakıf başkanlığını da üstlenmiştir.

Fahreddin Efendi’den farklı tarikatların ve özellikle Cerrahilik tarikatının tarihine, ritüellerine ve kültürüne dair büyük bir birikimi miras alan Safer Efendi dönemine “Koruma Dönemi” adı verilebilir. Safer Efendi mensubu olduğu tarikatın hafızasının korunması ve yazılı hale getirilmesi yönünde yoğun bir çabaya girişmiştir. Safer

Efendi'nin bu yöndeki çalışmalarında, yurtiçi ve yurtdışından tarikata olan katılımın artmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Farklı tarikatlara ait zikir usulleri, tarikat kıyafetlerinin özellikleri, tarikatların kendilerine has uygulamaları gibi çeşitli alanlarda bilgi sahibi olan Safer Efendi döneminde, özellikle tekke musiki külliyyatının korunması ve kayıt altına alınması konusunda kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmaya öncülük eden Safer Efendi, dönemin önde gelen tekke musikisi üstatlarıyla tanışmış, onların kendi bestelerini ve sözlü kültürle yaşattıkları ilahileri makara teyplere kaydetmiş, arşivlediği ses kayıtlarını da tekke musikisindeki pek çok eseri notaya alan müzisyen, bestekar, kanuni Cüneyt Kosal ve yine müzisyen ve bestekar kimliği olan Metin Alkanlı'ya vererek tüm bu külliyyatın yazılı hale getirilerek korunmasını sağlamıştır (Çakır, 2014). Safer Efendi'nin yürüttüğü bu faaliyetler neticesinde tekke musikisi adına büyük bir birikimin kaybolması engellenmiş ve tekke musikisi aracılığıyla “hafıza zinciri” kurulmuştur. Bu koruma çalışmalarını sürdürmesinin yanı sıra, Safer Efendi etrafındaki musikişinasları yeni ilahiler bestelemeleri konusunda teşvik etmiş, kendi yazdığı şiirlerden besteler yapıldığı gibi kendisi de bazı ilahileri besteleyerek repertuara kazandırmıştır.

Fahreddin Efendi, Muzaffer Efendi ve Safer Efendi dönemlerinde de görüldüğü üzere, tarikatın ritüellerinin korunması ve tarikat mensuplarının hafızası ile kimliğinin inşasında “müzik” belirleyici rol oynamıştır. Günümüzde de hem Karagümrük Cerrahi Tekkesi hem de bu araştırmaya konu olan Cerrahi Tekkesi'nde okunan ilahilerin neredeyse tamamı, bu yıllarda ses kaydına alınmış, notaya aktarılmış veya bestelenmiştir. Müziğin bu süreçte; tarikat faaliyetlerinin sürdürülmesi, ritüellerin korunması, hafızanın inşası, ortak kimliğin inşası gibi farklı fonksiyonları üstlendiğinden bahsedilebilir. Bu sebeple bu araştırmada şeyhin sohbetleri ile kıssa, menkıbe ve hikâyelerin yanı sıra özellikle tekke musikisi örneklerine odaklanılmıştır.

Fahreddin Efendi ve Muzaffer Efendi gibi tasavvufi şiirler yazan Safer Efendi'nin “Muhibbi” mahlasıyla yazdığı şiirler vefatından sonra kitaplaştırılmıştır (Dal, 2009). Ayrıca tasavvuf terimlerine dair yürüttüğü sözlük çalışmasının bir kısmı da vefatından sonra kitap haline getirilmiştir (Dal, 2013). Tekke musikisi alanındaki çalışmalarının yanı sıra, Safer Efendi Cerrahilik tarikatının tarihi, önceki dönem Cerrahi şeyhleri, son

dönemde yaşayan diğer tarikat şeyhleri ve öne çıkan bazı şahsiyetler hakkında notlar tutturmuş, bu notların bir kısmı iki farklı kitap halinde yayınlanmıştır (Çıtlak, 2012, 2017). Safer Efendi'nin bazı sohbetlerinin deşifrelerinden oluşan bir kitap da okuyucuyla buluşmuştur (Çakır, 2014).

Karagümrük Cerrahi Tekkesi'ne şeyh olduktan bir süre sonra, tekke mensuplarıyla yakın bir şekilde ilgilenmek için emekli olan Safer Efendi döneminde, Karagümrük Cerrahi Tekkesi kendi adına Cumhuriyet döneminde bir ilki de yaşamıştır. Onun döneminde tarikatın merkezi konumundaki asitane dışında, yurtiçinde tekke açılması söz konusu olmuş ve İstanbul'a yakın olan Bursa ve Balıkesir'de faaliyet gösteren Cerrahi tekkeleri açılmıştır (Karaatlı, 2006). Cumhuriyet sonrasında tek partili hayattan çok partili hayata geçiş, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerini atlatan Karagümrük Cerrahi Tekkesi, Safer Efendi döneminde de 28 Şubat sürecini geçirmiş, 1999 senesinde Safer Efendi vefat etmiş ve yerine günümüzdeki "Efendi" şeyh olmuştur.

2. BÖLÜM II

2.1. CERRAHİ TEKKESİ

Alan araştırması ve bulgularının ele alınacağı bu bölümde, Cerrahi Tekkesi hakkında toplanan bilgilerin yanı sıra, araştırmanın temelini oluşturan; anlatı ve müziğin toplumsal hafıza ve kimlik inşasına katkısı örneklerle açıklanacaktır. Araştırmanın yürütülmesi için sağlanan karşılıklı mutabakata binaen, araştırma konusunu oluşturan tekkenin ve tekke mensuplarının kimliklerini açığa çıkaracak bilgilere yer verilmeyecektir. Bu durumun tek istisnası, tekkenin şeyhinin ismi sıkça geçeceğinden, kendisinden gerçek ismi yerine “Mehmet Efendi” ismiyle bahsedilecek olmasıdır.

İlerleyen bölümlerde öncelikle tekke binası, tekke mensuplarının demografik özellikleri, Mehmet Efendi’nin biyografisi, tekke mensupları arasındaki farklı statüler ve denk geldikleri konumlar, son olarak da tekke içerisinde kullanılan ortak dil anlatılacaktır. Anlatı öğelerinin toplumsal hafıza ve kimlik inşasının açıklanacağı, “Anlatının Toplumsal Hafıza ve Kimlik İnşası” bölümünde; sözlü kültürün tekkedeki önemi açıklandıktan sonra Mehmet Efendi’nin sohbetlerinin araştırma konusunu ilgilendiren bölümlerine yer verilecek, ardından sohbetlerde anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyelerin toplumsal hafızayı ve kimliği inşasına örnekler getirilecektir. “Müziğin Toplumsal Hafıza ve Kimlik İnşası” bölümünde ise, alan araştırması süresince tekkede katıldığım meşklerde ve zikirlerde söylenen ilahilerin; ortak temaları, zamansallık unsurları ve dervişliği anlatma biçimleri, örneklerle ifade edilecektir.

Toplumsal hafıza kavramsallaştırmasının sahibi Halbwachs’ın (2019) toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasında anılara verdiği temel rolden yola çıkarak, tekke mensuplarının toplumsal hafızasının, anlatı ve müzik aracılığıyla inşa edilmesine dair açıklamaların nirengi noktasını, bu perspektif oluşturacaktır. Buna ek olarak, söz konusu inşa sürecinde etkiye sahip olduğu düşünülen diğer öğelere de ilgili bölümlerde değinilecektir.

Assman’ın (2001) grupların ortak anılarına önem atfetmesinin yanı sıra, toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasında rol oynayan farklı unsurlardan da söz edilebilir. Her iki ismin toplumsal hafıza yaklaşımlarından yola çıkan Karaarslan’a (2019) göre; toplumsal hafızayı hem inşa eden hem de aktarılmasını sağlayan dört öğeden bahsetmek mümkündür:

- Mekân
- Beden ve bedensel pratik
- Tarih anlayışı
- Dil dünyası

Toplumsal hafıza literatüründen ele alınan Cerrahi Tekkesi'nde; mekân unsuru, tarikat faaliyetlerinin tamamının gerçekleştirildiği tekke binası ile, beden ve bedensel pratik; zikir ve meşk ritüelleriyle, tarih anlayışı; kıssa, menkıbe ve hikâyelerin yanı sıra tekke musikisi formlarının içerdiği anlatı öğeleriyle yani anılarla kendisini göstermektedir. Tasavvuf terminolojisi terimlerinin ve diğer terminolojik kullanımların hem tekkenin şeyhi hem de tekkenin mensupları tarafından sıkça tekrarlanmasıyla oluşan ortak dil dünyasının da eklenmesiyle, toplumsal hafızanın inşasında ve aktarılmasında söz edilen dört temel unsurun tamamına Cerrahi Tekkesi'nde rastlanmaktadır. İleride detaylandırılacağı şekilde; tüm bu öğelerin iç içe geçmesiyle tarikatın mensuplarının toplumsal hafızası ve ortak kimliğinin inşa edildiğini ve bu süreçte anlatı ve müzik ile sürekli olarak tekrarlanan ve ezberlenen kalıpların ana unsur olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2.1.1. Tekke Binası

Son dönem kayıtlarına göre İstanbul'da 300'ün üzerinde tekke bulunmaktadır (Ataer, 2019). İstanbul Fatih'teki tekkelerden biri olan Cerrahi Tekkesi de kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar yaklaşık 400 yıldır faaliyette olan fakat Cumhuriyet'ten sonra boşaltılan, 2000'li yıllarda kısmen geride kalan tekke binasının restore edilmesiyle tekrar faal hale gelen bir binadır. Tekke binasında, tarikat faaliyetlerinin olmadığı zaman dilimlerinde, dernek çatısı altında halka açık olarak geleneksel sanatların farklı alanlarında eğitimler verilmektedir.

Üç katlı olan tekke binasının en üst katı, zikir ve meşkların yapıldığı, tüm tekkelerde ana bölümü oluşturan “meydan” (Tanman & Parlak, 2011) bölümünü barındırmaktadır. Meydan bölümünün kalem işi süslemelerle bezeli duvarlarında; geleneksel sanatlardan hat, ebru ve tezhib sanatlarının örnekleri yer almaktadır. Tekkenin restorasyonundan sonra üretilen bu levhalar içerisinde, Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin yazılı olduğu levhaların yanı sıra, mihrap bölümünde de mihrap ayeti yer almaktadır. Bu yazılara ek olarak bir

adet kelime-i tevhid yazısı, bir adet de tarikatın piri olan Muhammen Nureddin Cerrahi'nin isminin yazılı olduğu hat levhası meydanda asılıdır.

Tekkedeki zikirlerin, meşkların ve sohbetlerin yapılmasının yanı sıra, namazların da birlikte kılındığı meydanda, hat levhalarının günümüzde de camilerde kullanılan şekilde; Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin isimleri ve mihrap ayetini barındırarak yerleştirilmesini, meydanın mescid fonksiyonunu göstermesinin yanı sıra, tekke içerisindeki ehl-i sünnet vurgusunun yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Başta Bektaşilik olmak üzere bazı tarikatlara da hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve ondan önceki halifelerin meşru olmadığı yönünde yansıyan düşüncenin aksine, Cerrahi Tekkesi'nde yapılan dualarda dahi Hz. Muhammed'den sonra sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri sayılmakta, 12 İmam, 14 Masum gibi konularda da ehl-i sünnet akidesinin yaklaşımına uygun açıklamalar getirilmektedir. Önceki dönem şeyhleri Muzaffer Efendi, Safer Efendi ve Fahreddin Efendi'de de görüldüğü şekilde, ehl-i sünnet çizgisi Cerrahilik'te açıkça vurgulanan bir unsurdur.

Tekkede yer alan az sayıda levha içerisinde, camilerdeki örneklerin haricinde bulunan iki örneğin seçimi de önemlidir. Bu levhalardan ilkinde, tarikatın pirinin yer alması; dervişlerin mensup oldukları tarikatın pirini sürekli olarak hatırlattığı gibi, bu tarikatın pirinin, ismi en başta yazan, Allah'ın dostu olduğunu ve duvarlarda ismi yazan diğer isimlerin (Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) yolunda olduğunu da hatırlatır niteliktedir.

Meydanda bulunan diğer levhada ise; Muhammed Suresi 19. ayette geçen ve “Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur.” anlamına gelen “Fa'lem ennehu lâ ilâhe illallah.” yazısı bulunmaktadır. Sohbetlerde sıkça vurgulanan kelime-i tevhid yani “Lâ ilâhe illallah” zikrinin önemini anlamak için, Mehmet Efendi'ye müracaat ettiğimde, kendisinden yazılı olarak bazı bilgileri aldım. İlgili metnin bölümlerine yer verirken, açıklamalar da getireceğim:

“Tasavvuf meşreplerinin hepsinin mukabelelerinde, zikirlerinde ve evradında kelime-i tevhid vardır. Bazı meşreptekiler ‘Lâ ilâhe illallah zikri yapmayız. Allah zikri hepsine kâfidir.’ derler ancak böyle olmamak gerekir zira kelime-i tevhid zikri bizzat Efendimiz (sas) tarafından tavsiye edilmiştir. Hülasa cümle tariklerde kelime-i tevhid baş tacı edilmiştir.”

Bu açıklamaya göre, tarikatların tamamında muhakkak bulunduğu ifade edilen kelime-i tevhid zikri, Hz. Muhammed tarafından da hadislerde yapılması tavsiye edilen bir zikir türüdür. Bu zikri tarikatta gerekli görmeyen kişilere de karşı çıkan Mehmet Efendi, kelime-i tevhid zikrinin önemini vurgularken, Hz. Muhammed’in bu zikri tavsiye ettiğini ifade ederek, bu zikri reddedenlerin, Hz. Muhammed’in sünnetini reddettiklerine de işaret etmektedir.

“Dervişler ism-i Celal de çekseler ism-i Hu da çekseler kelime-i tevhid zikrinden uzaklaşmamalıdır. Lâ ilâhe illallah zikrinin feyziyle diğer esmalar zikredilir. Cümle esmayı çektiğinde dervişin kelime-i tevhid idraki artar, dervişin ömrü tevhidi öğrenmekle geçer.”

“Lâ ilâhe illallah” zikri, dervişlerin tarikata girişlerinde ilk olarak yaptıkları zikirdir. Buna göre tarikata giren derviş, kendisine söylenen adette “Lâ ilâhe illallah” zikrini her gün çekmektedir. Mehmet Efendi’nin ifade ettiği bu konuya ek olarak, dervişin ömrünün tevhidi öğrenmekle geçtiğini söylemesi, bu zikrin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Meydanda yer alan levhaların haricinde, tekke binasının başka bölümlerinde de hat, ebru ve tezhib sanatının örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken ise, tekkenin girişi ve çıkışındaki iki yazıdır. “Cümle kapısı” yani ana giriş kapısından girildiğinde, tam karşıda “Edeb ya hu” yazısı yer alırken, tekkeden çıkarken, aynı kapının üzerinde “Hiç” yazısı bulunmaktadır. Bu yazıların neden bu şekilde seçildiğini araştırdığımda ise şu cevabı aldım:

“Edebe riayet tekkede çok mühimdir. Edeple hareket edilmesini hatırlatmak için, tekkenin girişinde bu yazı yer almaktadır. Tekkede sohbet dinleyen, zikre katılan kişinin, bu yaptıkları dolayısıyla nefesine pay biçmemesi için de çıkışta ‘hiç’ yazısı bulunmaktadır.”

Şimdiye kadar verilen örneklerin yanı sıra, farklı tarikatlara ait “tac” olarak adlandırılan başlıklar da tekkenin meydanında sergilenmektedir. Bu taclar arasında Cerrahililiğin yanı sıra Kadirilik, Rifailik, Mevlevilik, Bektaşilik gibi ekoller tarafından kullanılan örneklere de yer verilmektedir. Taclar arasında eski dönemlere ait bazı taclar bulunmakla birlikte, içlerinde levhalarda olduğu gibi yeni üretilmiş taclar da yer almaktadır.

Meydanda sergilenen tarikat taclarına dair ise iki farklı açıklama getirmek mümkündür. Bunlardan ilki, sohbetlerde, hikâyelerde ve ilahilerde de anlatılan

“birlik” yani “tevhid” vurgusudur. Onlara göre tarikatlar çok olsa da gayeleri birdir ve hak yolda olan tüm tarikatlar, diğer tarikat mensupları için makbul görülmektedir. Bu düşüncenin bir neticesi olarak gelişen bakış açısı uyarınca, herkesin kendi meşrebine göre mensubu olduğu bir tarikat olmakla birlikte bir meşrebe mensup olmak, diğerini küçük veya faydasız görmeye yol açmamalıdır. Cerrahilik dışındaki tarikatların taclarının tekke meydanında sergilenmesi bu birlik vurgusunun bir yansımasıdır. Tekkede rast makamında okunan ve geçtiğimiz yüzyıla ait bir ilahi, bu birlik vurgusunu tekrarlamaktadır. Onlara göre kaplar yani tarikatlar çeşitli olsa da su yani beslendikleri kaynak aynıdır:

*Ey oğul birdir, kap değişse su,
Varlık bir gölge, benlik bir pusu,
Ne diyelim ki Rabbin duygusu,
Sizde bir türlü, bizde bir türlü.*

İbrahim Yurtören

Tacların çeşitliliğinin birlik vurgusunun yanı sıra ön plana çıkarabileceğimiz diğer unsur da tarikat taclarının taşıdıkları sembolik değerlerdir. Bir tacın tepesinin dilimli veya dallı olması, sarığının rengi, üzerindeki işleme, tepesindeki düğme veya gül, o tacı giyen kişinin mensubu olduğu tarikatı ve tarikattaki mertebesini ifade etmektedir (Atasoy, 2016; İslamboli, 2006). Tarikatların sembolleri de içeren yapısını çeşitli örneklerle gösteren tarikat kıyafetleri, “az sözle çok şey anlatmanın” gelenek haline geldiği bir ortamda, taşıdıkları sembolik değerle ait oldukları tarikatın çeşitli özelliklerini de ifade etmektedir.

Tekke binasındaki somut göstergelerin verdiği mesajların yanı sıra, şeyhin sohbetlerinde de bulundukları binanın öneminden bahsedilmektedir. Cumhuriyet öncesinde Halvetilik tarikatının başka bir koluna mensup olan tekke hakkında dervişlere; tarih boyunca tarikatların önemli isimlerinin burada bulunduğu ve tekke içerisinde bu bilinçle hareket edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Tekkede yapılan bu vurguya göre tekke; yüzyıllar boyunca hakiki şeyhlerin ve dervişlerin yaşadığı bir yerdir ancak günümüzde tasavvuf muhitinin temsilcilerinin yok denecek kadar az olmasından, eskiye nazaran tarikata girmek de tarikatta ilerlemek de daha kolaydır. Onlar eski şeyhler ve dervişler gibi olmasalar da onlara benzemeye çalışmalıdır ve bu sebeple özellikle tekke içerisinde çok dikkatli hareket etmelidir. Onların ifadelerine

göre bu tekke emanet edilmiştir ve şu an hayatta olmayan manevi büyükler, tekkenin gidişatını takip etmekte, zaman zaman da özellikle rüyalar aracılığıyla uyarıda bulunmaktadır. Tekkede tekrarlanan buna benzer uyarılarla; tekke mensuplarına kendilerine verilen emanete riayet etmemeleri halinde, kendilerinin yerine başkalarının getirilebileceği anlatılmaktadır.

2.1.2. Demografik Özellikler

Tekke mensuplarının demografik yapısına dair detaylı bilgiler tutulmamakla birlikte, cinsiyet, milliyet, yaş, iş, ikamet vb. temel bilgiler görevli kişiler tarafından alınmaktadır. Bu bölümde vereceğim bilgilerde; tekkede bu konuda görevli kişilerin yanı sıra tekkenin ilk zamanlarından bu yana meşklere ve zikirle katılan kişilerle yaptığım görüşmelerden aldığım bilgilerden yola çıkarak, genel yapıyı yansıtan başlıklara değineceğim.

Tekkenin ihvanının yani tüm mensuplarının sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, tekkede düzenlenen meşk ve zikirle katılımcı sayısı da zamana göre değişmektedir. Ortalama sayı ele alındığında 50-100 arasında düzenli katılımcının meşklere ve zikirle katıldığı görülmektedir. Kandil ve bayram geceleri gibi özel günlerde ise bu sayının arttığı gözlemlenmiştir. Genel itibariyle bakıldığında; meşklere katılım zikirle göre daha az sayıda olmakta, en yüksek katılım sayısına da kandillerde ulaşılmaktadır.

Meşklere ve zikirle katılanların tamamı erkeklerden oluşmakta olup zaman zaman az sayıda kadın, meydanın arkasında kalan bir odadan dinleyici olarak katılım sağlayabilmektedir. Cinsiyet dağılımı anlamında bakıldığında, tüm mensuplar içerisinde kadın-erkek sayısı benzer olmakla birlikte, geleneksel yapıya uygun şekilde zikirler ve meşkler erkekler tarafından yapılmaktadır. Bazı tekkelerde bulunan ve kafes arkasından kadınların seyirci olarak katılmasını sağlayan bölümün Cerrahi Tekkesi'nde olmaması dolayısıyla, kadınlar karanlık bir odadan meşk, zikir ve sohbetleri dinlemektedir. Kadınların tekkeye gelişleri, rutin meşk ve zikirlerde nadiren olmakla birlikte, özellikle kandil gecelerinde bu sayı artmaktadır.

Tekke ihvanının tamamına yakını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. Nadiren misafir olarak, kıyafetlerinden ve konuşmalarından anlaşıldığı şekilde, farklı Arap ülkelerinden katılımcılar görülmekle birlikte, Karagümrük Cerrahi Tekkesi'ne dair farklı çalışmalarda yer verilen, Batı ülkelerinden gelen katılımcı profiline burada

rastlanmamaktadır. Yine Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nden farklı olarak, meşklere ve zikirlele katılanların tamamına yakını tekkenin ihvanından oluşmaktadır. Bunun en belirgin göstergelerinden biri Cerrahi arakiyyesi (tarikats mensuplarının rengi, dikişleri vb.   zellikleriyle hangi tarikattan olduklarını gösteren başlık) olarak bilinen ve tarikat mensupları tarafından takılan takkedir. Şeyhe biat edenlere biat merasiminde verilen bu takke, tekkenin ihvanının tamamı tarafından giyilmektedir. Tarikata mensup olmayan katılımcılar daha ziyade meşklere katılan bazı ses ve sanatçılarından yani müzisyenlerden ibaret kalmakta ve dışarıdan katılım sınırlı olmaktadır.

Tekke mensuplarının ya   dağılımının 30-45 ya   arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yaş grubunun dışında da mensupları bulunan tekke ihvanının büyük kısmı özel sektörde maaşlı çalışan olarak iş hayatında yer almaktadır. Gelir düzeyi olarak alt-orta ve orta sınıfın ön plana çıktığı katılımcıların eğitim düzeylerinde de   niversite mezunları ağırlıktadır. Ya  , gelir ve eğitim dağılımlarında; 30 yaşın altında veya 45 ya  ın üstünde olanlar, işverenler veya memur olanlar ve lisansüstü eğitimini tamamlamış olanlar diğer gruplara göre oldukça azdır.

Hem görevli kişilerden aldığım bilgiler hem de alan araştırmam boyunca yaptığım görüşmeler göstermektedir ki tekke mensuplarının tamamına yakını İstanbul’da ikamet etmektedir. İkamet edilen ilçeler arasında homojen bir dağılımdan söz etmek mümkün değildir. Bunlara ek olarak az sayıda Yalova, Kocaeli, Bursa gibi İstanbul’a yakın illerden gelenler de vardır.

2.1.3. Mehmet Efendi

Tekkenin   eyhi olan ve tarikat hiyerarşisinde en üst sırada yer alan, tarikat mensuplarınca “Efendi” olarak   a  rılan Mehmet Efendi’nin biyografisini, kendisinden ve tekke mensuplarından aldığım bilgilerden yola çıkarak kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

Mehmet Efendi İstanbul’da doğmuştur. Ailesinin de İslami ilimler ve geleneksel sanatlarla yakından ilgilendiğini ifade eden Mehmet Efendi’nin, iki alandaki eğitimi de küçük ya  lardan itibaren başlamıştır. Klasik usulde aldığı dini eğitimin yanı sıra, erken yaşlarında tarikat eğitimi de başlamıştır. Ailesinin dönemin önde gelen hocaları, şeyhleri ve sanatçılarıyla irtibatlı olması sayesinde farklı isimlerle tanışma imkânı bulmuştur.

50’li yaşlarında ve üniversite mezunu olan Mehmet Efendi, evlidir ve çocukları vardır. Uzun süredir ticaretle uğraşmaktadır ancak ticaretin hangi kollarıyla uğraştığı tekke mensupları tarafından bilinmemektedir. Bu durumu tekke içerisinde genel olarak tekke mensuplarının da dışarıdaki hayatlarından çokça bahsetmemesinin bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür. Tekkedeki en belirgin kimlikler; dervişlik ve tekke içerisindeki diğer statülerdir. Bu sebeple mensupların özel hayatları hakkındaki bilgiler kısıtlı kalmaktadır.

Mehmet Efendi, gençliğinde Muzaffer Efendi ile tanışmış, Cerrahilik tarikatına girmesi ve hilafet alması ise Safer Efendi ile olmuştur. Karagümrük Cerrahi Tekkesi’nde şeyh olmasından vefatına kadar Safer Efendi ile yakın bir ilişki içerisinde olan Mehmet Efendi’nin, tekke mensupları tarafından ön plana çıkarılan özellikleri; dini bilgisinin genişliği, güçlü hitabeti ve tekke musikisi ile farklı zikir şekilleri hakkındaki yetkinliğidir. Zikir çeşitlerinin uygulamaları konusu, bu anlamda ayrı bir öneme sahiptir zira her ne kadar bazı kaynaklarda zikir biçimleri yazılı olarak aktarılsa da bu alanda “uygulama” önem kazanmaktadır. Bu sebeple temsilcisi yok denecek kadar az olan zikir çeşitlerinin Mehmet Efendi tarafından tekke mensuplarına anlatılması ve uygulatılması, mensuplar arasında Mehmet Efendi’yi diğer şeyhlerden ayırdığı gibi yetkin konumunu da pekiştirmektedir.

Cerrahilik haricinde Kadirilik, Rifailik gibi farklı tarikatlardan da icazeli olan Mehmet Efendi, meşklerde ve zikirlerde Cerrahilik haricindeki bazı tarikatların zikir biçimlerini tarif etmekte, uygulamalı olarak göstermekte ve tekkelerin kapatılmasından önce uygulanan fakat son temsilcilerin vefatıyla unutulmaya yüz tutan bazı ritüelleri aktararak yaşatılmasına çalışmaktadır. Farklı tarikatlara ait kıyafetlerin orijinal haliyle yeniden üretilmesi yönünde de çalışmaları olan Mehmet Efendi, tarikatların kültürlerinin ve geleneklerinin korunması ve yaşatılmasına dair faaliyetler yürütmekte ve tekke mensuplarını da bu alanlarda teşvik etmektedir.

2.1.4. Tekke ve Statüler

Tekkenin şeyhi, tekke içerisindeki hiyerarşinin en üstünde yer almaktadır ancak şeyhin haricinde, tekke içerisinde farklı statüleri sağlayan unvanlara da rastlanmaktadır. Bu unvanlar içerisinde, tekke şeyhinden sonra en önde gelenler şeyhin halifeleridir. Tekkenin şeyhi tarafından “şeyhlik” icazesi verilerek, tarikata ait tac ve hırkanın

“hilafet merasimi” ile giydirildiği kişiler halife unvanını almakta (Efendi, 2021a), tekke içerisinde de halifeler “baba” olarak anılmaktadır.

Tekke içerisindeki bir diğer statü grubu da hizmetnişinlerdir. “Hizmet eden” manasına gelen hizmetnişin, tekke içerisindeki farklı görevleri üstlenen kişilerin genel adıdır. Halifelerin yanı sıra halife olmayanların da içinde bulunduğu bu gruptaki farklı unvanlardaki kişilerin farklı görevleri vardır. Sertarik, Aşçı Dede, Zakirbaşı, İmam, Türbedar, Meydancı, Nakib, Ferraş, Saki, Çerağcı, Pazarcı, Asadar, Kapıcı/Paşmakçı unvanlarına sahip bu kişilerden örneğin zâkirbaşı; mutrib olarak da adlandırılan, ilahi okuyan grubun idaresini yürütmek, imam; namaz kıldırmak, meydancı; tekke meydanındaki düzeni sağlamak, ferraş zikir öncesinde postları sermek gibi görevleri görmektedir.

Halife ve hizmetnişin statülerine ek olarak bahsedebileceğimiz diğer unvanlar da “hoca” ve “hafız” unvanlarıdır. Özellikle İslami ilimlerde hoca seviyesinde olanlar, buna ek olarak tekke musikisinde yetkinliğe erişenler ve Kur’an-ı Kerim hafızı olanlar tekke içerisinde ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu konumun oluşmasında, kendisi de çok sayıda hafız ve hocanın yanında yetişen Mehmet Efendi’nin, hafızlığa ve hocalığa verdiği önemin rolü büyüktür. Mehmet Efendi, tekke mensuplarından olan veya misafir olarak meşke/zikire katılan hafızlara ve hocalara hürmetle yaklaşmakta, bu durum da hafızlığın ve hocalığın tekke içerisinde benzer bir saygıyla karşılanmasını beraberinde getirmektedir.

Hafızlara ve hocalara sağlanan bu ayrıcalıklı konumda, Safer Efendi’nin benzer tavrından sıklıkla bahsedilmektedir. Mehmet Efendi’nin anlattığına göre; Safer Efendi, İslami ilimler eğitimi ileri düzeyde almasa da hafızlara ve hocalara özel muamele gösteren, tekkede düzenlenen meşklerde kendisi yerde otururken hafızları kendisinden yükseğe oturtan biridir. Safer Efendi’nin hafızlara gösterdiği saygıya örnek olarak ise şu hikâye anlatılmaktadır:

Safer Efendi ihvanıyla birlikte hacca gitmiş ancak rahatsızlanmıştır. Ağır bir hastalık geçiren Safer Efendi, güçsüz düşmekte ve zorlukla hareket edebilmektedir. Safer Efendi istirahatte iken kendisini ziyarete bir hafızın geleceği haber verilir. Hastalığı ağır olmasına rağmen Safer Efendi yanındakilerin yardımıyla abdest almak ister. Kendisine ağır hasta olduğu ve yorulmaması gerektiği yönünde tavsiyede bulunulunca, Safer Efendi “Gelen kişi hafız-ı Kur’an’dır. Ona abdestsiz dokunamam.” der.

Bahsi geçen unvanların yanı sıra önemli bir gösterge de “kıdemli” olmaktır. Tarikata diğerlerinden önce giren eden kişi, kendisinden sonra girenlere göre “kıdemli” olarak kabul edilmektedir. Özellikle zikir ve meşk haricindeki zamanlarda, tekke mensupları arasındaki ilişkilerde kendisini daha açıktan gösteren bu statünün önemi tekke içerisinde de sıkça vurgulanmaktadır.

2.1.5. Ortak Dil

Bir topluluğun üyelerinin ortak kimliğinin oluşmasında, topluluğun üyeleri tarafından kullanılan “ortak dil”in etkisinden bahsetmek gerekir. Kulaktan kulağa dolaşan söylem kalıpları, belleğe de destek olurlar (Ong, 1995). Tekke mensupları tarafından sürekli olarak tekrarlanan kavramlar, grubun ortak kimliğinin oluşmasını da sağlamaktadır. Bu kapsamda tekke içerisindeki ortak dilin oluşumunu örneklemek ve tekkedeki ortak dil dünyasını ifade etmek için bazı temel kavramlardan bahsedeceğim:

Tarikatlar yüzyıllardan beri faaliyetlerini tekkelerde yürütmektedir. Asitane, dergâh, hankah, zaviye gibi farklı isimlerle de anılan tekkelerin idaresini, tarikatta yetkinliğe ulaşmış ve bu konuda ehil bir kişiden hilafet/icazet almış şeyh yürütmektedir. Kelime kökeni itibarıyla “şeyh” yaşça büyük kişi anlamını taşımaktadır (Avcı, 2010). Tasavvuftaki kullanımı ile manevi anlamda büyüklüğe, olgunluğa ulaşmış kişiyi ifade eder (Dal, 2013). Bir şeyh bir tekke ile ilgilendiği gibi birden çok tekkenin şeyhliğini yapabilir yahut kendi belirlediği kişileri bir tekkenin şeyhliği için görevlendirebilir. Benzer şekilde bir şeyh bir tarikattan icâzeli olduğu gibi birden çok tarikattan da icâze sahibi olabilir (Kara, 2008).

Şeyhe bağlanan, tasavvuf terminolojisiyle intisab eden/biat eden kişiye derviş, müntesib veya mürid denilmektedir (Uludağ, 2006b; Yazıcı, 1994). Bu kişilerin yani şeyhin müridlerinin tamamına “kardeşler” anlamına gelen “ihvan” ismi verilmektedir (Uludağ, 2000). Bir şeyhe intisab etmemiş ancak o şeyhe yakınlık, muhabbet gösteren kişi de “muhib” olarak adlandırılmaktadır (Uludağ, 2006a). Şeyhin hilafet verdiklerine “halife”, hilafet vermeden vekalet verdiklerine de “vekil” denilmektedir.

Tarikata dahil olanlar için tekke içerisinde ve dışarısında tüm hayatı kapsayan daimî bir eğitim süreci vardır. Bu sürece “seyr ü süluk” ismi verilmektedir. Şeyh, ihvanına İslam dininin, tasavvufun ve mensubu olduğu tarikatın temel prensiplerini öğretmenin yanı sıra dünyevi ve ahlaki davranışlarında da yol gösterir (Atay, 2011; Çıtlak, 2010;

Kara, 2008). Bu yol göstermeye “irşad” denilmektedir. Şeyh için kullanılan bir başka unvan olan “mürşid” de “irşad eden” anlamını taşır.

Bahsi geçen kullanımların yanı sıra, tasavvuf terminolojisinde gündelik hayattaki bazı kullanımların da farklılaştığı görülmektedir. Seyr ü süluk olarak adlandırılan ve tarikata giren kişinin hayatının tamamını kapsayan süreçte, sözlü kültürün çok önemsendiği tekkede, insanın lisanının da düzgün olması ve olumsuz çağrışımları barındıracak kullanımlardan uzak durulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu sebeple gündelik hayattaki dilin dışında, tekkeye özgü ve tekke mensupları tarafından sürekli olarak tekrarlanan, ortak hafızanın ve kimliğin inşa edilmesini sağlayan ifade kalıpları bulunmaktadır.

Bu kalıplara örnek olarak uyumak yerine “mihman (misafir) olmak”; kilitlemek, kapamak, örtmek yerine “çevirmek” veya “sırlamak”; toprağa vermek yerine “toprağa sırlamak”; ölmek yerine “göçmek”; yakmak yerine “uyandırmak”, söndürmek yerine “dindirmek”, yok, kalmadı yerine “bereketlendi” terimleri kullanılmaktadır. Bu konuda en çok rastlanan kullanım ise nefsi ve benliği çağrıştırdığı gerekçesiyle “ben” yerine “bendeniz” veya “fakir” kelimelerinin tercih edilmesidir. Bahsi geçen kalıpların neden kullanıldıklarına ve hangi anlamları taşıdıklarına dair açıklamaların getirildiği de olmaktadır. Örneğin uyumak yerine mihman olmak tabirinin kullanılması, uykunun ölümün kardeşi olduğu hadisini hatırlatmakta, toprağa sırlamak tabiri ölenin yalnızca beden olduğunu ve ruhun ölmediğini ifade etmektedir.

Tekke içerisinde kullanılan ortak dil, tekke mensuplarının ortak duygu dünyasını yansıtmakta ve ortak hafıza ile kimliğin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Tüm mensuplar tarafından şeyhin “Efendi” olarak tanımlanması, kendisiyle konuşulurken “Efendiciğim” denilmesi ve onun olmadığı ortamlarda bahsedilirken “Efendi böyle buyurmuştu.”, “Efendi teşrif etti.” gibi kullanımlar, onun topluluk içerisindeki konumunu dil dünyası aracılığıyla da pekiştirmektedir. Benzer şekilde; tekke içerisinde baba, hoca gibi unvanlara sahip kişilerden bahsedilirken, isimlerinin yanına sürekli olarak bu unvanların eklenmesiyle diğer statülerin de pekiştirilmesi sağlanmaktadır. Unvanların pekiştirilmesinin yanı sıra, bendeniz, fakir, göçmek, sırlanmak gibi tekke içerisinde ortak kullanımda olan tabirlerin tekrarı, tekke mensuplarında aidiyet hissi oluşturmakta ve dervişlik kimliğini hatırlatmaktadır.

Tekkedekilerin ortak kimliği olan dervişlik, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi dil dünyası aracılığıyla da hafızada yer edinmekte ve ortak dil dervişlik kimliğinin inşasına etki etmektedir.

2.1.6. Ritüeller

Tekrar, zaman, mekân gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisinde olduğundan bahsedebileceğimiz hatırlama ve unutma, hafızanın en önemli işlevleri olarak gösterilebilir (Karaarslan, 2019). Cerrahi Tekkesi'nde belirli zamanlarda tekrarlanan ritüeller olarak; haftada bir kez zikir, yine haftada bir kez meşk için tekke mensupları bir araya gelmekte ve tarikatın ritüellerini icra etmektedir. Bu kapsamda zikirlerin ve meşkların genel yapısı ele alınacaktır.

2.1.6.1. Zikir

Kelime kökeni itibarıyla “anma, hatırlama, yad etme” anlamlarını taşıyan zikir, tarikat terminolojisinde “hiç unutmamak” anlamını taşımaktadır (Dal, 2013). Erken dönemlerinden bu yana tarikatlarda görülen zikir biçimleri, tarikatların kendi usullerine göre farklılaşmaktadır (Efendi, 2021a). Ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse; oturarak yapılan zikirle “kuud zikri”, ayakta yapılan zikirle “kıyam zikri”, ayakta ve yürüyerek yapılan zikirle de “devran zikri” denilmektedir (Öngören, 2013; Uludağ, 1994). Kuud ve kıyam zikri de yapılmakla birlikte, Halvetilik tarikatı ile özdeşleşen zikir biçimi devran zikridir (Uludağ, 1994).

Cerrahi Tekkesi'nde “mukabele gecesi” olarak adlandırılan zikir gecelerinde, öncelikle birlikte yemek yenilmektedir. Tekke mensuplarının tamamına yakının katıldığı yemeklerde, zaman zaman şeyh de bulunmaktadır. Çorba, ana yemek ve pilavdan oluşan menü belirlenirken, sohbetlerle birlikte birkaç saat süren, zikirde ve meşkte vücuda rahatsızlık vermemesi için, yağlı veya baharatlı yemeklerden kaçınılmakta, genellikle sade bir çorba ve bir sulu yemeğin yanına sade pirinç veya bulgur pilavı verilmekte, yemekler de dört kişinin bir tabaktan yiyeceği şekilde, tekkenin hizmetlileri tarafından servis edilmektedir. Tekkeye girişten itibaren, aynı kaptan yemek yemekle ortak paylaşım başlamakta, namazda, sohbette, meşkte ve zikirde, tekkenin diğer mensuplarıyla kurulan yakın fiziki temas, onlara göre birliktelik duygusunu pekiştirmektedir. Bununla birlikte özellikle tekke mensuplarının birbirlerinin tekke dışındaki hayatları hakkındaki bilgilerinin kısıtlılığını düşünürsek, tanışıklığın ve birlikteliğin tekke içerisiyle sınırlandığına çokça rastlandığından

bahsedilebilir. Bu durum tekke mensupları arasında, tekke içerisinde çok yakın, tekke dışarısında ise çok uzak bir ilişkiyi doğurmakta ve kendi içerisinde ikilik barındırmaktadır.

Yemeğin ardından, vakit namazı kılındıktan sonra tekke meydanı zikir için hazırlanmaktadır. Öncelikle kuuden yani oturarak “kelime-i tevhid (la ilahe illallah)” zikri yapılacağı için, kible tarafına kırmızı renkli şeyh postu gelecek şekilde, şeyh postunun sağına ve soluna eşit sayıda beyaz post serilmektedir. Tekke mensupları oturmak için şeyhin selamlamasını beklemekte, şeyh selam verdikten sonra postuna oturmakta, sonrasında da tekkenin önde gelenleri beyaz postlara oturmaktadır. Postların haricinde kalan diğer mensuplar da halka şeklini oluşturarak, postların arkasında oturmaktadır.

Kelime-i tevhid zikri; rast, suzinak, uşşak veya saba makamlarında başlamaktadır. Mehmet Efendi'den aldığım bilgilere göre, kelime-i tevhid zikrinin bu makamlarda yapılması, özellikle İstanbul'da eski dönemlerde yaygın bir uygulamadır. Bir süre makamlı olarak kelime-i tevhid zikri yapıldıktan sonra, hızlı bir şekilde zikre devam edilmekte, bu sırada zikir esnasında ilahi ve kasideleri okuyan grup yani “zakıran” içerisinde bir kişi, ses perdelerinin değiştirilmesinden dolayı “perdeli tevhid” olarak adlandırılan uygulamayı, kaside okuyarak yapmaktadır. Bu bölümde okunan kasidenin sözleri, tevhid zikrini veya zikri öven şiirlerden seçilmektedir. Alan araştırmam boyunca katıldığım zikirlerde okunan kasidelerden biri şöyle başlamaktadır:

*Buyruğun tut Rahman'ın,
Tevhide gel tevhide,
Tazelensin imanın,
Tevhide gel tevhide.*

Aziz Mahmud Hüdayi

Zikre davet eden bu kasidelerle tamamlanan kelime-i tevhidin ardından, Kur'an okunması ve dua ile, kuud zikir yani oturularak yapılan zikir tamamlanır. Kuud zikrini ve sonrasındaki devran zikrinin başlangıcını, Mehmet Efendi şöyle anlatmaktadır:

“Kuud zikrine ‘kuud tevhidi’ denir ve yapması çok zordur. Kelime-i tevhid ve zikir meydanında manevi ameliyat vardır. Bu ameliyatta söylenen ilahiler narkoz gibidir, ilahi söylemek asıl maksat değildir ancak nağmelerle dervişler manevi

ameliyat için adeta uyutulur. Sadece nağmelere dalmak da iyi değildir, aslolan zikirdir.”

Kuud zikri yapılırken, uzun süre (yaklaşık bir saat) dizüstü oturulmakta, bir yandan da zikrin şekline göre vücut hareketleri yapılmaktadır. Fiziki efor da isteyen bu zikir biçimin zorluğu, Mehmet Efendi tarafından da dile getirilmektedir. Ancak sonrasında manevi hastalıklara iyi geleceği belirtilerek, bu zorluklara dervişlerin kendi iyilikleri için katlanmaları öğütlenmektedir. Zikir sırasında ilahilerin okunmasının sebebine dair açıklama ise, neden zikirde olduklarını unutmamaları gerektiğini ve asıl gayelerinin Allah'ı zikretmek olduğunu hatırlatmakla birlikte müziğin araçsal rolünü de ortaya koymaktadır.

“Meydan terbiyesinde zikir usulü ve esma değiştirilirken araya bir aşr-ı şerif, dua, salat ü selam koymak adaptandır. Örneğin kuuddan kalkmadan evvel ya vaaz edilir ya bir hadis okunur, Fatiha verilir, salat ü selam edilir, aşır okunur. Kuud zikrinden sonra aşır okunduğu gibi ayet tefsiri de yapılabilir. İstanbul Suriçi'nde kuud zikrinden sonra 'durak' okunması da adet olmuştur. Durak sonrasında darb-ı celal ile ayağa kalkılır, bu da kıyamette ayağa kalkmanın işaretidir.”

Tekke içerisindeki eğitim süreci, işaretlerin ve sembollerin yoğun olduğu, kendine has bir yapıdadır ve bu süreç “meydan terbiyesi” olarak da tekke içerisinde ifade edilmektedir. Mehmet Efendi'nin de ifade ettiği gibi; kuud zikrinden sonra, darb-ı celal yani ellerin yere vurulmasıyla ayağa kalkmanın kıyamette yeniden dirilmeye işaret etmesi gibi, Mevlevi ayini (Kılınç, 2011) ve diğer tarikatların zikir biçimlerinde farklı sembolik anlatımlar söz konusudur (Efendi, 2021a).

“Ayağa kalkıldığında 400 yıldır uygulanan usule göre hep birlikte 'Usul İlahisi' okunur. Usul ilahisinin bilhassa Anadolu'da müctehidi Şemseddin-i Sivasi Hazretleri'dir. Usul ilahisinden sonra salat ü selam edilir, ardından ism-i Hu ile devran başlar ve kalbi olarak zikredilen ism-i Hayy ile icra edilir.”

Kuud zikrinden sonra ayağa kalkıldığında okunan ve usul ilahisi olarak adlandırılan ilahilere dair örnekte de görüldüğü üzere, tarikatlar silsile halinde geldikleri gibi, ritüelleri de tarikatların geçmiş dönemlerdeki önemli isimlerine atfedilmektedir. Mehmet Efendi'nin de bahsettiği usul ilahisi olarak bilinen ilahiler, devran zikri öncesinde herkes tarafından topluca okunmaktadır.

Usul ilahisi hep birlikte okunduktan sonra, el ele tutuşularak ve iç içe halkalar halinde yürüyerek, devran zikri yapılmaktadır. Zikir esnasında yakın fiziki temas kurulduğu gibi, zikir yapan dervişler devran boyunca öncelikle Allah'ın isimlerinden "Hu", sonrasında da "Hayy" ismini sürekli olarak tekrar etmektedir. Aynı anda yapılan hareketler ve aynı anda yapılan zikirlerle, tekke içerisindeki ortak kimlik ve bir olma duygusu yoğun bir biçimde yaşanmaktadır.

Gecenin zikir bölümü, genellikle ilahiler ve kasideler eşliğinde yapılan devran zikri ile tamamlanırken, bazen devran sonrasında kıyam zikrinin yanı sıra Vefa Devri, Tavaif Tevhidi, Dalga Tevhidi gibi farklı zikir biçimlerinin icrasına da rastlanmaktadır. Bu zikirlerden Vefa Devri, devrana benzer şekilde el ele tutuşularak yapılmakta ve türbesi Vefa semtinde bulunan Ebu'l-Vefa'ya nispet edilmekte, Tavaif Tevhidi Kabe'deki tavafı andırdığı için bu isimle anılmakta ve Muhammed Nureddin Cerrahi'ye nispet edilmekte, Dalga Tevhidi ise zikir esnasında dalgalanmaya benzer şekilde ileri geri yüründüğü için bu isimle anılmakta ve Sümbül Efendi'ye nispet edilmektedir. İlahilerin bestelendiği şiirlerde olduğu gibi, zikir biçimlerinde de tarikatlar için önemli isimlerin yaptıkları uygulamalar tekrar edilmekte ve geçmişten günümüze kurulan hafıza zinciri korunmaktadır.

2.1.6.2. Meşk

Tasavvuf tarihi literatürü incelendiğinde, mukabele yani zikir gecelerinin tekkelerde belirli olduğuna ve bu gecelerde tarikatlara ait zikirlerin icra edildiğine rastlanmaktadır ancak hususi olarak tekke musikisi meşk etmek için düzenli bir şekilde bir araya gelme adeti yoktur. Tekke musikisi öğrenmek için meşk metodu benimsenmekte, zikirlerde ilahiler okunmakta yahut serbest olarak ilahiler söylenmektedir ancak düzenli zikir günleri gibi periyodik bir meşk uygulamasından bahsetmek mümkün değildir. Periyodik tekke musikisi meşkları, özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında, tekke musikisi külliyyatının kaybolmaması ve zikir gecelerinde yapılan zikirlerin ve söylenen ilahilerin öğretilmesi amacıyla düzenlenmiş olabilir. Bu dönemde ilahilerin nota altına alınması da meşklarin düzenlenmesini kolaylaştırmıştır.

Cerrahi Tekkesi'nde haftada bir kere düzenlenen meşklarda, birlikte yemek yenildikten ve vakit namazı kılındıktan sonra meydana geçilmektedir. Şeyh ve müzisyenler yüksekçe bir sedirde oturmakta, geriye kalan tekke mensupları da müzik ve zikir bilgilerine göre sırayla meydana yerlerini almaktadır. Böylelikle repertuara

hâkim olan ve ilahileri doğru okuyan isimler öncülüğünde ilahiler söylenmekte, onlar kadar bilgili olmayan kişiler de hem dinleyerek ve hem de meşk öncesinde dağıtılan veya projeksiyon aracılığıyla yansıtılan ilahileri takip ederek öğrenmeye çalışmaktadır.

Tekkedeki meşklerde farklı makamlarda ve içeriklerde ilahiler toplu şekilde söylenmektedir. Toplu icraların olduğu ritüellerde müzik, ezberlemeyi kolaylaştırdığı gibi tek bir ağızdan okuyabilme imkanı da sağlamakta, böylelikle hafızaya ait bilginin tekrarlanmasıyla aktarılması ve canlı tutulması mümkün olabilmektedir (Akın, 2018). Genellikle örnekleri de çok olan hicaz, rast, hüseyini, hüzzam, uşşak, nihavend gibi toplu şekilde söylemeye müsait makamlarda ilahiler tercih edilmesi de bir arada olma ve ortak hareket etme imkanı sağlamakta, böylelikle hafızanın tüm katılımcılara aktarılmasına müsait bir zemin oluşmaktadır. Bunlara ek olarak az sayıda şehnaz, neveser, karcıgar, neva, eviç, mahur gibi görece zor makamlarda ilahilere de yer verilmektedir.

İlahilerin içerikleri, bulunulan hicri aya göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin Muharrem ayında Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ehl-i Beyt ve Kerbela hadisesinden bahseden ilahiler okunurken, Mevlid Kandili’ni içerisinde barındıran Rebiulevvel ayında Hz. Muhammed’den bahseden ilahiler, Ramazan ayında Ramazan ilahileri, Kurban Bayramı ve hac dönemini içinde barındıran Zilhicce ayında ise hac ilahileri okunmaktadır.

Meşkin idaresini şeyh yürütmektedir. Meşkten önce şeyh tarafından ilahiler seçilmekte yahut görevlendirdiği kişiler tarafından hazırlanan ilahiler şeyhe gösterilmekte, şeyh de ekleme, çıkarma, düzenleme vs. yapmaktadır. Meşk sırasında şeyh, bazen ilahi okunurken meşki durdurmakta, okunan ilahinin önemi, bestesi ve özellikle sözleri ile alakalı açıklamalar yapmakta, bunun yanı sıra farklı zikir biçimleri de meşklerde prova edilmektedir. Ana hatlarıyla böyle özetlenebilecek ve ilerleyen bölümlerde detaylı incelenecek meşkler, zikir geceleri gibi; hem tekke musikisinin aktarılması, hem zikir biçimlerinin öğrenilmesi hem de anlatı ve müzik ile toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır.

2.2. ANLATININ TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI

2.2.1. Sözlü Kültür

Erken dönemlerinden bu yana tasavvufun yazılı kaynaklarına rastlanmakla birlikte, bir yaşam biçimi olarak da yorumlanabilecek tasavvufun hayata geçirilmesinde sözlü kültür büyük önem taşımaktadır. Sözlü kültür; kolektif hafızanın ana zeminini oluşturmakta (Sevinç, 2012) ve kültürün anlatsal, yönlendirici ve nakledici boyutları da bireylerde kimlik ve aidiyet temelleri yaratmaktadır (Börekçi & Ülkü, 2020).

Sözlü kültürün hâkim olduğu tasavvuf ekollerinin “nefs terbiyesi” metodolojisi incelendiğinde, bazı genellemelerle ve tariflerle karşılaşmakla birlikte, şeyh-mürîd arasındaki ilişkinin kişiselliği de vurgulanmaktadır. Buna göre; şeyh müridinin hal ve hareketleri ile rüyalarına, özetle ifade etmek gerekirse maddi ve manevi, görünen ve görünmeyen durumlarına bakarak dervişinin manevi eğitimini takip etmektedir. Bu sebeple de kendi başına “söz” kavramının tarikatlarda ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Araf suresi 172. ayette anlatılan kalu bela hadisesi, Allah’a ona kul olunacağına dair verilen sözü ifade etmektedir. Allah’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna kulların “Evet şahit olduk ki Rabbimizsin!” demesi, Celvetilik tarikatının piri Aziz Mahmud Hüdayi’ye ait olan ve Cerrahi Tekkesi’nde acemaşıran makamındaki bestesiyle okunan şu nutukta da sıklıkla hatırlatılmaktadır:

*Yâr ile ettiğin ahdi unutma,
Gel gönül, dost ellerine gidelim,
Sakın bu viran yerde vatan tutma,
Gel gönül, dost ellerine gidelim.*

Aziz Mahmud Hüdayi

Bu nutukta kalu belada verilen kul olma sözünün unutulmaması vurgulanırken, viran yer olduğu ifade edilen dünya ile sınırlı kalınmaması, buranın asıl ikamet yeri olarak bilinmemesi ve masivadan yani Allah’tan gayrısından yüz çevirerek, gerçek, hakiki dost olan Allah’ın razı olduğu şekilde, dünya yerine ahiretin tercih edilmesi öğütlenmektedir.

Allah’a verilen vaat çerçevesinde; söz kavramına verilen önem, tarikatın içerisinde kendisini sıkça göstermektedir. Tarikata girmek için kullanılan “biat” kelimesi için “ahitleşmek” yani “sözleşmek” tabirinin de söylendiği tekkede; tarikata girerken verilen bu söze binaen, derviş şeyhini mürşidi olarak tanıdığını ve ona uyacağını kabul

etmektedir. “Gassal elinde meyyit gibi olmak.” yani ölü yıkayan kişinin karşısındaki ölü gibi kendisini teslim etmek deyişiyile de ifade edilen bu karşılıklı sözleşmenin bir yansıması da dervişin şeyhinin onun için söylediği sözleri dinlemesi ve tatbik etmesidir.

Seyr ü süluk boyunca gerçekleşmesi beklenen bu durum; “söz tutmak” veya o sözün gerekliliğini yerine getirmek manasına gelen “nutuk haklamak” ifadesiyle karşılık bulmaktadır. Şeyh ve ihvan tarafından da mütemadiyen tekrarlanan bu kavramlar, bazı özlü deyişlerle de ifade edilmektedir:

“Bu yol çok kolaydır söz dinleyene, bu yol çok zordur söz dinlemeyene...”

Sohbetlerde de anlatıldığı şekilde seyr ü süluk günlük tesbihât gibi farklı sorumlulukları beraberinde getirdiği gibi “nefs ile mücadele” kullanımında da görüldüğü üzere bir mücadele sürecidir. Bu sebeple zorlu bir süreç olduğu ifade edilen tarikat yolculuğunun, bu deyişle aslında kolay olduğu ve söz dinlemeyenlerin zorluk çektiği vurgulanmaktadır.

“Söz tutmanın yararı vardır, tutmayana zararı vardır...”

“Söylenmemiş söz yok, tutabilene aşk olsun!”

Yolun söz dinleyenlere kolay gelmesi gibi, söz dinlememeleri halinde zarara uğrayacaklarını ifade eden deyişin yanı sıra yine söz tutmanın önemini vurgulayan diğer ifade de göstermektedir ki bahsi geçen “söz tutmak” tabiri dervişler için hayati öneme sahiptir. Bu deyişler de göstermektedir ki hem tarikat yolunda ilerlemek hem de zarar görmemek için dervişlere söz dinlemeleri ifade edilmekte ve dolaylı da olsa bu durumun bir seçenek değil gereklilik olduğu vurgulanmaktadır.

Sözlü kültürün tekke içerisinde toplumsal hafızayı ve kimliği inşasında tasavvuf, tarikat, Cerrahilik ve dervişlik başlıkları sıkça tekrarlanmaktadır. Bununla birlikte tekke mensupları; tasavvuf ehli, tarikat müntesibi, derviş ve Cerrahi sıfatlarının tamamını taşıdıkları için, araştırmanın bulgularını sunarken söz konusu kavramların iç içe geçmiş yapısı da göz önünde bulundurularak bu temalar arasında keskin bir ayırım yapılmayacaktır. Bu sebeple tekke mensuplarının ortak kimliği olan “dervişlik” üzerinden dervişliğin tariflerinin ve niteliklerinin yapıldığı anlatımlara ağırlık verilecektir. Bu noktadan yola çıkarak, tekkedeki sohbetlerde, anlatılan kıssalar, menkıbeler ve hikâyeler ile meşk edilen ilahilerde; anlatı ve müzik aracılığıyla toplumsal hafıza ve kimlik inşasını, alan araştırmam boyunca katıldığım meşkler ve zikirlerde aldığım notlardan yola çıkarak örneklerle ele alacağım.

2.2.2. Sohbet

Tekke içerisindeki sözlü kültürün oluşmasında ve yaşatılmasında en önemli öğelerden biri şeyh tarafından irticalen yani herhangi bir müfredata bağlı kalmadan, serbest bir şekilde yapılan sohbetlerdir. Tekkedeki anlatının temel kaynağı olan şeyhin sohbetlerinde anlatılanlar; tekke mensupları tarafından dikkatle dinlenmekte, bazıları tarafından ses kaydına alınmakta, bazıları tarafından da not defteriyle takip edilmektedir. Yaptığım görüşmelerden edindiğim bilgilere göre, ses kayıtlarını tekke mensupları kendi aralarında paylaşmaktadır. Ses kayıtlarının paylaşılmasının da etkisiyle, şeyhin sohbetlerinde anlatılanlar, sohbetlerin sonrasında tekke mensupları arasında da tekrarlanmaktadır. Böylelikle sohbetlerde öne çıkan mesajlar ve ileride bahsedeceğim kıssa, menkıbe ve hikâyeler; sürekli olarak dolaşıma sokulmakta ve hafızanın inşasında rol oynamaktadır.

Tekkedeki sohbetlerde şeyh bir sedirde otururken; tekke mensupları şeyhe yüzleri dönük şekilde, yan yana ve dizüstü, yaşça ileri olan bazıları da tekkenin meydanına yerleştirilmiş sandalyelere oturmaktadır. Muhtelif zamanlarda yapılan sohbetler; zikirlerin öncesinde, zikirlerin sonrasında, meşkların öncesinde, meşk sırasında ve meşk sonrasında gerçekleşebilmekte ve ortalama bir saat ile iki saat arası sürmektedir. İleride de bahsedeceğim üzere özellikle meşk sırasındaki sohbetlerde; okunan ilahiler açıklanmakta ve bazı konular ilahiler üzerinden anlatılmaktadır.

Şeyh sohbet ederken yemek vaktinden birkaç saat geçmişse, muhakkak tekke mensuplarının tamamına meydanda çay ikram edilmekte, bunun yanı sıra kurabiye, meyve gibi ikramlarda da bulunmaktadır. Bu ikramların ne zaman yapılacağını da genellikle şeyh veya tekkede bu konuda görevli kişi belirlemekte, eğer sohbette bölünmemesi gerektiği düşünülen bir konu anlatılıyorsa; yiyecek içecek ikramının durdurulması veya bekletilmesi söylenmektedir.

Tekkedeki sohbetlerde geniş bir içerik açısından bahsetmek mümkündür. Şeyhin İslami ilimler birikiminin de etkisiyle Kur'an ayetlerinin açıklamaları ve hadislerin açıklamalarına sohbetlerde sıkça değinilmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in ve sahabenin hayatlarından örnekler verilmekte ve bu olaylardan anlaşılması gereken bazı noktalar da açıklanmaktadır. Benzer şekilde geçmiş dönemlerde yaşamış evliyalarından ve özellikle tarikat büyüklerinin hayatlarından da sohbetlerde söz edilmektedir.

Sohbetlerde bu konulardan bahsedildiği gibi tekke mensuplarına çeşitli nasihatler de verilmektedir. Tekke mensuplarına verilen öğütler hem şeriata yani dinin yazılı emirlerine hem de tarikata dair olmaktadır. İbadet boyutundan ele alındığında “Namazınıza dikkat edin, namazı güzel kılın, kaza namazlarınızı tamamlayın, teheccüd kılmaya gayret edin, Kur’an’ın manasını öğrenin.” gibi öğütlerin yanı sıra bazı kitapların okunması da sohbetlerde tavsiye edilmektedir. Bunlar içerisinde özellikle Hz. Muhammed’in hayatını anlatan siyer kitaplarından en az birkaç farklı çeşidin okunması sıkça tekrarlanırken, *Kimya-i Saadet* gibi İslam ahlakını anlatan kitapların okunmasından da bahsedilmektedir.

Tarikat boyutundan ele alındığında ise, tasavvufun mahiyeti, tasavvufun tarihi, tarikatların farklı kolları ve etkileri gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Onlara göre tasavvuf, özetle dinin öğütlediği örnek ahlakın yaşatılması anlamına gelmekte olup, dervişlere lazım olan; ehl-i sünnet çizgisi içerisinde kalıp ibadetlerini aksatmamak, kendilerine verilen tesbihâtı yapmak, zikre devam etmek ve bu ahlakı yaşamaya çalışmaktır.

Şeyh tarafından yapılan “ehl-i sünnet” vurgusunun arka planında ise, özellikle 19. yüzyılda tekkelerde yaşanan bozulmalar ve Cumhuriyet döneminin de etkisiyle, bazı tasavvuf temsilcilerinin şariat vurgusunu arka plana atmalarının yer aldığı söylenebilir. Mehmet Efendi günümüzde şeyh unvanına sahip bazı kimselerin de tekrarladığı ve şeriati öteleyen söyleme kesin bir şekilde karşı çıkmakta ve sıralamanın şariat, tarikat, hakikat, marifet şeklinde olduğunu ve şeriatsız tarikat olmayacağını açıkça ifade etmektedir.

Mehmet Efendi’ye göre özellikle son dönemde, dine mesafeli olan insanların “tasavvuf neşesiyle” yani ilahi, zikir gibi araçlarla dine ısındırılması için tarikata kabul edildiği olmuştur. Bununla birlikte ibadetler olmadan tarikatın yaşanamayacağını ifade eden Mehmet Efendi, bunu da tasavvuf metinlerinden örneklerle açıklamaktadır. Buna göre tasavvuf metinleri incelendiğinde nafil ibadetlerin tavsiye edildiği görülmektedir. Bunun sebebi, tarikata giren kişilerin zaten farzları, vacipleri ve sünnetleri yerine getirmesi, buna ek olarak nafilelerin teşvik edilmesidir. Buradan yola çıkarak ehl-i sünnet vurgusu tekrarlanmakta ve ibadetlerin asli konumunun önemi pekiştirilmektedir.

Tasavvufun niteliğini açıklayan tariflerin yanı sıra sohbetlerde tarikatların niteliğine dair açıklamalar da getirilmektedir. Tarikatların çokluğunun Müslümanlar arasında ayrılıklar doğurduğu iddiasının aksine, tarikatların hepsinin aynı kaynaktan beslendiği ve ortak gayesinin insan yetiştirmek olduğu vurgulanmaktadır. Allah’a ulaşan yol sayısının kulların sayısı kadar olduğu ve insanlar türlü türlü oldukları için, farklı tarikatlar her insana uygun olacak şekilde terbiye metotları geliştirmişlerdir. Kimisi hafi zikirle, kimisi sema etmekle, kimisi halvet yapmakla kimisi seyahate göndermekle seyr ü süluk yaptırmaktadır.

Sohbetlerde dikkat çeken bir diğer husus; tekkenin mensup olduğu Cerrahilik tarikatının piri Pir Muhammed Nureddin Cerrahi’nin “hâtemü’l-müctehidin” yani tarikat pirlerinin sonuncusu olduğu vurgusudur. Yazılı kaynaklarda, tarikat pirlerinin sonuncusu olması dolayısıyla farklı tarikatların pirlerinden kendisine farklı tarikatların kendilerine ait uygulamalarının Cerrahilik’te yapılmasına yönelik “hediyeler” geldiği ifade edildiği gibi, tekkeledeki sohbetlerde de bu konudan bahsedilmektedir. Örnek vermek gerekirse Abdülkadir Geylani’den saç tekbiri, Ahmed er-Rifai’den bürhan, Ahmed el-Bedevisi’den Bedevi topu, İbrahim Düssuki’den celal, Bahaeddin-i Nakşibendi’den aşır, Mevlana Celaleddin-i Rumi’den sikke, Hacı Bektaş-ı Veli’den teber, Hacı Bayram-ı Veli’den elif lambend, Ebu’l-Vefa’dan Vefa devri, Yusuf Sünbül Sinan’dan dalga tevhide, Aziz Mahmud Hüdayi’den mavi post hediye edilmiştir. Tarikat tarihi açısından da son derece önemli olan bu isimler tarafından hediyeler verildiğinin ifade edilmesi; Cerrahilik tarikatının tarihine dair hafızayı inşa ettiğii gibi, tarikatlar arasındaki birlik ve beraberliğe böylelikle vurgu yapıldığından da bahsedilebilir.

Pir Muhammed Nureddin Cerrahi’nin hâtemü’l-müctehidin unvanının yanı sıra sıkça tekrarlanan bir diğer unvanı da “ebu’l-füyuzat” yani “feyiz babası” unvanıdır. Kendi yolunda olan dervişlerini, sadık bir şekilde yoluna hürmet edenleri çok çabuk feyzine ulaştırdığı için kendisine böyle denildiği ifade edilmektedir. Buna göre; başka tarikatlarda yıllar alan manevi mertebelere, Cerrahilik mensupları tarafından kısa bir sürede ulaşılabilir.

Sohbetlerde; dervişlik konusundan bahsedilirken tekke içerisinde zikir, meşk ve sohbetle meşgul olan dervişlerin, dışarıdaki hayata katılmalarında nasıl bir yol izleyecekleri sıkça gündeme gelmektedir. Bu konuda semazenlerin bir ayağı yerde

sabit iken, diğ er ayağının hareket etmesinden yola çıkararak, “sabitkadem” olmak örneklenmektedir. Onlara göre derviş; olması gereken noktayı iyi bilmeli, örneğın para kazansa dahi “El karda, gönül yarda.” olmalıdır. Ne yaparsa yapsın Allah’ı unutmamalı, nazargah-ı ilahi yani Allah’ın nazar ettiğ i yer olan kalbini, gönlünü kirletmemelidir.

2.2.3. Kıs sa, Menkıbe ve Hikâye Geleneğ i

Farklı inançlarda da kendisini gösteren, geçmiş dönemdeki önemli kişilerin ve olayların anlatılması geleneğ i İslamiyet’te de görülmektedir. Bu kapsamda farklı özellikler barındıran kıs sa, menkıbe ve hikâyelerin anlatımıyla dinin mensuplarına etkili bir şekilde aktarıldığ ını söylemek mümkündür. Kıs salar, menkıbeler ve hikâyeler zamanla topluluklar arasında yayılmakta, bazıları da yazılı hale getirilmektedir.

“ nemli, yararlı ve büyük haber” manasına gelen nebe, enba gibi kelimelerin yanı sıra hikâye, mesel gibi farklı kullanımların hepsini içerecek şekilde kullanılan kıs sa kavramı, Kur’an-ı Kerim’de anlatılan kişiler ve olaylara dair anlatımların tamamına verilen ortak isimdir (şengül, 2002). Kur’an-ı Kerim’de anlatılan kıs salara Hz. Adem’in oğulları, Hz. Nuh, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamberlerin, Ad, Semud gibi kavimlerin ve Hz. Muhammed’in hayatında yaşanan miraç, hicret hadiseleri ile Bedir, Uhud gibi savaşların anlatımları örnek verilebilir.

Sahabelerin faziletlerine dair hadisleri içeren kitapların ortak adı olarak kullanılmaya başlanan, tasavvufun yaygınlaşmasıyla birlikte ön plana çıkan “menkıbe” kavramı ise sufilerin örnek alınacak davranışlarını ve hikmetli davranışlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Tekke edebiyatı içerisinde bir tür haline de gelen ve tezkire, velayetname gibi isimler de alan menakıbnameler, tarikatların önceki dönemde yaşamış büyüklerinin kerametlerini içermekle birlikte tarihi şahsiyetlerin hayatları için de “menakıb” kelimesinin kullanıldığ ı görülmektedir (şahin, 2004).

Yaşanmış olayları nakleden kıs sa ve menkıbelerden farklı olarak ise hikâyeler kurgusal özellikler taşımakta, bununla birlikte tasavvufu konu edinen hikâyeler de bulunmaktadır (Kavruk & Pala, 1999). Mevlana’nın Mesnevi’si gibi hem yaşanmış olayları hem de kurgusal hikâyeleri içeren örneklere de bu kapsamda rastlamak mümkündür.

Teknik olarak farklılıklar barındırmakla birlikte, bu üç kavramın zaman içerisinde birbirinin yerine de kullanılageldiğ i görülmektedir. Örneğın kıs sa kavramı Kur’an-ı

Kerim'deki kıssalar için kullanıldığı gibi ibret alınacak başka olaylar için de kıssa adlandırılması yapılmakta, benzer özellikleri barındıran olaylar için kıssa, menkıbe ve hikâye tabirleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Genel olarak tekkelerde ve araştırma kapsamında ele alınan Cerrahi Tekkesi'nde kıssa, menkıbe ve hikâyelere sıkça yer verilmektedir. Anlatımlarda kıssa, menkıbe ve hikâyelerin tercih edilmesinde; özlü ifadeleri, ezberlenmesinin kolaylığı ve içerdiği kafiye sayesinde anlatıyı oluşturan tekke şiirleri gibi; ilgi çekici yanları, akılda kalıcılığı ve tekrarlanmasının kolaylığının etkili olduğu söylenebilir. Cerrahi Tekkesi'nde sıkça anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyeler; bazen isimlerin, bazen yerlerin, bazen de tarihlerin değiştirilmesiyle farklı kaynaklarda yazılı olarak da yer almaktadır. Kıssa, menkıbe ve hikâyelerin anlatımında benzer olayların farklı versiyonlarının da anlatıldığı görülmektedir. Burada dikkat çekilen nokta; anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyelerin mesajıdır.

Tekkedeki sohbetlerde anlatılan ve tekke mensupları arasında da tekrarlanan kıssa, menkıbe ve hikâyelerin birbirlerinden farklı özellikleri bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde; alan araştırması süresince katıldığım meşklerde ve zikirlerde şeyhin sohbetlerinden tuttuğum notlardan yola çıkarak tasavvuf, tarikat, dervişlik ve Cerrahilik konularının ayrı ayrı ve/veya bir arada tarikat mensuplarına aktarımında sıkça kullanılan farklı anlatımlara yer vereceğim. Bunun yanı sıra, yine alan araştırmam kapsamında aldığım notlardan ve yaptığım görüşmelerden faydalanarak hikâyelerin arka planındaki anlatı unsurlarını ve metinlerin içerdiği mesajları aktaracağım.

2.2.4. Kıssa, Menkıbe ve Hikâyelerin Değerlendirilmesi

Tekkede anlatılan ve dervişliği farklı yönleriyle ifade eden hikâyelerden biri Hz. Süleyman döneminde yaşandığı söylenen ve bir kuş ile bir derviş arasındaki anlaşmazlık sonucunda, Hz. Süleyman'a başvurulmuş kıssadır. Hikâyeye göre Hz. Süleyman döneminde yaşayan derviş, kuşu avlamak isterken kanadını kırmış, bu sebeple de tarikat kıyafetlerinden menedilmiştir. Tekke içerisinde bulunduğum süre içerisinde de gözlemlediğim üzere, tarikat kıyafetleri taşıdıkları sembolik değerler anlamında önemli oldukları gibi tarikatın mensuplarından da üzerlerine giydikleri derviş kisvesine uygun olarak hareket etmeleri beklenmektedir. Tarikat mensuplarının, renkleri, işlemeleri vb. özellikleri ile hangi tarikattan olduğunu da belli eden haydariye,

arakiye, cübbe, kemer, asa, teslim taşı gibi farklı kıyafetleri vardır ve bu kıyafetlerden bazıları ortak olarak kullanıldığı gibi bazıları şeyhlere mahsus, bazıları da sadece belli tarikatlara mahsus kıyafetlerdir.

Farklı özellikteki tarikat kıyafetleri, o kıyafetleri ilk olarak kullanan isimlerin anlatılması aracılığıyla hafızada sürekliliği sağladıkları gibi, tekke içerisinde benzer kıyafetlerin giyilmesi de ortak kimliği ve aidiyeti pekiştirmektedir. “Evliya kisvesi” olarak da ifade edilen tarikat kıyafetlerinden örneğin haydariyenin ilk olarak Hz. Ali tarafından giyildiği anlatılmakta, buna benzer örnekler tennure, cübbe gibi diğer kıyafetlerle de çeşitlenmektedir. Bunlara benzer örnekler zikir biçimleri gibi tarikatların kendilerine has ritüellerinin anlatımına da yansımakta, hafızanın sürekliliği farklı şekillerde kendi göstermektedir.

Hız. Süleyman, derviş ve ondan şikayetçi olan kuş arasında geçen bu hikâyenin hafızanın sürekliliği bağlamında ön plana çıkan bir yönü de tasavvuf tarihi kitaplarında genellikle Hız. Muhammed dönemi ve sonrasında ortaya çıktığı ifade edilen tasavvufun, önceki peygamberler döneminde de var olduğu iddiasıdır. Buna göre özellikle 12. yüzyılda kurumsallaşan tarikatlardan önceki dönemlerdeki gibi, kurumsal bir tarikat çatısı altında olmasa da dervişler toplum içerisinde Hız. Muhammed döneminden önce de kendilerini göstermektedir. Bu konuda tasavvuf ifadesinin söz konusu dönemlerde geçmemesine yönelik itirazlar oluşmakta, bu itirazlara cevap olarak da “O dönemde adı yoktu, kendisi vardı...” ifadesiyle yanıt verilmektedir.

Tasavvufun tarihsel arka planına dair çeşitli yazılı kültür öğeleri bulunmakla birlikte, sözlü kültürden beslenen tasavvufun hem erken dönemlerine hem de yakın dönemlerine dair farklı anlatılardan bahsetmek mümkündür. Örnek verilen hikâyeye benzer tarihsel anlatı öğeleri, tasavvufun tarihsel sürekliliğini uzun bir döneme yaydığı gibi tasavvufi yaşantıyı kadim bir gelenek olarak da hafızalarda inşa etmektedir. Buna ek olarak, kadim bir yolun takipçileri olarak dervişlerin takip ettikleri yolun meşruiyetinin sağlanmasından da söz etmek mümkündür.

Tekkede anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyelerde; dervişlerin dışarıdan herhangi bir hakaretle karşılaştıklarında nasıl davranmaları gerektiğini veya hakaret eden kişilerin “ibretlik” değişimlerini ya da sonlarını anlatan örnekler bulunmaktadır. Buna göre dervişlere karşı iken karşılaştığı olağanüstü bir durumla derviş olanlar bulunduğu gibi dervişlere hakaret ederek kötü bir sonla karşılaşanlar da vardır. Genel itibarıyla

bakıldığında da tekke içerisindeki tüm anlatılarda, iki ayaklı bir dağılımdan bahsetmek mümkündür. Bunlar içerisinde tasavvufun kapsayıcı dilini kullanan örnekler olduğu gibi son derece keskin ifadeleri içeren örnekler de bulunmaktadır. Gözlem sürecinde sıklıkla karşılaştığım ve hem tekke içerisindeki davranışlarda hem de sohbetlerde kendini açıkça gösteren bu ikili anlatı, “cemal-celal” dengesi ile ifade edilmekte, bazen cemalin bazen celalin gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu konuyu ifade eden bir hikâyeye göre, camide sohbet dinlemeye gelen şeyhe, vaiz sözlü taarruzda bulunmuş, şeyh namazdan sonra kendisiyle konuşmuş ve sonunda molla kötü bir şekilde can vermiştir. Tasavvufun ortaya çıktığı dönemlerden bu yana tasavvuf ehli olmayan bazı alimlerin tasavvuf ehline karşı tavırlar içerisinde oldukları görülmüştür. Erken dönemlerde tasavvufun ilim olup olmadığı noktasından çıkan tartışmalar, zaman içerisinde tasavvuf ehlinin ritüellerinin ve uygulamalarının dinen meşru olmadığına dair görüşlerle farklı bir boyut almış, tasavvufa karşı tavır, mollaları temsil eden ve Kadızadeler olarak bilinen grup ile tasavvuf ehlini temsil eden ve Sivasiler olarak bilinen grup arasında geçen olaylar silsilesinde de kendini açıkça göstermiştir. Bu dönemde iki grup arasında farklı boyutlarda tartışmalar çıkmış ve devlet tarafından gerçekleştirilen müdahalelerle olaylar yatıştırılmıştır.

Dervişler içerisinde farklı derecelerde medrese tahsil eden ve medreselerde hocalık derecesine yükselen, sonrasında medreseden ayrılp tasavvufa girerek tekke yaşantısını tercih edenler vardır. Bununla birlikte, anlatılan hikâyede görülen molla-derviş çatışmasını gösteren hikâyelerin ve şiirlerin farklı türevlerinden bahsetmek mümkündür. Netice itibarıyla bu alanda sözlü kültürden gelen öğelerin yanı sıra yazılı kültüre yansıyan unsurlar da ortaya çıkmış ve tarikatların hafızası bağlamında düşünüldüğünde molla-derviş anlaşmazlığını farklı şekillerde ifade eden örnekler kalıcı hale gelmiştir. İki grubun kendi içine kapanarak nasıl refleksler ürettiği ve hafızalarını hem kendilerini hem de ötekilerini tanımlama anlamında nasıl inşa ettikleri ise ayrı bir araştırmanın konusudur.

Bahsi geçen molla-derviş hikâyesi, zaman, mekân ve kişi öğelerini anonim bir şekilde yansıtmasıyla, hafızanın inşası sürecinde belli öğelerin silikleşmesine ve kimliklerin kalıcı hale gelmesine örnek oluşturmaktadır. Hikâyenin kahramanları bir molla ve bir şeyh, mekânı bir cami olarak anlatıldığı gibi ve zamanı da Osmanlı dönemi gibi geniş bir skalada ifade edilmektedir. Gözlem sürecimde de rastladığım buna benzer

hikâyeler, mesajları ile kalıcı hale gelmekte ve kimlikleri taşıyan kişilerin tutumları ön plana çıkarılmaktadır.

Tekke içerisinde anlatılan bazı hikâyeler, tarihsel öğeler de içermekte ve geçmiş dönemlerin padişahları, vezirleri, paşaları gibi farklı görevlerdeki kişilerin de dahil olduğu hikâyeler anlatılmaktadır. Padişahlar özelinde düşünüldüğünde, tasavvuf ehli ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmed, III. Selim, II. Mahmud, II. Abdülhamid gibi farklı padişahlardan bahsedilmekte, özellikle İstanbul'un fethi ile alakalı hadisteki müjdeye nail olan bir veli padişah olarak Fatih Sultan Mehmet'e ayrı bir önem verilmektedir. Anlatılan bir hikâyeye göre Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinin kalıcı olması için Akşemseddin ile konuşmuş, bu konuda beraberce başvurdukları kişiler her akşam İstanbul semalarına 70.000 kelime-i tevhid yükselmesi halinde İstanbul'un korunacağını ifade etmişlerdir.

Padişah olmasının yanı sıra İstanbul'da kabri bulunan kişiler içerisinde de manevi makamıyla ayrı bir yeri olduğu söylenen Fatih Sultan Mehmet'in, şeyhi olarak bilinen Akşemseddin, Hacı Bayram-ı Veli'nin kurucusu olduğu Bayramilik tarikatının Şemsiyye kolunun da piri kabul edilmektedir. Tasavvuf tarihi için de önemli bir şahsiyet olan Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmet'e olan manevi desteği, bu hikâyede göze çarpan unsurlardandır. Buna göre Fatih Sultan Mehmet padişah da olsa işlerinde tasavvuf ehline danışmakta ve madde ile mana birlikte yürümektedir.

Tarikatların hafızasında önemli bir yer teşkil eden madde-mana dengesi, tekkedeki sohbetlerde de ana konulardan birini oluşturmakta, tekke dışındaki hayatın işleyişinde de bu dengeyi gözetmenin önemi vurgulanmaktadır. Maddi saltanatı elinde bulundurmakla birlikte manevi saltanata müracaat eden padişahların hikâyeleri ise Osmanlı padişahlarının maneviyata verdikleri önemi hafızalarda pekiştirdiği gibi onların tasavvuf ehline desteklerini de meşrulaştırmaktadır.

Tasavvuf anlatısına göre; madde ile mana birlikteliğinin farklı bir örneği olarak, şehirler görünen askerler tarafından korunduğu gibi "manevi askerler" tarafından da korunmaktadır. Buna benzer hikâyelerin örnekleri öyle farklı boyutlara ulaşmıştır ki, Osmanlı'nın kuruluşunda olduğu gibi, gerilemesinde, bazı savaşları kaybetmesinde ve hatta yıkılmasında manevi görevlilerin etkisinin olduğu da anlatılmaktadır. Tüm bu anlatı öğelerinden yola çıkıldığında, tarikatların hafızasında madde-mana dengesinin

kurulmasının gerekliliğinin inşa edildiğini ve gözlem sürecinde de çokça karşılaştığım şekilde görünen alem kadar görünmeyen alemin de önemini vurgulandığını söylemek mümkündür.

Hikâyenin içeriğinde ön plana çıkan bir diğer unsur da kelime-i tevhid zikrinin önemine dair vurgudur. Tasavvuf kaynaklarında hafi yani sessiz zikir yapan tarikatların başlangıcı olarak Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir'e kelime-i tevhid zikrini sessiz bir şekilde yaptırması tarif edilmekte, cehri yani sesli zikir yapan tarikatların başlangıcı olarak da Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye kelime-i tevhid zikrini sesli olarak yaptırması delil olarak gösterilmektedir. Tekkede bulunduğum süre içerisinde sözlü olarak da ifade edilen bu örnekler, tarikatların hafızasının sürekliliği bağlamında önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Hadislerde de yapılması tavsiye edilen kelime-i tevhid zikri, çok sayıda tarikatın ayinlerinde vardır ve burada da görüldüğü gibi, tekkelerde ve camilerde yapılan zikirlerin bulundukları şehir için manevi koruma kalkanı olduğu pek çok tarikat ehli tarafından ifade edilmektedir. Hikâyede kelime-i tevhid zikrinin günde 70.000 kere yapılmasının manevi kalkan şeklinde ifadesi, İstanbul'da çok sayıda bulunan tekkelerin sayısının neden bu kadar çok olduğuna da cevap niteliği taşır şekilde sunulmaktadır. Buna benzer hikâyeler ve ilahilerle; tarikatların kendilerine has uygulamalarının gerekliliği ortaya konulmakta, bunun yanı sıra zikrin önemi ve etkileri de anlatılmaktadır.

Mürid-mürşid ilişkisi; tekkedeki sohbetlerde anlatılmasının yanı sıra özellikle şeyh ile yakın ilişkide bulunan dervişler için geniş kapsamlı ve kişiden kişiye değiştiği ifade edilen bir konudur. Tasavvuf ve tarikatların sözlü kültürle yaşatılmasına da etkide bulunan mürid-mürşid ilişkisinin kişiselliğine dair anlatıya göre; şeyhler dervişlerinin meşreplerine göre eğitim vermekte ve kişiye özgü olan bu eğitim tekkedeki ifade edilmiş şekline göre “reçete” haline getirilememektedir. Tarikat mensuplarının hafızasında; şeyhliğin ihtisas isteyen bir unvan olduğunu da vurgulayan bu anlatı tekkedeki hikâyelere de çokça yansımaktadır. Bu konuda da hem mürid-mürşid hikâyesinin kişiselliğini örnekleyen hem de örneğin rüya konusu gibi uzmanlık gerektirdiği ifade edilen hikâyeler anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde de örnekleri bulunan dini hikâyelerin anlatımı, Asr-ı Saadet'ten sonra da başvurulmaya devam edilen bir anlatım türü olduğu gibi diğer

dinlerde de dini hikâyelerin anlatımına rastlanmaktadır. Bir dinin geçmişte yaşamış seçkin temsilcilerinin hikâyelerinin dini grup içerisinde anlatılmasının; seçkin temsilci ile aynı inanca sahip olan kişilerin, inançlarına olan bağlılıklarını güçlendirdiğinden ve ortak aidiyetlerini arttırdığından söz edilebilir. Dinin seçkin temsilcilerinin örnek hayatları; o inancın mensuplarında bir övünç kaynağı oluşturarak inançlarının doğru olduğu hissiyatını pekiştirdiği gibi, dinin nasıl yaşanması gerektiğine dair örnekleri de hafızalarında kalıcı hale getirmektedir.

Tasavvuf literatüründe yer alan kıssa, menkıbe ve hikâyeler; ilgi çekici yönleriyle hafızada yer etmelerinin yanı sıra, bir hikâye ile birden çok konu başlığının ifade edilebilmesiyle de önem kazanmakta ve dini hikâyeler dini grupların ortak hafızasını canlı tutmaktadır. Hikâyeler çok farklı konulara değinebildiği gibi, zaman içerisinde isim, yer ve tarih değişiklikleri olduğundan ve bazı hikâyelerin farklı türevleriyle anlatılabildiğinden söz etmek mümkündür. Hikâyelerin anlatımındaki bu değişim, hafızanın nasıl inşa edildiğine örnek oluşturduğu gibi, zaman içerisinde birtakım hikâyelerin unutulurken diğerlerinin ön plana çıkarılmasına benzer şekilde, zaman içerisinde kişi, zaman ve mekân öğelerinin silikleşmesi ve hikâyelerin mesajının kalıcı hale gelmesine de örnek teşkil etmektedir. Böylelikle zaman içerisinde “Derviş Mehmet Hikâyeleri”, “Molla Hikâyeleri”, “Bektaşî Fıkraları” gibi farklı anlatı türleri oluşmakta, dervişlik, mollalık, Bektaşîlik gibi kimlikleri farklı yönleriyle yansıtan hikâye biçimleri kalıplaşmaktadır. Bu kalıpların tekrarlanmasıyla kimliklerin tarifleri de pekişmekte ve o kimliği yansıtan ana unsurlar belirgin hale gelmektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan ve yukarıda açıklanmaya çalışılan kıssa, menkıbe ve hikâyeler; tekke mensuplarının ortak hafızasını inşa etmesinin yanı sıra onların ortak kimliği olan dervişlik kimliğini de çeşitli yönleriyle anlatmaktadır. Tasavvuf tarihinin yanı sıra tasavvufun mahiyetine de atıflar bulunan hikâyeler, tekke mensuplarının görünmeyen alem olarak maneviyatla ilişkisini vurguladığı gibi tasavvuf adabı da bu hikâyeler aracılığıyla anlatılabilmektedir.

Tarihsel boyutuyla bakıldığında, Hz. Süleyman, derviş ve dervişten şikayetçi olan kuş hikâyesi; tasavvufun Hz. Muhammed dönemi öncesinde de var olduğu iddiasını taşımaktadır. Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul’da tekkelerin açılmasıyla alakalı hikâye ise maddi alemde görünen tarihi bir gelişme olan tekkelerin açılışını; manevi alemle irtibatlandırdığı gibi dervişlere “manevi koruyucu” payesini de vermektedir. Molla ile

şeyh arasındaki kıssa ise tarihi bir gerçeklik olan medrese-tekke arasındaki anlaşmazlıkların yansıması niteliğindedir.

Örnek olarak seçilen hikâyelerde de görüldüğü üzere, tekke içerisinde anlatılan kıssa, menkıbe ve hikâyeler, tekke mensuplarının takipçisi oldukları tasavvuf yolunu çeşitli şekillerde anlatmakta, bazı hikâyeler menkıbevi yönleriyle geçmiş tarikat büyüklerinin kerametlerini ifade ederek dinleyenler üzerinde etkili olduğu gibi bazı hikâyeler de ibretlik yönleriyle ön plana çıkmaktadır. Netice itibariyle; şeyhin sohbetlerinin yanı sıra sohbetlerin dışında kalan zamanlarda, tekke mensuplarının kendi aralarındaki konuşmalarında da anlatılan hikâyelerin tekrarlanmasıyla grubun ortak hafızası oluşmaktadır. Buna ek olarak aynı hikâyelerin grubun mensupları tarafından paylaşılmasıyla; grup içerisinde aidiyet duygusunun pekiştiğinden de söz etmek mümkündür.

2.3. MÜZİĞİN TOPLUMSAL HAFIZA VE KİMLİK İNŞASI

Araştırma kapsamında yürütülen alan araştırmasında, anlatı ve müzik toplumsal hafızayı ve kimliği inşası bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular da göstermektedir ki, müzik tarikatın ritüellerinin icrası ve sürekliliğinin sağlanmasında etkili olduğu gibi müzikal unsurlar, içerdikleri anlatı öğeleriyle de hafızada kalıcı hale gelmektedir. Öyle ki tekke içerisinde de anlatıldığı şekilde müzik bu süreçte araçsal bir rol üstlenmekte yani tasavvufi şiirlerde anlatılanların aktarımında rol oynamasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple bu bölümde tekkede söylenen ilahilerin içerdikleri anlatı unsurları farklı başlıklar altında ele alınacaktır.

Tekkenin temel ritüellerinden olan meşkler ve zikirlerde müzikal öğeler yani ilahi, kaside, durak gibi farklı müzikal formlardaki eserler ana unsurlardan biri konumundadır. Meşkler ilahilerin bir arada söylenmesiyle hayata geçirilirken zikir esnasında da sürekli olarak ilahiler okunmakta, zaman zaman da durak ve kaside gibi örnekler sergilenmektedir. Tekkedeki meşklerde ve zikirlerde söylenen ilahiler, zikir esnasında zakiran veya mutrib olarak adlandırılan grup tarafından icra edilirken, meşklerde ise bu grubun öncülüğünde toplu şekilde söylenmektedir. Her iki durumda da notalardan yararlanılmakla birlikte ilahilerin nota altına alınması özellikle Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir ve şeyh tarafından da ilahilerin ezberlenmesi gerekliliği, sözlü kültüre dayanan meşk geleneği ile bağlantılı olarak vurgulanmaktadır. Tekkede sıkça karşılaştığım bu vurgu, ilahilerle birlikte ilahilerin

içerdiği anlatı unsurlarının hafızada kalıcı hale getirilmesine yönelik bir çağrı olduğu gibi nota altına alınmış olsa da ilahilerin ezberden okunabilmesinin talep edilmesi, tasavvufun sözlü kültüre dayanan anlatısını tekrarlamaktadır.

Alan araştırmam boyunca katıldığım zikirlerde ve meşklerdeki notaları temin ettiğimde, toplamda 362 ilahinin icra edildiğini gördüm. Bu ilahilerin makamlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2. Meşkler ve Zikirlerde Söylenen İlahilerin Makamları ve Adetleri

Makam	Adet
Hicaz	83
Rast	66
Hüseyni	65
Hüzzam	26
Uşşak	19
Nihavend	15
Saba	11
Segah	11
Bayati	9
Nikriz	8
Muhayyer	7
Acem	6
Acemaşiran	4
Bestenigar	4
Mahur	4
Suzinak	4
Eviç	3
Bayatıaraban	2
Buselik	2
Gerdaniye	2
Karcığar	2
Muhayyerkürdi	2
Şehnaz	2

Çargah	1
Ferahnak	1
Huzi	1
Neveser	1
Neva	1
Toplam	362

Çoğunluğu hicaz, rast ve hüseyini makamlarında olan ilahiler icra edilirken, ilahilerin bestelendiği şiirlerin tamamı okunmamaktadır. Buna ek olarak şiirlerin bazılarında besteye uygun şekilde değişiklikler yapıldığı gibi bazı beyitler ve kıtalar da farklı şiirlerde tekraren yer almaktadır. Benzer bölümlerin farklı şiirlerde yer alması ve şiirlerde besteye uygun değişiklikler yapılabilmesi, sözlü kültürün önemini ayrıca ortaya koymakta, yazılı kültürün öğeleri zaman içerisinde sözlü kültürün etkisiyle, birbirlerinin yerini alabilmektedir.

Şeyhin ilahileri şerh ettiği ve açıkladığı sohbetlerinde o şiirin ilahi olarak okunmayan kısımlarına da ara ara değinilmektedir ancak ilahi olarak okunan bölümler ön plana çıkarılmaktadır. Tekkede okunan ilahilerin icra edildiği şekilde ezberlenmesi ve tekrarlanması dolayısıyla, incelemede şiirlerin antoloji ve divanlarda yer alan nüshalarına yer verilmeyecek, şiirler notalarda yer aldığı ve tekke içerisinde sözlü olarak ifade edildikleri şekilleriyle incelenecektir.

Tekke musikisi repertuarında yüzlerce kayıtlı ilahi vardır ancak bazı ilahilerin hem sözlerinin anlamları hem de bestelerinin ezberlenmeye ve tekrarlanmaya uygunluğu dolayısıyla ön plana çıktığı ve zikirlerle meşklerde sıkça tekrarlandığı görülmektedir. İlahilerin sözlerini oluşturan şiirler için “dervişlerce büyük bilinen kişilerin manzum sözleri” (Devellioğlu, 2004b: 846) anlamına gelen “nutuk” tanımlaması kullanılmaktadır. Sohbetlerde de tekrarlandığı şekilde, tekke erbabı tarafından çokça nutuk söylenmiştir ancak onlara göre bu nutukların söylenmesinin sebebi “şair” unvanı almak değildir. Nutuklar; ayetleri tefsir eden, hadisleri açıklayan, ilahi aşkı ifade eden özlü anlatımlardır ve mananın insanlara kısa yoldan, kolayca aktarılması için söylenmiştir. Tasavvuf için sözlü kültürün önemini vurgulayan bu ifadelerde, nutuklar için “yazılmıştır” yerine “söylenmiştir” denilmesi ve nutuk kelimesinin “söylenen söz” anlamlarını taşınması da ayrıca önemlidir. Bu anlatı, müziğe araçsallık atfedilmesinin

yanı sıra şiire de araçsal bir rol biçildiğini ortaya koymakta, şiir yazılmasında da temel gayenin dinin anlatımı olduğunu yansıtmaktadır.

Bestelenerek tekkede icra edilen nutuklar içerisinde özellikle Yunus Emre, Niyazi-i Mısri ve Aziz Mahmud Hüdayi isimleri ön plana çıkmakla birlikte duru Türkçesi ve etkili anlatımıyla Yunus Emre'nin ayrı bir yeri vardır ve sayıca en çok Yunus Emre'nin nutukları tekrarlanmaktadır. Bununla birlikte, Yunus Emre'ye atfedilen bu önemin de etkisiyle, başka kişiler tarafından söylenen nutukların Yunus Emre ismiyle anılma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Buna ek olarak, ilahi notalarında nutuk sahibinin kim olduğuyla alakalı bilgiler sıkça yer alırken, bestekarı bilinmeyen ilahi sayısının çokça oluşu da sözün ve sözlü kültürün ön planda oluşunun başka bir göstergesidir.

Hafızanın sürekliliği açısından da önemli bulduğum bu örnekler, tasavvuf tarihinin geçmişteki büyüklerine ait nutukların günümüzde de sürekli olarak tekrarlanmasıyla, tasavvufun günümüzdeki temsilcileriyle geçmiş temsilcileri arasında irtibat kurmakta ve bu irtibatla tasavvufun sürekliliği ritüeller aracılığıyla kalıcı hale gelmektedir. Bestekarlardan daha çok nutuk sahiplerinin hatırlanması ise müziğe atfedilen araçsal rolün göstergesi niteliğinde olduğu gibi müzikal birikimin de sözlü kültürle taşındığını ortaya koyar niteliktedir.

Tekkede söylenen ilahileri farklı boyutlarıyla ele almak mümkündür. Buna göre ilahiler makamlarına, usullerine ve formlarına göre müzikal bakımdan incelenebileceği gibi ilahilere konu olan nutukların formları, edebi türleri ve ölçüleri açısından da değerlendirmeler yapılabilir. Bu araştırma toplumsal hafıza ve kimlik inşası bağlamında anlatıya odaklandığı için, ilahilerin içerikleri merkeze alınacak, bu kapsamda ilahilerin tekkedeki anlatıyı oluşturan ve besleyen diğer özelliklerinin anlaşılması için; öncelikle sıkça tekrarlanan temalardan ve zamansallık öğelerinden bahsedilecek, sonrasında ise ortak kimlik olarak dervişlikten bahseden ilahiler incelenecektir. İlahilerin anlatı öğelerini farklı şekillerde yansıtan tüm bu örneklendirmelerde; ilahilerin tamamı yerine ilgili bölümlerine yer verilecek ve anlatım dili daha sade olan ilahilerin kullanılması tercih edilecektir.

2.3.1. İlahilerde Tekrarlanan Temalar

Tekkede okunan ilahilere içerik itibarıyla bakıldığında geniş bir konu çeşitliliğinden bahsetmek mümkün olmakla birlikte tekrarlanan temalar da göze çarpmaktadır.

Dervişliği tanımlayan ve niteleyen ilahilerin yanı sıra, özellikle Allah’a dua, Hz. Muhammed’e övgü ve hitap, Ehl-i Beyt’e ve tarikat büyüklerine övgü temalarının yanı sıra “ilahi aşk” başlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm bu örneklerin, tekkedeki tasavvuf anlatısının ana hatlarını oluşturduğunu söylemek mümkündür zira tekkedeki sohbetlerde de bu başlıklar tekraren konu edilmekte ve hafızada kalıcı hale gelmektedir.

Hz. Muhammed’e övgü ve hitap içeren ilahiler, Mevlid Kandili olarak bilinen Hz. Muhammed’in doğduğu Rebiulevvel ayında yoğun bir şekilde okunmakla birlikte, diğer aylardaki her meşkte ve zikirde okunduğu için, bu ilahilere zamansallık başlığında ayrıca yer verilmeyecektir. Ehl-i Beyt ile alakalı ilahiler özellikle Muharrem ayında okunan ilahilerde yoğunlaştığı için, bu kapsamdaki ilahiler ise “İlahiler ve Zamansallık” bölümünde ele alınacaktır.

İlk olarak bahsedeceğim, dua kalıpları içeren ilahiler; gözlem sürecinde de karşılaştığım şekilde dervişlerin dua etmeye alışmalarını teşvik eden, bunun yanı sıra nasıl dua etmeleri gerektiğini de ortaya koyan nitelikteki ilahilerdir. İlahilerin okunması sırasında da dua kalıpları geçtiğinde bazıları ellerini açarak dua kalıplarına eşlik etmektedir. Buna benzer örnekler, müzikal öğelerin ritmik ve melodik yapısına kapılarak içeriklerinin unutulmamasına ve anlatının ön plana çıkarılmasına da örnek oluşturmaktadır.

Nasıl dua edildiğine bakılacak olursa, ilahilerde özellikle Allah’tan ayrı düşme korkusundan bahsedilmekte ve Allah’tan ayrılmamak için duada bulunmaktadır. Allah zikrinden, ibadetten, Allah’a ulaşma yolundan ayrılmama gibi geniş anlamlar da barındıran ilahiler ve benzerlerinde görüldüğü gibi, dua kalıplarında ön plana çıkan konu Allah’tan ayrı düşme endişesidir. Söz konusu ilahilerde cehennemde yanmamak, dünyada zengin olmak gibi dualardan ziyade, Allah’tan ve sevgisinden mahrum kalmama talebinin ön plana çıkması; tasavvuf düşüncesinin Allah korkusu yerine Allah sevgisi üzerine inşa edildiği savını destekler niteliktedir (Öztürk, 1966). Bunlara ek olarak tekkedeki meşkların ve zikirlerin ardından da dua edilmekte, ilahilere benzer şekilde bu dualarda Allah’tan gafil olmamak, Allah’tan ve sevdiklerin ayrı kalmamak, Allah’tan razı olmak gibi başlıklar ön plana çıkmakta ve nasıl dua edilmesi gerektiği hafızada farklı şekillerde kalıcı hale gelmektedir.

İlahilerde sıkça tekrarlanan ilahi aşk teması tasavvufta temel konulardan biri olduğu gibi tekkelerde söylenen ilahilere de Allah sevgisinin ileri bir boyutu olarak “aşk” teması farklı şekillerde yansımaktadır. Bu ilahilerde Allah’a duyulan aşkın yanı sıra Hz. Muhammed’e duyulan aşk anlatıldığı gibi, aşkın mahiyeti ve etkilerine de yer verilmektedir. Buna göre âşık; aşkla yanan, aşktan hasta düşmüş, aşktan ne yapacağını şaşırması gibi farklı biçimlerde anlatılmaktadır. Tekkedeki sohbetlere ve konuşmalara da yansıyan “aşk” ve “aşık” ifadeleri, sohbetlerde “Allah ve Resul aşığı” olarak bir övgüye karşılık gelmekte, tekkedeki konuşmalarda da iltifat olarak “aşık” hitabı kullanılmaktadır.

Aşk temasını farklı şekillerde işleyen ilahilerde Yunus Emre ön plana çıkmakla birlikte bu örnekleri başka isimlerle de arttırmak mümkündür. Aşk temasının özellikle Yunus Emre aracılığıyla ifade edilmesi, hafızanın sürekliliği bağlamında önem kazanmaktadır. Sanatsal yönünden ziyade sade ve duru ifadeleriyle ön plana çıkan Yunus Emre şiirinin, aşk gibi temel bir konuyu etkili bir şekilde anlatması ve farklı şiirlerde bu konuyu işlemesi, tasavvuf şiirinin en önemli temsilcilerinden olan Yunus Emre aracılığıyla tarikat mensuplarının hafızasında aşk konusunun önemini pekiştirmektedir.

İlahi aşkın şiirlere yansıyan bir diğer boyutu da Hz. Muhammed’e duyulan aşkın yansıtıldığı örneklerdir. Hz. Muhammed’e duyulan aşk da yine hem Yunus Emre hem de farklı isimler tarafından ifade edilmiştir. Daha önce de ifade ettiğim şekilde, Hz. Muhammed’den bahseden ilahiler tüm meşklar ve zikirlerde yer almakta, O’na duyulan muhabbetin gerekliliği tekke içerisinde çokça vurgulanmaktadır. Peygamber muhabbetinin yansıması olarak da yukarıdaki örneklere benzer şiirler yazıldığı gibi bu şiirler, yapılan bestelerle tekke mensuplarının hafızasında kalıcı yer edinmektedir.

Rebiulevvel ayında ve diğer zamanlarda da okunan yukarıdaki örneklerin yanı sıra, Hz. Muhammed’e övgü ve hitap içeren çok sayıda ilahi vardır ve bu ilahilerin örnekleri farklı formlarda da kendisini göstermektedir. Hz. Muhammed’i konu alan ve genellikle devr-i kebir, evsat gibi büyük zamanlı usullerle bestelenen ilahilere tevşih (Özcan, 2012) denildiği gibi Hz. Muhammed’e övgü içeren şiirlere na’t ismi verilmektedir (Özcan, 2006). Nutuk sahipleri Hz. Muhammed’den bahsederken, bunu en güzel ve sanatlı şekilde yapmayı istedikleri için, bu ilahilerin dili diğerlerine göre nispeten ağırdır. Arapça ve Farsça ifadeler içeren bu ilahilerin yanı sıra sözleri Arapça

olan ve Türk bir bestekar tarafından bestelenen şügul (Ateş, 2010) formunda da benzer içerikli ilahiler bulunmaktadır. Bahsi geçen örneklerin haricinde, sayısı daha az olmakla birlikte Hz. Muhammed'e övgü ve hitabı sade bir şekilde anlatan örnekler de bulunmaktadır.

İlahiler içerisinde içerikleri itibarıyla ön plana çıkan bir diğer tema olan tarikat büyüklerine övgü başlığında, "Akteb-ı Erbaa" olarak bilinen Abdülkadir-i Geylani, Ahmed er-Rifai, Ahmed el-Bedevi ve İbrahim-i Düssuki isimlerine tekkede ayrı bir yer verilmekte ve ilahiler onlardan bahsetmese de tekrar içeren bölümlerde bu isimlerden söz edilmektedir. Tarikatların hafızasının sürekliliği anlamında da önem arz eden bu örnekler, tarikatların geçmiş zamanlardaki büyüklerinin sıkça anılmasını sağlamakta ve onların isimlerini hafızalarda kalıcı hale getirmektedir.

Tarikat büyüklerini konu edinen ilahiler içerisinde, özellikle Halvetilik'ten sonra Osmanlı'da en yaygın tarikatlardan olan Kadirilik ve Rifailik tarikatlarının pirlerinden bahseden ilahilerin yanı sıra, araştırmaya konu olan tekke bir Cerrahi Tekkesi olduğu için Muhammed Nureddin Cerrahi'den bahseden ilahiler de bulunmaktadır.

Hafızanın sürekliliği bağlamında düşünüldüğünde, tarikat büyüklerini öven ilahilerin tarikatların coğrafi yayılımından etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu ilahiler içerisinde, bahsi geçen isimlerin yanı sıra erken dönemlerden itibaren Anadolu tasavvuf muhitinde etkili olan Mevlana'dan ve Hacı Bektaş-ı Veli'den de söz etmek mümkündür ancak Pir Muhammed Nureddin Cerrahi'yi öven ilahilerin özellikle Cerrahiler tarafından okunmasına benzer şekilde, Mevlevi ayinlerinde Mevlana'dan bahseden bölümler yer almakta, Bektaşî nefesleri ve Alevi deyişlerinde de Hacı Bektaş-ı Veli'den sıkça bahsedilmektedir.

Neredeyse tüm tarikatlar için ortak kabul edilen Akteb-ı Erbaa içerisinde Abdülkadir Geylani ve Ahmed er-Rifai'nin ön plana çıkmasında ise, İbrahim Düssuki'ye nispet edilen tarikatın geniş bir alana yayılmaması, Ahmed el-Bedevi'ye nispet edilen tarikatın ise İstanbul'a da ulaşmakla birlikte daha ziyade Arap coğrafyasında kalmasının etkisinden söz edilebilir. Kadirilik ve Rifailik Anadolu ve Balkanlar'da da etkili olduğu için bu tarikatların pirlerinden bahseden Türkçe nutuklar söylendiği gibi türbeleri Bağdat'ta olan bu iki isimden bahseden şügul yani Arapça sözlü olan ancak Türkler tarafından bestelenen ilahi örnekleri de bulunmaktadır.

2.3.2. İlahilerde Zamansallık

Dini gün ve geceler hicri takvime göre belirlendiği için, tekkedeki zikirlerde ve meşklerdeki ilahiler hicri takvime göre değişkenlik göstermektedir. Gözlem sürecinde de karşılaşıldığı şekilde, zaman kavramı; içerisinde bulunulan zamanın farkında olmak vurgusuyla ön plana çıkmakta, hicri aylara göre tekkede okunan ilahiler, yapılan dualar ve diğer ritüeller farklılaşabilmektedir. Tüm bu uygulamalarda hicri takvim temel belirleyici olarak rol üstlenmektedir.

Hicri günler ve aylar içerisinde; kandil geceleri ve bayramların yanı sıra, yukarıda bahsedilen Rebiulevvel ayının haricinde Kerbela'nın yaşandığı Muharrem ayı, farz orucun tutulduğu Ramazan ayı ve hac ibadetinin yerine getirildiği Zilhicce ayı ile alakalı ilahilerin farklı örneklerine rastlanmaktadır. Ritüellerin yanı sıra tekke dışındaki hayata yansımaları kapsamında düşünüldüğünde ise Muharrem ayının ayrıca önemli olduğunu söylemek mümkündür. Muharrem ayı ile alakalı bu değişimler, hafızada kalıcı yer edinmekte ve bu ayın önemi farklı şekillerde kendini göstermektedir.

Muharrem ayında yaşanan, Hz. Hüseyin'le birlikte beraberindekilerin katledildiği Kerbela hadisesi, yalnızca Şii dünyasında değil, tasavvuf ekollerinde de ayrı bir matem geleneği oluşturmuştur. Gündelik hayata da farklı şekillerde yansıyan bu matem geleneğinde, tekkede anlatıldığına göre Muharrem ayı boyunca; Hz. Hüseyin ve beraberindekiler susuz bırakıldıkları için şeffaf bir kaptan su içmemek, suyu az içmek, kana kana su içmemek öğütlendiği gibi güzel kokuyu çok sürmemek, fazla tıraş olmamak, düğün vb. eğlence yapmamak hatta bu ayda şakalaşmak, gülmek gibi davranışlardan uzak durmak tavsiye edilmektedir. Bazı tekkelerde susuzluğu iyice hissetmek için tuz yenildiğinden de bahsedilmektedir. Bunlara ek olarak, tekkedeki meşklerde bu ayda enstrümanlara verilmemekte, meşkler sadece ritim sazları eşliğinde yapılmakta, bu aya mahsus olan matem geleneği sürekli olarak canlı tutulmaktadır.

İslam tarihinde de önemli bir yeri olan Kerbela hadisesini yad etmek için tekkelerde aşure pişirilerek halka dağıtıldığı gibi, bu ay boyunca Kerbela'dan ve Ehl-i Beyt'ten bahseden ilahiler de okunmaktadır. Ehl-i Beyt'in kimler olduğu konusunda farklı iki görüş olsa da, iki görüşün ortak olarak kabul ettiği ve “al-i aba” yani “aba ehli” olarak bilinen Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den (Öz, 1994) bahseden ilahiler, zaman içerisinde Bektaşilik'te ve Alevilik'te nefes adı verilen formda yer

almakla birlikte (Uludağ, 2006c) Cerrahi Tekkesi'nde görüldüğü gibi farklı ekollerde de benzer içerikte ilahiler bulunmaktadır. Ehl-i Beyt'ten olmasının yanı sıra, tarikatların silsilelerinde de büyük yeri olan Hz. Ali, bu özellikleri dolayısıyla literatürdeki örneklerinin sayısı bakımından, Dört Halife'nin diğer üçünden ayrılmakta ve pek çok ilahiye konu olmaktadır. Hz. Ali'nin tasavvuf ve tarikatlar açısından ayrıcalıklı konumu, tekke içerisinde sıkça vurgulanan unsurlardan olmasının yanı sıra tarikatların tarihselliğini ve kadimliğini tarikat mensuplarının hafızasında inşa etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

Hicri aylar içerisinde Muharrem ayının yanı sıra, özellikle “Enderun teravihi” olarak bilinen usulde teravîh namazının aralarında okunan ilahilerin bulunması ve bu usulde teravîh kılınmasının tekkelerde halen devam ettirilmesinin etkisiyle, Ramazan ayından bahseden ilahiler de bulunmaktadır. Bu ilahiler arasında Ramazan ayını nitelemesinin yanı sıra Ramazan ayına merhaba denilen ilahiler Ramazan'ın ilk günlerinde, elveda denilen ilahiler de son günlerinde okunmaktadır.

Oruç ibadetinin yerine getirildiği Ramazan ayının etkileri diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de farklı boyutlarda görülmektedir. Teravîh namazı, mukabele gibi ibadetlerin yanı sıra mahya, Ramazan davulculuğu gibi gelenekler yaşatılmakta, Ramazan ayı dini hayatın yanı sıra toplumsal hayatın da çeşitli noktalarına etki etmektedir. Ramazan ayının bu geniş etki ağının oluşumunda oruç ibadetinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesinin etkisinden bahsedilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye'de Dini Hayat Araştırması'nın sonuçlarına göre; katılımcıların %57'4'ü Cuma namazlarına düzenli gidip, %42,5'i vakit namazlarını düzenli kıldığını ifade ederken, oruç ibadetinde düzenlilik oranı %83,4'e ulaşmaktadır (*Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 2014).

Geniş bir kitle tarafından yerine getirilen ve bir ay boyunca devam eden bir ibadetin olması, Ramazan ayını diğer Müslümanlar gibi tekke mensupları için de önemli kılmakta, verilen örneklerdekine benzer ilahilerin okunmasının yanı sıra, mukabele, iftar, teravîh ve sahur gibi bu aya has özellikleriyle Ramazan büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmaktadır. Buna ek olarak tekkede tekke mensuplarıyla birlikte iftar yapıldığı zamanlar da olmakta, iftar sonrasında kılınan Enderun usulü teravîh ile hafızanın sürekliliği ritüellerle sağlanmaktadır

Muharrem, Rebiulevvel ve Ramazan aylarının yanı sıra hac ve kurban ibadetlerinin yerine getirildiği Zilhicce ayı, bu ayın önemini ifade eden ilahilerle kendisini göstermektedir. Zilhicce ayında okunan ilahilerde hac sırasında Mekke ve Medine ziyaret edileceği için, Kabe'nin yanı sıra Hz. Muhammed'den bahseden örnekler bulunmaktadır.

Muharrem, Rebiulevvel, Ramazan ve Zilhicce aylarının yanı sıra üç aylar olarak bilinen aylardan bir önceki ay olan Cemaziyelahir ayında, bu aylara tövbe ederek girilmesi için tövbe ile alakalı ilahiler okunmaktadır. Dini gün ve geceler kapsamında ele alındığında ise Mevlid Kandili'nin bulunduğu Rebiulevvel ayının tamamına yansıyan ve diğer aylarda da söylenen Hz. Muhammed ile alakalı ilahilerin haricinde, Regaib Kandili, Miraç Kandili, Berat Kandili ve Kadir Gecesi'ne özel ilahiler olduğu gibi, bayramlarda okunan ilahiler de bulunmaktadır. Farklı müzikal formlardaki bu öğeler; tekke içerisinde müzik aracılığıyla anlatı öğelerinin aktarımına örnek oluşturmakta, ilahiler aracılığıyla zamana dair farkındalık ve bulunan zamanın önemi çeşitli şekillerde dile getirilerek hafızada kalıcı hale gelmektedir.

2.3.3. Usul İlahileri

Özellikle dervişlik usulünü anlattığı için bu şekilde adlandırıldığı tekke içerisinde anlatılan usul ilahileri, az sayıda ilahiden oluşmakta ve bu ilahiler sıkça tekrarlanmaktadır. Bunlara ek olarak Allah'a dua ve yakarışı, Hz. Muhammed'e muhabbeti, zikrin önemini veya içerisinde bulundukları hicri zamanı anlatan ilahiler de usul ilahisi olarak okunmaktadır. Bu ilahilerle tasavvufun ilahiler aracılığıyla ifade edilen konuları hafızada kalıcı hale getirildiği gibi, bir önceki bölümde de ifade edilen hicri gün ve ayların önemi de böylelikle pekiştirilmektedir.

İlahilerin dervişlik kimliğini anlatmasına bir sonraki bölümde de değineceğim ancak usul ilahilerinin direkt olarak dervişlik kimliğinin farklı unsurlarını yansıtmasından ve sürekli olarak tekrarlanmasıyla temel ilkeleri ortaya koyarak hafızayı inşasından dolayı, usul ilahilerden bazılarını burada ayrıca örnekleyeceğim:

*Behey kardeş gel bu tevhide boyan,
Tevhiddir nefsinin kalesin bozan,
Hiç kendi kendine kaynar mı kazan?
Çevre yanın ateş eylemeyince.*

Yunus Emre

Kardeşler anlamına gelen ihvan kelimesini de hatırlatan bu şiir, kardeşe hitapla başlamakta ve tevhide boyanmaya çağırmaktadır. Bu çağrı; dervişlerin tevhid yani birlik olmasını öne çıkarmakta ve nefis kalesini bozanın tevhid yani birlik olmak olduğunu ifade etmektedir. Bunu pekiştiren diğer mısralarda da görüldüğü üzere, kazan kendi kendine kaynamamaktadır ve etrafında ateş olmalıdır. Bunun için de derviş olan kişinin kardeşleriyle birlikte olması ve kendi nefisini terbiye etmesi gerekmektedir.

Tevhid vurgusu tekke mensupları açısından önemli bir başlıktır. Bu vurgu ile kelime-i tevhid zikrinin önemine farklı şekillerde değinildiği gibi, tekke mensuplarının tevhid olmaları, birbirlerini sevmeleri, kardeş oldukları da çeşitli anlatı öğeleriyle ifade edilmektedir. Buradan yola çıkarak ihvan kardeşlerin birbirlerinin kusurlarını görmemesi, birbirlerine yardımcı olması, birbirlerinden şikâyet etmemesi gibi öğütler verilmekte, hem tekke içerisinde hem de tekke dışarısında bu ilkelerden yola çıkarak hareket edilmesi tavsiye edilmektedir.

Tekkede okunan dua kalıbı içeren ilahilerde ve edilen dualardaki Allah’tan ayrı kalmama konusunun bir uzantısı da “gaflet” başlığıdır. Olan biteni fark edememe, gerçeği görememe gibi anlamları olan gaflet durumu diğer ilahilerde olduğu gibi usul ilahilerinde de temel unsurlardan biridir. Allah’tan gafil olma, Allah zikrinden gafil olma gibi durumlardan uzaklaşılmasının sıkça vurgulandığı tekkede, aşağıdaki usul ilahisinde de ifade edildiği şekilde Allah’a kendilerini gaflet uykusundan uyandırması için dua edilmektedir:

*Kaldık gaflet içinde,
Allah bizi uyandır,
Bahr-i zulmet [karanlık denizi] içinde,
Allah bizi uyandır.*

Yunus Emre

Bu usul ilahisinin devamında ve başka usul ilahilerinde ön plana çıkan bir diğer husus da ehl-i sünnet vurgusudur. Sohbetlerde ve tekke içerisinde açıkça yapılan bu vurgunun bir yansıması olarak, bazı şiirlerde “çehar yâr-i güzîn” yani “dört seçkin yar” olarak da adlandırılan dört halifeden bahsedilmekte, böylelikle gayr-i Sünnilerden farklı olarak dört halifenin önemi tekrarlanmaktadır.

Hafızanın sürekliliğinin sağlanması; Hz. Muhammed, Dört Halife ve Ehl-i Beyt'in yanı sıra geçmiş tarikat büyüklerinden bahseden ilahiler aracılığıyla olduğu gibi Cerrahiliğin piri olan Muhammed Nureddin Cerrahi ve diğer Cerrahi büyüklerinin nutuklarıyla da tekke mensupları için önemli isimler hafızada kalıcı hale gelmektedir. Hicri zamanlara göre meşklere ve zikirlerdeki ilahiler değişkenlik gösterdiği gibi usul ilahilerinde de benzer şekilde değişimler olmaktadır. Zaman farkındalığını pekiştiren bu örnekler, kandil gecelerinde yapılan zikirlerden önce okunmakta ve o gecenin önemini farklı boyutlarıyla yansıtmaktadır. Aynı gecelerde yapılan sohbetlerde de içerisinde bulunan hicri gün ve ayın önemi anlatılmakta, özellikle bu gecelerde cami cemaatlerinin kalabalıklaşması gibi tekke de bu gecelerde en yüksek katılımcı sayısına ulaşmaktadır. Kandil geceleri diğer Müslümanlar gibi tekke mensupları için de önem kazanmakta, tekke içerisinde bu geceleri ihya etmenin affedilmek ve Allah'ın rızasını kazanmak önemli fırsatlar olduğu sıkça ifade edilmektedir. Tüm bu etkenlerle, diğer önemli hicri ayların yanı sıra kandil geceleri; tekke mensuplarının hafızasında en önemli zaman dilimlerinden biri haline gelmekte, bu önem ritüellere de yansımaktadır.

2.3.4. Dervişlik İlahileri

Tekkede söylenen ilahiler içerisinde, dervişliği anlatan ilahilerle çokça karşılaşmaktadır. Bu ilahiler çeşitli ahlaki öğütleri barındırdıkları gibi hem derviş olanlara hem de derviş olmayanlara tavsiyeleri de içermektedir. Bu ilahilerin hem kendinden olanları hem de ötekileri tanımlamada belirleyici etkiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Bu bölümde alan araştırması süresince katıldığım zikirler ve meşklere icra edilen ilahilerden, tekke mensuplarının ortak kimliği olan dervişliği, farklı yönleriyle anlatan örneklerin yanı sıra öteki olanlara yönelik tanımları ve mesajları içeren örneklere de yer vereceğim. Alan araştırması süresince gözlemlediğim üzere; nutukların şerh edilmesi esnasında o nutukla örtüşen ilgili diğer nutuklar, özlü sözler ve hikâyelere de atıfta bulunulduğu için bu açıklamalarda ben de benzer bir yolu izleyeceğim:

*Dervişlik baştadır tacda değildir,
Kızdırmak oddadır sacda değildir,
Eğer bir mü'minin kalbin kırarsan,
Hakka eylediğin secde değildir.*

Yunus Emre

Sözleri Yunus Emre'ye ait olan, bestekarı bilinmeyen ve segâh makamında icra edilen nutkun bu bölümü, dervişliğin niteliğini açıklaması bakımından önemli kabul edilmektedir. Dervişliğin göstergesi olan tarikat kıyafetlerinden biri olan tac, dervişlikte ileri bir mertebeyi göstermektedir. Bununla birlikte, kıssa, menkıbe ve hikâyelerde de anlatıldığı gibi dervişin üzerindeki kıyafetin sorumluluğunu bilerek hareket etmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Buna göre dervişlikte ilerledikçe kişinin ayağını kaydırmak isteyen, görünen ve görünmeyen düşmanların artabileceği düşünülmektedir. O sebeple dervişe, dış görünümündeki kıyafete aldanmaması ve surette kalmaması öğütlenmektedir.

Bu nutuk açıklanırken içerdiği anlamı destekleyen şu nutuklar da dile getirilmektedir:

*Dervişlik olaydı tac ile hırka,
Biz dahi alırdık otuza kırka.*

Yunus Emre

&

*Tac marifet tacıdır,
Sanma gayrı tac ola,
Taklit ile tok olan,
Hakikatte aç ola.*

Sunullah Gaybi

İlki Yunus Emre'ye, ikincisi de Sunullah Gaybi'ye ait olduğu söylenen ve Yunus Emre'nin ilahi olarak bestelenen nutkundaki manayla örtüşen bu nutukların da ifade ettiği şekilde; tac giymek dervişlikte şeyh mertebesine ulaşmış olmak demektir ancak bu yola girmekten gaye, tac ve hırka giymek değil, hakiki kul olarak Allah'a ulaşmaktır. "Eğer bir müminin kalbin kırarsan, Hakk'a eylediğin secde değildir." mısralarında da ifade edildiği şekilde, hakiki kulluk ve kulluk bilinciyle yapılan secde, insanı başka bir müminin kalbini kırmaktan alıkoymalıdır. Buna göre bir kişi, başkasının kalbini kırıyorsa hakkıyla kulluk etmiyordur ve kendisini gözden geçirmelidir.

Bu ilahiler ve benzer kapsamda örneklenen hikâyeler, tasavvufi birikimin bir sonucu olarak da ifade edilebilecek tarikat kıyafetlerini farklı bir boyutuyla anlatması bakımından önemlidir. Zira tekkelekiler tekkede bulundukları süre içerisinde arakiye,

haydariye ve kamarçin gibi çeşitli tarikat kıyafetlerini taşımaktadır ve onların ortak kimliği, ortak olarak temsil ettikleri görsel imgelerle de inşa edilmektedir ancak diğer yandan kıyafete aldanılmamasına dair anlatılara da rastlanmaktadır. Madde-mana birlikteliğini de gündeme getiren bu örnek, tekke içerisinde “surete aldanmamak” veya “surette kalmamak” ifadeleriyle de karşılık bulmaktadır zira şiirde de görüldüğü şekilde ahlaki niteliklerin güzelliği arka plana atılmaması gereken temel ilkelerdendir. Tekkede “Allah taklidimizi tahkike çevirsin.” duasında da karşılaşılan bu ikilik, tekke mensuplarının geçmiş büyüklerin ritüellerini ve kıyafetlerini taklit ettiklerini ancak bu taklidin amacının hakikate erişmek olduğu ve taklidin yani görsel imgelerin tatbikiyle nihai noktaya gelinmeyeceği mesajını hafızaya işlemektedir.

Tarikat kıyafetlerinin yanı sıra, farklı yönleriyle de dervişliği niteleyen ilahi örneklerinden bahsetmek mümkündür. Sözleri Miratî’ye ait, bestekarı Hüseyin Sebîlci olan ve uşşak makamında icra edilen bir nutuk da tasavvuf muhiti içerisinde kalıplaşmış bir ifadeden yola çıkarak, dervişliği temel başka bir yönüyle anlatmaktadır. Muamma olarak görülebilecek fakat basiret sahiplerine açıkça görünen sözleri olduğunu söyleyen Miratî’nin nutkunda; yaygın bir söz olan “Eline, diline, beline hâkim olmak.” deyişi tekrarlanmaktadır. Bu nutuk; dervişin nefsiyle mücadelesinde eline, diline ve beline sahip olmasını ve nefesine değil Allah’a kul olmasını öğütlemektedir zira onlara göre gerçek erlik, erkeklik, mertlik; cinsiyetle değil, nefsiyle cihat ederek Allah eri olmaklardır.

Miratî’nin nutkunu açıklarken örneklenen, dervişliği niteleyen ve Yunus Emre’ye ait nutkun ilgili bölümü de şu şekildedir:

*Dövene elsiz gerek,
Sövene dilsiz gerek,
Derviş gönülsüz gerek,
Sen derviş olamazsın.*

Yunus Emre

Elsiz, dilsiz, belsiz olmak tabirine “gönülsüz” olmayı ekleyen bu nutuk da dervişin kin tutmamasını, kendisine yapılanlara incinmemesini, kırılmamasını ve kötülüğe karşı da iyilik yapma gayretinde olmasını öğütlemektedir. Tüm bu örnekler, tekke mensupları yani dervişler için ahlaki öğelerdeki temel ilkeleri ortaya koymakta, bu noktalardan yola çıkarak davranışlarını düzenlemelerine yardımcı olmaktadır. Böylelikle

dervişlerin hafızalarında hem tekke içerisinde hem de gündelik hayatlarında karşılaştıkları zorluklarla nasıl baş edebileceklerine dair çıkış noktaları yer edinmektedir.

Tekkede okunan ilahilere, hikâyelere benzer şekilde yansıyan bir temel unsur da dış dünya yani ötekiler ile olan ilişkidir. Bu başlığın kıssa, menkıbe ve hikâyelerde olduğu gibi nutuklarda sıkça tekrarlanmasında, tasavvufun ilk dönemlerinden bu yana taraftarları, takipçileri olmakla birlikte ateşli karşıtlarının da olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Tarihsel bir gerçekliği hafızanın sürekliliğiyle ortaya koyan bu durumun varlığından yola çıkarak, hikâyelerde olduğu gibi farklı nutuklarda da tasavvuf yolunda olunmasa da dervişlere düşmanlık edilmemesi tekrarlanmış ve her iki taraf için de tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeler hikâyelerde olduğu gibi nutuklarda da cemel-celal tecellisini farklı şekillerde yansıtan öğelerle karşılık bulabilmektedir.

Erzurumlu Emrah’a ait, bestekarı bilinmeyen ve hüseyini makamında okunan nutuk da bu konuya değinmektedir. Dervişlere hakaretle bakılmamasını tavsiye eden bu nutuk, söz konusu tavsiyenin sebeplerini de açıklamaktadır. Dervişler nutukta “köhne aba” olarak adlandırılan, dervişlik göstergesi olan ve onların tasavvuf yolunda olduklarını belli eden hırkayı giyerler. Bu kıyafetle ayırt edilen dervişler, onlara göre peygamberlerin yolunu takip ederler ve peygamberlik Hz. Muhammed ile tamamlandığı için onlar bu yolu takip eden varislerdir.

Tarikat, kelime kökeni itibarıyla bakıldığında “Hakk’a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol.” anlamını taşımaktadır (Öngören, 2011) ve tasavvufun meşruiyetini sağladığı gibi hafızanın sürekliliğini de oluşturan buna benzer anlatımlara bakılarak, kendilerini tanımlamaları bağlamında ele alınacak olunursa, onlar da doğru bir yolun takipçileridir. Bu anlayış bazı tarikat mensuplarınca tarikatların çeşitliliği açıklanırken “Allah’a giden yolların insanların sayısınca olduğu” şeklinde karşılık bulduğu gibi, özellikle içe kapanan gruplarda “tek hak yolun kendi yolları” olduğu düşüncesini de ortaya çıkarabilmektedir.

Örneklenen nutuktaki bir diğer ifade olan “mürde gönülleri ihya etmek” tabiri ise ayrıca önemlidir. Tekkede de anlatıldığına göre; Allah’a ulaşma yolunda nefsi ile cihad eden dervişlerin bu yolda olmaktadır gayelerinden biri de ölü olan gönülleri ilahi aşk neşesiyle ihya etmek, diriltmektir. Buna benzer ifadeleri destekler nitelikte, zikirle

meşgul olmanın kalbi dirilttiği tekke içerisinde farklı şekillerde karşılık bulmakta, böylelikle zikrin gerekliliği ve faydalarına dair anlatı hafızalarda sürekli olarak inşa edilmektedir. İlk zikir biçimlerinin Hz. Muhammed ve sahabe dönemlerine kadar dayandırılmasıyla da tarihsel anlatı aracılığıyla hafızanın sürekliliği de sağlanmaktadır.

Bu nutukta geçen “varis-i enbiya” yani peygamberlerin varisi tabiri ise geniş kapsamlı başka bir tartışmayı da gündeme getirmektedir. “Peygamberler miras olarak para bırakmadılar, onların mirası ilimdir. O ilmi alanlar da peygamberlerin varisleridir.” mealindeki hadiste; ilim ehli olanlar peygamberlerin varisleri olarak ifade edilmektedir. Burada akla gelen ilk olarak İslami ilimleri tahsil edenler olsa da sufilere göre ilim yalnızca şeri ilimler yani tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerden ibaret değildir.

Tasavvufun ilim olup olmadığı, ilim olarak kabul edilirse bu ilmin konusunun ve metodunun ne olduğu tasavvufun erken dönemlerinden bu yana karşılaşılan bir tartışma başlığıdır. Özellikle İmam Gazali ve İbn Arabi’nin büyük etkisiyle bu yöndeki tartışmalar tasavvuf lehine sonuçlanmakla birlikte, tasavvuf tarihi açısından kritik öneme sahip bu tartışma nutuklarda da karşılık bulmuştur.

Tasavvufu da bir ilim olarak gören düşüncenin yansıması da yine Yunus Emre’de görülmektedir:

*İlim ilim ilmektir,
İlim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsen,
Bu nice okumaktır!*

Yunus Emre

“Nefsini bilen Rabbini bilir.” hadisine de vurgu yapan bu nutukta; kendini bilmenin yani nefsin bilmenin bir ilim olduğu ifade edilmektedir. Benzer içeriğe sahip, bestekarı bilinmeyen, tekkede rast makamında okunan bir nutukta da Yunus Emre şöyle demiştir:

*Danışmendle alimin,
Medresede bulduğun,
Ben harabat içinde,
Buldum ise ne oldu?*

Yunus Emre

Bu nutka göre; danışmend ve alim ilmi medresede, Yunus Emre gibi dervişler de ilmi harabat olarak adlandırdığı tekkelerde tahsil etmektedir ve bunda garip karşılanacak bir durum yoktur. Yunus Emre’de karşılık bulan bu ilim vurgusu, günümüzde de hafızalarda canlılığını korumakta, ilmin ne olduğu, gerçek ilmin ne olduğu, ilmin önemi gibi konular farklı şekillerde tekke içerisinde gündeme gelmektedir. Şeriat, tarikat, hakikat, marifet sırasıyla ifade edilen mertebelerle de tasavvuf anlatısına yansıyan bu konu, tarihsel bazı olaylara da aksetmiş ve medrese ehli ile tasavvuf ehli arasında çeşitli çekişmelere şahit olunmuştur.

Bu anlaşmazlığın en somut örneklerinden biri olan, Kadızadelerle Sivasiler arasında geçen olaylarda Sivasiler tarafının öncülerinden olan Abdülmecid Sivasi’nin, bu olaylardan önce yaşayan amcası Şemseddin-i Sivasi’ye ait olan ve farklı makamlarda okunan nutku da Yunus Emre ile benzer bir bakışı ifade etmektedir:

*Mescid ile medreseyi, ısmarladık zahidlere,
Hakk’a ibadet etmeye, yeter bize viraneler.*

Şemseddin-i Sivasi

Dervişliğin tanımlarını yapan ve niteliklerini anlatan bu nutukların ve hikâyelerin örneklerini arttırmak mümkündür. Buraya kadar verilen örneklerde görüldüğü şekilde bazı nutuklar kendi başlarına dervişliği anlattıkları gibi bazı nutuklar da anonim öğeler veya bilinen isimler aracılığıyla anlatılan hikâyelerle desteklenmektedir. Tüm bu anlatı ağı içerisinde anlatı ve müzik iç içe geçmekte, müziğe olduğu gibi şiire de araçsal bir rol biçilerek mesajlar ön plana çıkmaktadır. Bu mesajlar dervişliği niteledikleri gibi dervişlere ve onlara karşı olanlara tavsiyeler de içermekte, böylelikle temel ilkeler hafızada farklı yollarla kalıcı hale gelmektedir.

Bu çalışmanın gayesi, tasavvuf ehlini savunmak olmadığı gibi onları yargılamak da değildir. Onlara göre dervişlerin halini Allah bilmektedir ve onlardan olmayanlar da dervişlere taarruzda bulunmamalıdır zira farklı anlatımlarda görüldüğü gibi bu nevi saldırıların bazıları karşılıksız kalmamaktadır. Karşıt olanların bir kısmına göre ise tasavvuf diye bir şey yokken diğer kısmına göre ise tasavvuf vardır ancak yanlış temsil edilmektedir. Bu araştırma, ilgili bölümlerde de ifade edildiği şekilde, sözlü kültürle yaşayan tarikatlarda kalıp halinde anlatılagelen kıssa, menkıbe, hikâyelerle sürekli olarak tekrarlanan ilahilerin içeriklerinden yola çıkarak, tekkedeki ortak kimlik olan

dervişlik ile dervişlerin toplumsal hafızasının inşa edilmesini ifade etmeyi amaçlamaktadır. Şimdiye kadar örneklenen hikâyelerle şiirlerin çok daha fazlasına yer vermek mümkündür ancak araştırmanın sonuçlarının ifadesi için yeterli açıklamaların getirildiği kanaatinin oluşmasından ve araştırmanın başlı başına bir menkıbe kitabı yahut tekke şiirlerinden seçmeler haline gelmemesi gerekliliğinden, bu kadarıyla yetinilmiştir.

Araştırmada konu edilen tekkenin, en sık tekrarlanan iki ritüeli olan zikir ve meşklere bakıldığında, her iki ritüelde de tekke musikisinin farklı örneklerinin icra edildiğine rastlanmaktadır. Grup tarafından tekrarlanan ritüeller grup aidiyetini pekiştirdiği gibi, ritüellerde yer verilen ilahiler de toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasında rol oynamaktadır. Tekkede okunan ilahiler, tekke mensuplarının tamamı tarafından okunmakta ve/veya dinlenmekte, zaman içerisinde tekrarlanan ilahiler ezberlenmekte, kalıcı hale gelmekte ve aktarılabilmektedir.

İlahilerin müzikal formlarıyla ezberlenmesinde müziğin araçsal bir rol üstlendiğinden bahsetmek mümkündür. Edebi anlamda sanat değeri taşıyan şiirlerin bestelenmesiyle ilahiler müzikal anlamda da sanat değeri kazanmakta, müzik aracılığıyla ilahilerin bestelendiği şiirlerin içerikleri aktarılmaktadır. Tekkedeki sohbetlerde de vurgulandığı şekilde, ilahilerin okunmasının sebebi müzik icra etmek olarak değil ilahilerin içerdiği manaları öğrenmek olduğu ifade edilmektedir. Bu noktadan yola çıkarak araştırmada ilahilerin müzikal yapıları yerine içeriklerine odaklanılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan ilahilere bakıldığında geniş bir içerikten bahsetmek mümkündür. İlahiler, Allah'a dua kalıpları içerdiği gibi Hz. Muhammed'e övgü kalıpları içeren ilahiler de bulunmaktadır. İlahi aşk ve Hz. Muhammed'e aşk konulu ilahilerin de tekke mensupları tarafından tekrarlanmasıyla, dua ve övgü kalıplarının hafızada kalıcı yer edindiğinden ve tekke dışarısındaki yaşantılarında da bu kalıpları benimsemelerinin öğütlendiğinden söz edilebilir.

İlahilerin içerikleri itibariyle ön plana çıkan bir yönleri de kandil geceleri ve hicri ayların ilahilerde ifade edilmesidir. Bu aylara ve gecelere özel olarak bestelenen formları da içeren bu örnekler, tekke mensupları içerisinde kandil geceleri ve hicri aylara dair ortak ilgi uyandırmaktadır. Ortak zaman algısını da pekiştiren bu örneklerin bulunması; mekân, kıyafet vb. gibi somut öğelerin yanı sıra zaman gibi soyut öğelerin de grup içerisinde etkili olduğunu gösterir niteliktedir.

Araştırmanın odak noktasını oluşturan, dervişlikle alakalı ilahiler ise yukarıda da örneklendiği gibi dervişliği farklı yönleriyle anlatmaktadır. İlahilerin dervişliğin ne olduğunu anlatırken başvurduğu temalardan birisi hikâyelere de konu olan tarikat kıyafetleri ile alakalıdır. Bir dervişin mensubu olduğu tarikatı ve var ise tarikattaki unvanını yansıtan bu kıyafetlerden yola çıkarak, ilahilerde kıyafetlere ve görünüşe aldanılmaması öğütlenmektedir. Buna ek olarak dervişlikle alakalı farklı ahlaki özellikler de ilahilerde ifade edilmektedir. İlahilerde yine hikâyelerle ortak bir şekilde öne çıkan bir diğer yön de dervişlerle derviş olmayanlar arasındaki ilişkilerdir.

Sonuç olarak ilahilerin tamamına bakılacak olunursa; ilahiler müzikal yapılarıyla ve sanat değerleriyle önem taşıdıkları gibi, içerikleri itibarıyla de ön plana çıkmaktadır. Tekkede sürekli olarak tekrar edilen ilahiler, tekke mensupları tarafından ezberlenmekte, bazı örnekler ham halleriyle hafızada yer edindiği gibi bazı örneklerin şeyh tarafından şerh edilmesiyle ilahilerin açıklamalarına dair hafıza da inşa edilmektedir. Bu süreçte müzik; tekrarı ve ezberi kolaylaştırarak, hafızanın inşasında ve aktarılmasında araçsal bir rol üstlenmektedir.

2.4. ETNOGRAFİK BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma kapsamında, alan araştırması sürecinde katılımlı gözlem ve içerik analizi yoluyla elde edilen verilerin derinleştirilmesi amacıyla, 10 farklı tekke mensubu ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tamamı özel sektörde ücretli çalışan olarak iş hayatında yer alan üniversite mezunlarından seçilmiş, katılımcıların kimliklerinin gizlenmesi esasına dayanarak, katılımcılardan yapılan alıntılarda isim ve meslek bilgisi verilmemiş, katılımcıların kısaltmalarına ve yaş bilgilerine yer verilmiştir.

Mülakat soruları 5 ana tema üzerinden katılımcılara yönlendirilmiştir. Bu kapsamda sırasıyla, “Mekân, Ritüel ve Dil”, “Sözlü Kültür ve Anlatı”, “Anlatı, Hafıza ve Müzik”, “Müzik, Hafıza ve Kimlik” ile “Pandemi ve Hafıza” ana temaları üzerinden mülakat soruları şekillendirilmiş, mülakatlardan elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu bölümde bahsi geçen ana temalar ve ileride değinilecek alt temalardan yola çıkarak mülakatlardan elde edilen veriler ele alınacaktır.

2.4.1. Mekân, Ritüel ve Dil

Araştırmanın ilgili bölümlerinde hafızayı kuran temel unsurlardan bahsedilmiş ve mekân, ritüel ve dil öğelerinin dört temel unsurdan üçünü oluşturduğu, ortak tarih

anlayışının anlatı ve müzik aracılığıyla şekillenerek bu unsurlara eklendiği ve dört temel unsurun da tekkede yer aldığı açıklanmıştı. Bu kapsamda yapılan mülakatlarda periyodik olarak toplanılan mekân, periyodik olarak tekrarlanan ritüeller ve grup mensuplarının kullandığı ortak dil unsurlarının ele alındığı “Mekân, Ritüel ve Dil” teması ilk temayı oluşturmuştur. Bu ana temanın alt temaları ise “Mekân ve Hafıza”, “Ritüel ve Hafıza”, “Dil ve Hafıza” ve “Gündelik Hayatta Ortak Dilin Kullanımı” başlıkları olmuştur.

2.4.1.1. Mekân ve Hafıza

Araştırma kapsamında katılımcıların mekân üzerinden ortak hafıza ve kimliklerinin nasıl şekillendiğini öğrenmek amacıyla, tarihte de Halveti tekkesi olan kadim bir mekânda bulunmanın onlarda nasıl karşılık bulduğu sorulmuştur. Bu kapsamda verilen cevaplarda, 10 katılımcıdan 9’u böyle bir mekânda bulunmanın ortak hafızalarında ve kimliklerindeki etkisinden bahsetmiştir.

9 katılımcıdan 4’ü bu kapsamda bir geleneğin içerisinde bulunmanın önemini vurgulamıştır:

Geçirdiğim her vakitte o dönemden günümüze kadar gelmiş bir geleneğin yansımalarının kopmadığını hissediyorum. Oraya gelen insanlar tarafından bu gelenek yaşatılıyor ve kendimizi dış dünyadan soyutlayarak o döneme gitmiş oluyoruz. O dönemde yaşamış gibi, o dönemdeki insanlarla bir arada olmuş gibi hissediyorum (K1, 25).

Benim geçmişimle şimdiki zamanı bağlıyor ve bu geleneğin içinde benim var olduğumu hissettiriyor (K2, 26).

Tarihteki yaşanmışlıkla beraber o mekânın ruhunu hissetmek güzel bir şey. Geçmişten bugüne devam eden bir geleneğin parçası olduğumu ve geçmişle bir iletişim kurduğumu düşünüyorum (K4, 29).

Bir geleneği devam ettirmekte başarılı olduğumu hissettiriyor (K10, 24).

9 katılımcıdan 5’i ise, mekânın tarihle olan bağlarına etkisinden bahsetmiş ve bunun önemini dile getirmiştir:

Tarih şuurunu daha iyi algılayabilmemi sağlıyor ve bana bir vizyon çiziyor. Orada daha önce bulunanları düşünerek ona göre hal ve hareketlerime düzen vermeye çalışıyorum (K3, 25).

Öncelikle beni tarihime daha bağlı hale getiriyor. O havayı teneffüs etmek, dedelerimiz diyebileceğimiz insanların oraya ayak basmış olması, orada ibadet

etmeleri, orada yapılan sohbetlerden dolayı oraya giderken her halimize dikkat edecek şekilde orada bulunuyoruz (K5, 25).

Binada duvardaki motiflerden, içerideki eşyalardan kapı koluna kadar o tarihi doku yer aldığı için, sen de o tarihte yaşıyormuşsun gibi oluyor (K6, 31).

Kendimi tarihteymiş gibi hissediyorum. Maddi-manevi beni olgunlaştırdığını düşünüyorum (K8, 24).

Eskiden beri orada yaşamış olanların oradaki duvarlara, taşlara aksetmiş olan nefeslerini hissetmiş oluyorum (K9, 28).

Katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü üzere, tekke içerisinde de vurgulanan ortak hafızadaki sürekliliğin sağlanmasında, tarihte de tekke olan bir mekânda bulunmak önem kazanmaktadır. Böylelikle tekke mensupları kadim bir geleneği devam ettirdiklerini daha kolay hatırlamakta ve mekânın kendisi, devam eden bir geleneğin vücut bulmuş hali olarak sürekli kendini hatırlatmaktadır. Tarihi dokusunun yanı sıra uzun süredir devam eden bir geleneğin günümüzdeki yansıması olarak da ele alınabilecek olan tekke binası, tekke mensuplarının hafıza zincirlerinde sürekliliği sağlamakta, geçmişte de tarikat büyüklerinin tekke binasında yaşamış olmaları, günümüzdeki mensupların düşünce ve davranışlarını halen etkilemektedir.

2.4.1.2. Ritüel ve Hafıza

Katılımcıların ritüeller üzerinden ortak hafıza ve kimliklerinin nasıl şekillendiğini öğrenmek amacıyla, farklı tarikatlar tarafından yüzyıllardır icra edilen tarikat ayinlerine, zikirle ve tekke musikisi meşklerine katılmanın tekke mensupları için anlamına yönelik bir soru sorulmuştur. Bu kapsamda verilen cevaplar, ortak hafıza ve ortak kimlikle alakalı olduğu gibi tekke mensuplarının gündelik hayatlarındaki yansımalarına dair cevaplar da gelmiştir.

4 katılımcı, ritüellere katılarak tarihle ve gelenekle bağlantı kurduklarını ve geçmişteki tarikat büyüklerinin yollarını takip ettiklerini vurgulamıştır:

Zaman sanki aradan kalkmış ve geçmişten günümüze o insanlarla bir birliktelik oluşmuş gibi hissediyorum (K4, 29).

Kendi başına kalmaktansa bu yolda daha önce bulunmuş insanların bize bıraktıkları mirası takip ederek bu yolda bulunmak, bu şekilde çabalamak benim daha rahat bir şekilde bu yolda bulunmamı sağlıyor (K5, 25).

Bu bizim atalarımızdan gelen bir miras, ata mesleği... Bunun bir parçası olmak bizim için büyük bir şeref. Biz bunları yapmazsak bunlar gelecek nesillere

aktarılamayacak, bu dışlinin bir çarkı olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum (K7, 31).

İzlerini sürdüğüm, eskiden yaşamış insanların yaptığı şeyleri yapmakla onlarla aynı yolda olduğumu hissediyorum (K10, 24).

2 katılımcı ise, ortak kimliğin önemini Türk-Müslüman kimliği üzerinden vurgulamıştır:

Kültür kuşaktan kuşağa aktarılarak var olur ve bu da insanların kimliğini oluşturur. Bu zikirler Türk-Müslüman kimliğini oluşturmaya yönünden bu devamlılığı ifade ediyor (K9, 28).

Manevi olarak nafile ibadet olmasının yanı sıra dini, milli ve ümmet şuurunu daha iyi algılayabilmemi ve bunu yürütebilmemi sağlıyor (K3, 25).

Tekkede yapılan sohbetlerde, anlatılan hikâyelerde ve söylenen ilahilerde de görüldüğü gibi, geçmişte yaşamış büyük isimleri anmak önemli bir konudur ve farklı yollarla bu isimler sürekli olarak anılmaktadır. Katılımcı cevaplarında da görüldüğü üzere, geçmiş tarikat büyüklerinin uygulamalarını devam ettirmek; ortak hafızayı ve kimliği sürekli olarak beslemekte, böylelikle geçmişle canlı bir irtibat kurulmaktadır. Bu anlamda ritüeller, ortak hafızanın ve ortak kimliğin inşasında önemli rol oynamaktadır.

Bahsi geçen 6 katılımcının dışında kalan 4 katılımcıdan 2'si, hafızadaki devamlılığın yanı sıra ritüellerin gündelik hayatlarındaki yansımalarına da değinmiştir:

Zikirler ve meşkler geçmişteki büyüklerimizin içtihatlarıyla ortaya çıkmış ve Allah'a yakınlaşma aracı olarak görülmüş. Günümüzde de insanları hayatın karmaşasından uzaklaştırmak için bir araç olarak görüyorum (K1, 25).

Belli ritüellerin yapılarak toplumda aktarılması önemli ama tasavvuf özelindeki ayinler kişinin de kendi içerisindeki manevi şevkini arttırıyor. Bir yandan da insanın yükünü alıyor ve ertesi haftaya tazelenmiş bir şekilde başlıyorsun (K6, 31).

2 katılımcı ise ritüellerin kişisel hafızalarındaki önemini ön plana çıkarmış ve gündelik hayatlarına nasıl yön verdiğini ifade etmiştir:

Bu dünyanın içinde bir anda asıl gerçekliğin içine girdiğim ve ne yaptığımı unutmamamı sağlayan bir şey benim için (K2, 26).

Onlarda eksik yaptığım bir şeyde kendimde bir eksiklik varmış gibi oluyorum. Kendimden farklı görmüyorum, hayatım gibi oldu (K8, 24).

Bu cevaplar ele alındığında, ritüellerin tekke mensuplarının ortak hafıza ve kimliklerine etki etmenin yanı sıra gündelik hayatlarında da yansımaları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ele alındığında ritüeller hafızada kalıcı bir yer edinmekte ve tekke mensuplarına gündelik hayatlarında da yol göstermektedir.

2.4.1.3. Dil ve Hafıza

Tekkede kullanılan ortak dilin tekke mensuplarında nasıl karşılık bulduğunu öğrenmek amacıyla katılımcılara tekkede kullanılan ortak dilin onlar için ne ifade ettiğine yönelik bir soru sorulmuştur. Bu kapsamda hem ortak hafızanın hem de kişisel hafızanın oluşumunda ortak dilin etkilerinden bahseden cevaplarla karşılaşmıştır.

3 katılımcı, ortak dil kullanımının; hafızadaki süreklilik ve gelenekteki devamlılıkta oynadığı rolün önemini vurgulamıştır:

Benim için kültürü hatırlatıyor çünkü kadim gelenekten gelmiş bir usul ve kelime dağarcığı vesilesiyle kendimi yetiştirmiş hissediyorum (K8, 24).

Devamlılığı ifade ediyor. Geçmişten günümüze görev tanımları bile değişmeden, belli kültürel kodlar içerisinde kendini ifade eden bir var olma biçimini yansıtıyor (K9, 28).

Manevi büyüklerin diliyle konuşmakla kendimizi onlara benzemiş gibi hissediyoruz. Bunun yanı sıra aidiyet duygumuzu pekiştiriyor ve iletişimimizi kolaylaştırıyor (K10, 24).

3 katılımcı, tekkeye mahsus olan dilin, ortak hafıza ve kimliğin inşasındaki öneminin yanı sıra bireysel hafızadaki yerine de değinmiştir:

O tekkenin kendi içerisinde ayrı bir edebi olduğunu bana gösteriyor ve ona tabi olmam gerektiğini bana hissettiriyor. Oradayken oraya uygun yaşıyorum (K3, 25).

Bu dil insanları dışarıdaki hayattan ayrı bir yere sokmuş oluyor ve oraya has bir iletişim kuruyor. Bu dili kullandığın insanlarla boş şeyler konuşamıyorsun, bunun insanı koruyan bir tarafı var (K4, 29).

Orada verilen terbiyenin ciddiyetini gösteriyor ve orada verilen eğitime dikkat çekiyor. Askerde yapılanlar gibi orada verilen eğitimdeki terminoloji, oranın manevi atmosferine sokuyor (K5, 25).

4 katılımcı ise ortak dilin bireysel hafızadaki etkisini ve davranışlarına yansımalarını ön plana çıkarmıştır:

Tekkede kullanılan ortak dili ilk duyduğumda da çok hoşuma gitmişti, çok kibar bir dil ve insanın hayatına da orada kullanılan dil yansıyor. İnsan hayatında da buna göre hareket ediyor ve daha nazik davranmayı öğretiyor (K1, 25).

Oradaki dil menfi anlam içeren kelimelerin daha farklı yorumlanması gibi. Gündelik hayattaki bir kelimenin farklı kullanımını görmek insanı ister istemez düşünmeye sevk ediyor (K6, 31).

Olaylara ve durumlara farklı bakmamızı gerektiriyor. Sadece kelimeleri düşünerek bile olayın dış yüzünde kalmamayı öğretiyor. Biz yanlış bir şeyi ifade ettiğimiz zaman bizi bambaşka yerlere götürebilir, o yüzden bu tür şeyleri öğrenmeye çalışıyoruz (K7, 31).

Zikir gibi, olması gerektiği şekilde davranmadığım noktalarda, bana yapmam gerekenleri hatırlatıyor (K2, 26).

Katılımcı görüşlerinde de ifade edildiği şekilde, tekkede kullanılan ortak dil tekkenin dışarıdan farklı bir yer olduğunu sürekli olarak hatırlatmakta, ortak hafızayı ve ortak kimliği pekiştirmesinin yanı sıra buradan hareketle tekke mensuplarının davranışlarını düzenleme işlevini de görmektedir. Bu anlamda ele alındığında ortak dilin hem ortak hafızaya hem de bireysel hafızaya etkisinden söz edilebilir.

2.4.1.4. Gündelik Hayatta Ortak Dilin Kullanımı

“Mekân, Ritüel ve Dil” ana teması kapsamında son olarak katılımcılara, tekkede kullanılan ortak dili gündelik hayatlarında da kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Bu kapsamda 10 katılımcıdan 9’u, bu kullanımda kendilerince bir ayrım göttüklerini belirterek bu dili kullanan tekke mensuplarıyla beraber olduklarında bu dili kullandıklarını, sosyal hayatlarının geriye kalan kısmında ise bu dili kullanmadıklarını ifade etmiştir. 2 katılımcı, bu ayrımın sebebini şöyle açıklamıştır:

Genellikle kullanmıyorum çünkü şu anda dışarıda kullandığım dille o dil örtüşmüyor (K3, 25).

Tekkedeki insanlarla berabersem kullanıyorum ama bu dili anlamayan, bilmeyen insanlara bir şey ifade etmediği için onlarla beraberken kullanmıyorum (K4, 29).

Gündelik hayatta da tekkedeki dili kullandığını belirten 1 katılımcı ise, görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

Kullanıyorum, benimle aynı dili kullanmayan insanların yanında da kullanarak onların da bu kavramlarla tanışmasını hedefliyorum (K10, 24).

2.4.2. Sözlü Kültür ve Anlatı

Tekke içerisinde sözlü kültürün büyük önem taşıdığından ve pek çok geleneğin sözlü kültürle aktararak geldiğinden bahsedilmişti. Bu kapsamda “Sözlü Kültür ve Anlatı” ana teması oluşturulmuş, söz kavramının bizatihi kendisinin ve sözlü kültürün ana öğelerinden olan sohbetin tekke mensuplarındaki karşılığını anlamlandırmak amacıyla alt temalar olarak “Söz”, “Sohbet” ve “Sohbet ve Hafıza” başlıkları belirlenmiştir.

2.4.2.1. Söz

“Söz” kavramı ile tekke içerisinde sıkça karşılaşılmakta ve hikâyelerin yanı sıra özlü ifadelerle de söz tutmanın ve söz dinlemenin önemine vurgulanmaktadır. Bu kapsamda katılımcılara “söz tutmak” ve “söz dinlemek” kavramlarının önemine dair bir soru yöneltilmiştir.

4 katılımcı, söz tutmanın ve söz dinlemenin, bir geleneğin içinden gelmesinin önemini vurgulayarak, bu gelenek içindeki konumlarına değinmiş ve hafızada sağladığı sürekliliğe dikkat çekmiştir:

Bu kavramların da muhafaza olunmayla bir alakası var. Hayatında kendi kafana göre değil belli, muhafaza edilmiş bir çerçeve içerisinde bulunup onun içerisinde gitmekle alakalı bir değeri var. Kendi başına değilsin, bir cemaatin içerisinde... Bu hem nefse muhalefetle alakalı hem de silsileyle gelen, kendi başına olmamak, kendini bu silsile içerisinde bir yere dahil etmek anlamın da taşıyor (K4, 29).

İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği senden önce yapılanları görüp aynı hataları tekrar etmemek. Böyle bir yolda söz tutmak daha kritik hale geliyor çünkü senden evvel bu merhaleleri geçmiş bir kişiyi takip ediyorsun (K6, 31).

Bu sözü söyleyen kişinin konumunu belirtiyor benim için. Şu an yaşayan bir şeyh olmakla beraber o makamın geçmişten gelen bir makam olduğunu hatırlayarak bu sözün tutulması gerektiğini düşünüyorum (K9, 28).

Bizden öncekilerin hayatlarına baktığımızda söz tutmakla işlerinin yoluna koyulduğunu duyuyoruz ve kendi hayatımızda bile söz tutmakla yaşanan değişimleri de görebiliyoruz. Tekke kültürüne mensup insanlar arasında geçerli olan yazılı olmayan kurallar silsilesi var ve bunlar da yüzyıllar boyu söz tutmakla, şifahi olarak nesilden nesle aktarılmış bir yaşam tarzının örnekleri. Bu kültür öncelikle dinlemekle başlıyor. Söz tutmak ve söz dinlemek tekkedeki kişinin en önemli görevleridir (K10, 24).

4 katılımcı, tekkede söylenilen sözlerin kendileri için önemini ve kendi hayatlarında bulduğu karşılığı ön plana çıkarmıştır:

Bir büyüğümüzün sözünü biz emir olarak algılayıp hayata tatbik ettiğimizde bu söz tutmak olur (K1, 25).

Eğer söylenen söz benimle alakalı ise bu sözün dışına çıkılmamasına dikkat ederim ve o söze uygun olacak bir davranış izlerim (K2, 26).

Tekkede söylenen söz herhangi birinin sözü olmuyor, senin orada tabi olduğun büyüğünün sözü oluyor. Onun sözünü dinlemek hem maddi hem manevi olarak işlerimi düzene sokmamı sağlayan şey. Benim iyiye doğru bir çizgide ilerleyebilmem için sözü tutmam gerekiyor (K3, 25).

Benim için yürüdüğüm yolda geleceğe yönelik bakış açımı belirliyor (K8, 24).

2 katılımcı ise söz tutmak ve söz dinlemenin kendileri için önemini vurgulamakla birlikte, bu sözlerin kendi iyilikleri için söylendiğinden ayrıca önem taşıdığını belirtmiştir:

Sana verilen herhangi bir emrin veya tavsiyenin onlar için değil, benim için ne kadar değerli ve önemli olduğunu anlamamı sağlıyor (K5, 25).

Bunlar bizim için çok önemli çünkü söz söyleyen kişi kendi için değil bizim için söylüyor, bunları yaparsak mesafe kat edebiliyoruz. Bunu dinlemezsek bu sözü söyleyen kişiden değil bizden bir şeyler eksiliyor (K7, 31).

Söz tutmak ve söz dinlemek kavramları etrafında verilen cevaplar ele alındığında, bu kavramların tekke mensupları için hayati öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hayatlarına yön veren bu kavramların varlığı, hafızalarında sözlerin kalıcı hale gelmesini teşvik etmekte, bununla birlikte söz tutmak ve söz dinlemek kavramlarının önemi de tekke mensupları tarafından sürekli olarak tekrarlanmaktadır. Gündelik hayatlarına yansıyan boyutu da düşünüldüğünde, söz tutmak ve söz dinlemek kavramları ayrıca önem kazanmaktadır.

2.4.2.2. Sohbet

Tekkede icra edilen zikirler ve meşkların öncesinde, sırasında veya sonrasında şeyh tarafından yapılan sohbetler, tekke mensupları tarafından dikkatle takip edilmektedir. Sohbetlerin tekke mensuplarındaki yansımalarını anlamlandırmak amacıyla katılımcılara sohbet dinlemenin ve dinlememenin hayatlarını nasıl etkilediğine yönelik bir soru sorulmuştur. Katılımcıların tamamı, konuyu farklı yönlerden ele almakla birlikte sohbet dinlemenin kendileri için önemini vurgulamışlardır.

6 katılımcı, sohbet dinlemenin önemini ve sohbet dinleyemediklerinde yaşadıkları eksiklikleri gündelik hayatlarındaki yansımaları üzerinden ifade etmişlerdir:

Sohbetin içerisinde ayrı bir manevi hava var, o maneviyatı alamadığın zaman hayatta da bunun eksikliğini hissediyorsun (K1, 25).

Sohbet dinlediğim zaman yapmam gerekenleri hatırlamam daha kolay oluyor. Düzenli bir şekilde sohbe gitmekte eksiklik olduğu zaman, o sohbet olmasa başka bir sohbet oluyor ve beni olumsuz etkiliyor (K3, 25).

Bu sohbetlerde bulunmak insanın nasihat alma ihtiyacını gidermesine vesile oluyor. Haftalık olarak insanın kendini kontrol etmesi ve çeki düzen vermesi açısından da önem taşıyor (K5, 25).

Aslında hepsi zikir gibi... Günlük hayatımda olmayı hedeflediğim insan olmak adına gerekli ödevleri bir ömür boyu devam ettirmem gerektiğine inanıyorum. Bu sohbetler de ahlakımı olması gereken ahlaka çevirme yolunda, bana o hedeften ayrılmama adına hatırlatıcı bir unsur oluyor (K2, 26).

Sohbet dinlediğim zaman yaptığım hataları, yanlışları veya kusurları görme fırsatım oluyor. Sohbet dinlemediğim zaman da kendi hatalarıma daha fazla rağbet ettiğimi ve bunlardan vazgeçme konusunda bir örneğin eksikliğini görüyorum (K8, 24).

Sohbet dinleyememekten çok mustaribim. İnsanların neden psikologlara ihtiyaç duyduğunu anlayabiliyorum. Sohsetsiz bir hayata alışamadım, sohbet benim için gıda gibi bir şey, benim buna su gibi, hava gibi ihtiyacım varmış (K10, 24).

4 katılımcı ise, sohbet dinlemenin bizatihi kendisinin önemini vurgulamıştır:

Sohbet dinlemek insanın zihnini de açan, düşüncenin hareketlenmesini de sağlayan bir şey ama aslen o silsilenin, bağlantının, irtibatın içerisinde olmak önemli (K4, 29).

Her yerin kendine göre bir jargonu var ve bir noktadan sonra tekrar etmeye başlıyor ama sohbe öyle değil. İnsan sohbet dinledikçe farklı bağlantıları kurabiliyor, kelimelerin anlamları üzerine düşünme fırsatı buluyor. Bir kişinin bunu yapabilmesinin sebebi senelerce dizini kırıp sohbet dinlemesi (K6, 31).

Bundan önce farkına varamıyordum ama sözlerin, kelimelerin sadece seslerden ibaret olmadığını fark ettik ve bunun kalbimi beslediğine inanıyorum. O yüzden sohbet bizim için yemek gibi temel ihtiyaçlardan (K7, 31).

Ne kadar okursan oku bir yere varmak istiyorsan sohbet olmak zorunda. Ruhani yanından bakarsak da tekkede nazarla irşâd vardır, derviş için bir şeyhin nazarını almak çok önemli bir şey (K9, 28).

Bu kapsamda verilen cevaplar ele alındığında, söz tutmak ve söz dinlemek kavramlarına benzer şekilde, sohbet dinlemenin kendisinin de tekke mensupları için büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bazıları gündelik hayatlarına yansımaları açısından sohbetlerin önemini ön plana çıkarırken bazıları da sohbetin iç dünyalarındaki yansımalarına değinmektedir.

2.4.2.3. Sohbet ve Hafıza

Geniş bir içerik ağına sahip olan sohbetlerde ayetler, hadisler, fıkhi bilgiler açıklandığı gibi nasihatler verilmekte, bunların yanı sıra araştırmanın ana akslarından birini oluşturan hikâyeler de anlatılmaktadır. Belli bir müfredata dayanmaması ve uzun süreli olması dolayısıyla sohbetlerin tamamı tekke mensupları tarafından hatırlanmamakta, bu bağlamda ortak hafızada yer eden belli bölümler daha belirgin hale gelmektedir. Bu kapsamda katılımcılara sohbetlerden en çok hangi bölümleri hatırladıklarına yönelik bir soru sorulmuştur.

8 katılımcı, sohbetlerden en çok hatırladığı bölümler içerisinde hikâyelerin olduğunu ifade etmiştir:

Ayet ve hadisler sohbette geçtiğinde onun manasını derinden anlamak beni etkiliyor. Ayrıca hikâyeleşmiş ve insanın dikkatini çeken bölümler daha çok aklımda kalıyor (K1, 25).

Daha çok menkıbeleri ve kıssaları hatırlıyorum (K3, 25).

Aklımda kalan şeyler genellikle kıssalarla alakalı oluyor. Şu anda bir sohbette ne anlatıldığını belki anlatamam ama bir konudan bahsederken onunla alakalı kıssa hemen aklıma gelebiliyor. Bunlara ek olarak, slogan niteliğindeki cümlelerden de bahsedebilirim (K4, 29).

Menkıbeler ve hikâyeler tabii ki, bir de yaşayan kişilerin hatıraları. Senden önce bunları yaşayan insanların varlığını bilmek bile insanı şevke getiriyor (K6, 31).

Menkıbevi şeyleri dinlemek daha çok aklımda kalıyor ve ilgimi daha çok çekiyor. Yolun büyükleri ile alakalı bir şey geçtiği zaman insan daha farklı dinliyor ve onlar daha kalıcı oluyor (K7, 31).

Gündelik hayatımda beni ilgilendiren, nasihat bölümleri ve bu nasihatleri içeren, tarihi şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ilgimi çekiyor (K9, 28).

İlk defa öğrendiğim bilgiler ve bunun yanı sıra geçmiş büyüklerin hayatlarıyla ilgili bilgiler daha çok aklımda kalıyor (K10, 24).

Hikâyeleri daha çok hatırladığını belirten 8 katılımcıdan 1'i, bunu nedeniyle birlikte açıklamıştır:

Daha çok kıssaları hatırlıyorum çünkü biraz daha kendimle özdeşleştirebiliyorum. Oradaki anlatılan hikâyede ve kıssada söylenen şeyden herkes kendine göre bir pay alabiliyor, ben de dinlediğimde kendime çıkarttığım ve dinlediğimde daha çok hoşuma gittiği için daha fazla aklımda kalıyor. Kendime de yol belirlememde örnek olarak yardımcı oluyor (K8, 24).

Katılımcı ifadelerinde de görüldüğü üzere, tekkede yapılan sohbetlerde farklı bölümler olmakla birlikte, kalıplaşmış olmaları, etkili mesajları ve aktarımlarının kolaylığının da etkili olduğu gözlemlenen hikâyeler, ortak hafızada kalıcı hale gelmektedir. Böylelikle anlatı ağının içerisinde hikâyeler sürekli olarak tekrar edilmekte, zaman içerisinde mekân, kişi gibi öğeler silikleşse bile hikâyelerin en azından mesajları hafızada yer edinmektedir.

2.4.3. Anlatı, Hafıza ve Kimlik

Alan araştırması ve mülakatlardan elde edilen bulgulara da görüldüğü şekilde, hafızanın ve kimliğin inşasında anlatı önemli rol oynamakta, anlatının temel ögesi olan sohbetlerde anlatılan hikâyeler bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda “Anlatı, Hafıza ve Kimlik” ana teması oluşturulmuş, hikâyeler ve etkileri “Hikâye ve Anlatı”, “Hikâye ve Hafıza” ve “Gündelik Hayat ve Hikâye” alt temalarıyla ele alınmıştır.

2.4.3.1. Hikâye ve Anlatı

Tekkede hikâyelerin anlatılmasının, tekke mensuplarındaki yansımalarını öğrenmek amacıyla katılımcılara tekkede hikâyelerin anlatılması hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların tamamı tekkede hikâyelerin anlatılmasının önemine değinmiş ve devam etmesi gereken bir gelenek olduğu yönündeki görüşlerini ifade etmişlerdir.

6 katılımcı, hikâyelerin önemini, anlatılanların kendilerine yol gösterici olduğunu dile getirerek açıklamıştır:

Bu hikâyelerin ekserîsi ahlak-ı Muhammedi'yi anlatan hikâyeler. Bunlar devam etmeli, örneğin bir fıkıh kitabını açtığım zaman benim için anlaması zor oluyor çünkü ben o lügate hâkim değilim. Bunları anlayabilmemiz için hikâyeleştirilmiş örnekler var Mesnevi gibi. Hikâyeler sayesinde şeriatı da ahlakı da daha kolay anlıyorum (K3, 25).

Tasavvuf zaten hayata dinin tatbik edilmesi ile alakalı olduğundan, hayatla alakalı hikâyeler var ve bunlar dinin tatbik edilmesinin farklı örnekleri, bize dinin hayata nasıl tatbik edildiğini gösterdikleri için de önemli (K4, 29).

Benim en çok duyduğum sözlerden birisi bu hikâyeler anlatılırken hikâye olarak dinlemememiz gerekliliği hakkında oldu. Bunları bizim de yaşayabilmemizin mümkün olduğu için hikâyelerin anlatıldığını biliyorum ve bu şekilde dinlemeye çalışıyorum. Fıkra bile anlatılsa gülmeden, oradan alabileceğimiz dersleri anlamaya çalışıyorum. Olmamız gereken profili bize anlatması açısından önemli buluyorum (K5, 25).

Tekkede bir terbiye var ve insan gittikçe bu terbiyeyi istemeyen tarafını da görüyor. Sanki hikâyeler üzerinden insanın bu terbiye istemeyen tarafı bir müddet dinleniyor ve inat eden kısım sakinleşiyor. Bir güzel huyu o hikâye üzerinden almış oluyor (K6, 31).

Bunlar yaşanmış bitmiş gibi görünebilir ama bunları dinleyip, özümseyip kendi hayatımıza uygulamamız gerekiyor. Ya başımıza gelmiştir orada anlatılan şey ya da gelecektir, o yüzden anlatılıyor. Bu anlatılanlar bize rehberlik ediyor (K7, 31). Menkabe olmaksızın insan hayatında birtakım kavramlar, kaideler oturmuyor. Hikâye anlatmak Kur'an-ı Kerim'in de üslubudur ve onun için hikâyelerin anlatılmasının yaşatılması gerektiğini düşünüyorum (K9, 28).

4 katılımcı ise, hikâyelerin anlatılmasının önemini, hafızanın sürekliliği bağlamında ele almıştır:

Tekkede hikâyeler sürekli anlatılıyor. Bunlar da günümüze kadar silsile halinde anlatılarak gelmiş (K1, 25).

Anlatılan hikâyeler hem örnek teşkil etmesi açısından ve kıssalardan yapılması gerekenler hakkında sonuçlar çıkması açısından çok önemli. Bu bir eğitim ve daha önce bu eğitimden geçen kişilerin yaşadıklarını görmemizi sağlıyorlar (K2, 26).

Bence çok güzel bir şey hem akılda kalıcı oluyor hem de sözlü kültür devam ediyor. Bazı anlatılagelen şeyler sözlü kültürle yüzyıllardır geldiği için, kitaplarda bulunamayacak şeylerin hikâye ile anlatılmasını dinlemek ve hıfz etmek bunları daha önemli hale getiriyor (K8, 24).

Bunların anlatılması benim için çok önemli. Efendimiz'in ahlakına, yaşayışına ulaşabilmem için beni o dönemle bağlayan şeylerin olması gerekiyor, beni de o dönemle bağlayanlar geçmiş büyüklerin hayatları hakkında hikâyeler oluyor. Bu zatların hayatlarını öğrenmekle zamanda eskiye gitmekten ziyade gerçek zamana

yani Asr-ı Saadet'e gittiğimi düşünüyorum. Bunları öğrenmekle tabir-i caizse arkamı sağlama almış hissediyorum çünkü onları daha çok tanımak onların da beni tanıyor olmalarından farksız geliyor (K10, 24).

Katılımcıların tekkede hikâyelerin anlatılması yönündeki görüşleri ele alındığında, hikâyelerin anlatılmasını önemli buldukları fakat bunu farklı şekillerde açıkladıkları görülmektedir. Bazı katılımcılar, hikâyelerin “kıssadan hisse” olarak da ifade edilen, az sözle çok şey ifade eden yönüne de değinerek hayatlarında yol gösterici bir nitelikte olduğunu söylemiştir. Diğer katılımcılar ise, bir geleneğin parçası olan hikâye anlatmanın önemini, hafızanın sürekliliği bağlamında ele almış ve tekke içerisindeki eğitimin kendine özgü yönleri açısından değerlendirmiştir. Sonuç olarak, tekkede hikâyelerin anlatılmasının tekke mensupları için önem taşıdığı ve farklı fonksiyonlar üstlendiğini söylemek mümkündür.

2.4.3.2. Hikâye ve Hafıza

Tekkede anlatılan hikâyelerin tamamı düşünüldüğünde farklı türde hikâyelerden bahsetmek mümkündür. Bu hikâyeler içerisinde Asr-ı Saadet'te geçen hikâyelerin yanı sıra, geçmiş tarikat pirlерinin ve büyüklerinin yahut yakın dönem tarikat muhiti temsilcilerinin hikâyeleri yer almaktadır. İçerikleri bağlamında düşünüldüğünde ise isimsiz karakterler yani derviş, molla gibi tipler üzerinden anlatılan hikâyelerden bahsedilebileceği gibi tarikat adabını, tasavvufun farklı konularını yahut İslam ahlakını anlatan hikâyeler de bulunmaktadır. Bu kapsamda katılımcılara en çok hangi hikâyeleri hatırladıklarına dair bir soru yöneltilmiştir.

7 katılımcı, hikâyeler içerisinde en çok hatırladıkları hikâyelerin tarikat büyüklerinin hikâyeleri olduğunu ifade etmiştir:

Beni en çok etkileyenler keramet hususunda olanlar çünkü insanın hayatında bazı kapıların açılmasını da zahiren gösteren hikâyeler oluyor bu hikâyeler (K1, 25).

Yolumuzdan ve diğer yollardan büyüklerin, pirlерin kerametlerine dair hikâyelerin ayrı bir akılda kalıcılığı da oluyor (K2, 26).

Bir büyük zatların kıssaları ve hikâyelerinden, bir de isimsiz olarak anlatılan, hikâyesi ön plana çıkanlardan bahsedebilirim (K4, 29).

Menkıbevi yönü olan hikâyeler ve Mesnevi'dekilere benzer hikâyeler dikkatimi çekiyor (K7, 31).

Beni daha çok tarikat büyüklerinin hikâyeleri daha çok etkiliyor çünkü onların hikâyelerine baktığım zaman Efendimiz'den aldıkları ahlakı ve sünnet-i

seniyyeye olan tabiyetlerini görmek açısından bana daha iyi örnek teşkil ettiklerini düşünüyorum (K8, 24).

Tarikat büyüklerinin yaşamları beni daha çok etkiliyor (K9, 28).

Menkıbevi yönü olan, büyüklerin kerametlerini anlatan hikâyeler beni çok etkiliyor (K10, 24).

2 katılımcı ise farklı ahlaki konuları ele alan hikâyeleri daha çok hatırladığını belirtmiştir:

Kendinden fedakârlık ederek bir Müslüman ahlakı ortaya koymayı gösteren hikâyeler, artık hangi zatın başından geçmişse bu hikâyeler benim daha çok hoşuma gidiyor. Orada bir duruş sergileniyor ve bu duruşun hikâye olarak anlatılması beni etkiliyor (K5, 25).

Özellikle insanların sevme ve sevgi üzerinde yaptıkları hareketleri barındıran hikâyeler etkiliyor (K6, 31).

1 katılımcı da sahabelerin hikâyeleri ve savaşlarının daha çok ilgisini çektiğini ifade etmiştir:

Ashab-ı Kiram'ın menkıbeleri ve hayatları beni daha çok etkiliyor. Hulefa-yı Raşidin'in seferleri benim en çok ilgimi çekenler oluyor (K3, 25).

Katılımcıların en çok hangi hikâyeleri hatırladıklarını dair cevaplarına bakıldığında, ilahilerde ve sohbetlerde sıkça ismi anılan tarikat büyüklerinin hikâyelerini de daha çok hatırladıkları görülmektedir. Bu isimlerin farklı yollarla sürekli olarak tekrarlanması, toplumsal hafızanın temel taşları olarak bu isimleri kalıcı hale getirdiği gibi, söz konusu isimlerin önemi de böylelikle pekiştirilmektedir. Netice itibarıyla geçmiş tarikat büyüklerinin isimlerini, hayatlarını, hikâyelerini ve onların kendi yazdığı yahut onlar hakkında yazılan şiirleri ezberlemek de önem kazanmakta ve tarikatların hafızasında bu isimler sürekli olarak yaşatılmaktadır.

2.4.3.3. Gündelik Hayat ve Hikâye

Ortak dilin gündelik hayatta kullanımına benzer şekilde, tekkede dinledikleri hikâyeleri gündelik hayatlarında başkalarına anlatıp anlatmadıklarını öğrenmek amacıyla katılımcılara bu yönde bir soru sorulmuştur. Katılımcıların tamamı hikâyeleri gündelik hayatlarında anlattıklarını fakat karşısındaki kişinin durumuna göre bir nevi filtre uyguladıklarını belirtmiştir.

Bu katılımcılardan 4'ü görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Eğer bu alana yakın, ilgili insanlarsa anlatıyorum. Zaten uzak olan insanlara, onları daha çok hararetlendireceği düşüncesiyle anlatmıyorum (K1, 25).

Eğer karşımdaki kişi biraz ilgiliyse Efendimiz'den rivayetlerle gelen hikâyeleri anlatmayı tercih ediyorum, eğer karşımdaki kişi bu yola daha meraklıysa bu tarz örnekler vermekten çekinmiyorum (K2, 26).

Ailemle ve yakın çevremle paylaştığım oluyor, kendime göre bir filtrem var, herkese anlatılabilir hikâyeleri anlatmaya çalışıyorum (K7, 31).

Aile çevremde evet ama daha çok seçerim, menkıbevi tarafı daha ağır basanları daha az anlatırım (K9, 28).

Katılımcı görüşlerinde de açıklandığı şekilde, tekke mensupları hikâyeleri kendi içlerinde belirli bir süzgeçten geçirmekte, bulundukları ortama veya muhataplarına göre hikâyelerin türünü ve içeriğini tayin etmekte seçici davranmaktadır. Özellikle tarikat büyüklerinin menkıbevi hikâyelerini anlatırken dikkat etmekte, tasavvufa mesafeli olan kişilere bunlara benzer hikâyeler anlatmaktan kaçınmaktadır.

2.4.4. Müzik, Hafıza ve Kimlik

Müzik, ilahiler ve tekke musikisinin farklı formları aracılığıyla tekkede icra edilen ritüellerin tamamına eşlik eden bir unsurdur. Bu kapsamda “Müzik, Hafıza ve Kimlik” ana temasının alt temaları olarak “Müzik ve Anlatı”, “Müzik ve Hafıza” ve “Gündelik Hayat ve Müzik” belirlenmiştir.

2.4.4.1. Müzik ve Anlatı

Müziğin tekke mensupları için öneminin anlaşılması amacıyla katılımcılara, tekkedeki meşklerde zikirlerde ilahilerin okunması hakkındaki düşüncelerine yönelik bir soru sorulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların tamamı tekkede müziğin kullanılmasının önemine değinirken, konuya farklı açılardan yaklaşmışlardır.

5 katılımcı, başka konuları da eklemekle birlikte, ilahilerin söylenmesinde anlatıyı ön plana çıkararak ilahilerin sözlerinin önemini vurgulamıştır:

Almamız gereken birçok manayı ve edebi hap şeklinde ihtiva eden örnekler olduğunu düşünüyorum (K2, 26).

Hikâye ile benzer şekilde, almamız gereken terbiyenin mesajları ilahiler aracılığıyla insanlara daha kolay anlatılıyor ve daha çok tesir ediyor (K6, 31).

İlahiler nutk-i ehlullah olarak adlandırılıyor. Onlarda da hikâyelerdeki gibi şeriat, hadis gibi farklı konuları öğrenebiliyoruz. Bu öğretimi daha kolay hale getirdiklerini düşünüyorum (K3, 25).

Ritimle ve müzikle ilahiler, birtakım kuralların ve kaidelerin kolayca öğretilbildiği ve aktarılabildiği bir alan oluyor, bu nedenle güzel ve önemli olduğunu düşünüyorum (K9, 28).

Biz musikiyi güftedeki ifadelerin daha kolay aktarılması için kullanıyoruz. Bunlar bizim muhabbetimizi diri tutmaya yarayan unsurlar ve nefsi yolundan çıkarmadan terbiye etmeye de yarıyor, kötülükten uzak tutuyor (K10, 24).

3 katılımcı, ilahilerin nefis terbiyesindeki önemine ve kişisel dünyalarındaki yansımalarına değinmiştir:

İlahiler zikrin yanında bir çeşni olarak var. Dini yolda nefsi de kandırıp yola getirmekte önemli bir işlevi var (K4, 29).

Ruhumun dinlendiğini ve nefsimin ıslah olma noktasında olumlu etki bıraktıklarını düşünüyorum, bu da beni mutlu ediyor (K8, 24).

İlahileri dinlemek belli bir süre sonra kişide yemek yemek gibi ihtiyaç haline geliyor ve başka bir müzik dinlediğinizde bu keyfi alamıyorsunuz. Bunun da yansımaları insan hissediyor (K7, 31).

2 katılımcı ise ilahilerin müzikal yapısına ve müziğin etkisine odaklanmıştır:

Bestelenerek günümüze kadar gelmiş, çok eski eserler de var ama insanın vecde gelmesinde özellikle ritimli ilahiler daha ön planda oluyor. Motamot şiirlerin okunmasından ziyade besteler halinde okunması insanı daha çok etkiliyor, insanın ayinler icra edilirken yaşadığı hazzı arttırıyor (K1, 25).

Müzik bu işin içinde olduğu için bana hitap ediyor. Müslümanların bir ilim olarak müzikte gösterdikleri başarıyı görmek, ruha hitap eden besteleri duymak beni olumlu yönde etkiliyor (K5, 25).

Katılımcıların tekkede müziğin kullanılması yönündeki görüşleri incelendiğinde hikâyelerin anlatılmasına benzer şekilde müziğin kullanılmasına da önem verdikleri görülmektedir. Katılımcıların yarısı anlatı öğelerini ön plana çıkararak ilahilerin mesajların aktarılmasındaki etkisini vurgularken, diğer katılımcılar ise kişisel dünyalarındaki yansımalarına ve müzikal değerlerine değinmiştir. Sonuç olarak müziğin tekkede icrası farklı açılardan da olsa önemli görülmekte ve hafızanın sürekliliğin sağlanmasında müzik rol oynamaktadır.

2.4.4.2. Müzik ve Hafıza

Hikâyelere benzer şekilde, ilgili bölümlerde de anlatıldığı üzere ilahiler de farklı türlerden oluşmaktadır. Belli hicri zamanları anlatan ilahiler olduğu gibi Yunus Emre

gibi tekke edebiyatının önde gelen temsilcilerinin şiirlerinden bestelenen ilahiler bulunmakta, buna ek olarak konuları itibariyle bakıldığında; Hz. Muhammed'i öven, tarikat büyüklerini öven, dervişliği anlatan gibi çeşitli türlerde ilahiler de vardır. Makamları, besteleri ve usullerine göre de ilahiler çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda katılımcılara hangi ilahilerin kendilerini daha çok etkilediklerine yönelik bir soru sorulmuştur. Katılımcılar, bu soruya birden çok cevap verdiğinden aynı katılımcıdan farklı cevaplar nakledilebilmiştir.

5 katılımcı, ilahiler içerisinde Hz. Muhammed'i öven ilahilerle birlikte peygamber aşkını farklı şekillerde anlatan ilahilerin etkilerinden söz etmiştir:

Peygamber Efendimiz'i anlatan ve onun yaşayışını anlatan ilahiler, bunların yanı sıra Kerbela olayı gibi olayları anlatan ilahiler beni daha çok etkiliyor (K1, 25).

Efendimiz'i anlatan ilahiler ilk aklıma gelenler oluyor (K2, 26).

Öncelikle Efendimiz'e yazılmış olanlar, onların Efendimiz'e olan aşk ve muhabbetlerini görmek beni etkiliyor (K8, 24).

Aşka ve Resulullah aşkına insanı sevk edenleri daha çok seviyorum (K9, 28).

Efendimiz'i öven ilahiler, şuşuller yani Arapça güfteli olup Türkler tarafından bestelenen ilahiler (K10, 24).

İsimler özelinde düşünüldüğünde, şiirleri çokça bestelenen Yunus Emre ismi ön plana çıkmış ve 4 katılımcı Yunus Emre ilahilerinin kendilerini etkilediğini ifade etmiştir:

Türkçe olmaları dolayısıyla Yunus Emre'nin ilahileri de ilk hatırladıklarım oluyor (K2, 26).

Yunus Emre'nin didaktik üslubu bizi çok etkiliyor çünkü bir kitapta alacağın mesajı bir cümleyle vermiş gibi oluyor (K7, 31).

Beni en çok Yunus Emre'nin ilahileri etkiliyor (K3, 25).

Yunus Emre Hazretleri'nin güftelerini içeren bütün ilahiler (K10, 24).

1 katılımcı da tarikat büyüklerinin övüldüğü ilahileri bu bağlamda ifade etmiştir:

Geçmiş büyüklerin övüldüğü ilahiler beni daha çok etkiliyor. O ilahiler üzerinden o zatların güzelliğine yakınlaşmak ve onların farklı özelliklerini anlamak kolaylaşıyor (K6, 31).

3 katılımcı ise ilahilerin müzikal değerlerini vurgulamıştır:

Beste olarak hareketli ilahiler daha etkili oluyor (K3, 25).

İlahilerden etkilenmem daha ziyade bestesiyle alakalı oluyor, sözlerine dayanarak böyle bir ayırım yapamam. Bestesinin güzelliğine göre değişiyor (K4, 29).

Ritmi hızlı olan ilahiler ve sebebini bilmemekle beraber daha kadim, 200-300 yıllık ilahiler beni daha çok etkiliyor (K5, 25).

Hangi türde ilahilerin katılımcılar üzerinde etkili olduğuna bakıldığında, ilahilerin içeriklerinin yani anlatısının ön plana çıktığından ve Hz. Muhammed’i öven ilahilerin bu anlamda farklılaştığından söz etmek mümkündür. Buna ek olarak şiirleri de çok sayıda bestelenen Yunus Emre’nin kadim bir tasavvuf temsilcisi olarak diğer isimlere göre ön plana çıktığı görülmektedir. Bunların yanı sıra ilahiler müzikal değerleriyle de kalıcı hale gelmekte ve etkili olmakta, müzik anlatının sürekliliğinin sağlanmasında ve tekrarlanmasında aracı bir rol üstlenmektedir.

2.4.4.3. Gündelik Hayat ve İlahiler

“Müzik, Hafıza ve Kimlik” ana temasında, katılımcılara son olarak gündelik hayatta ilahileri dinleyip dinlemedikleri ve dinliyorlarsa hangi şartlarda dinledikleri sorulmuştur. Katılımcıların tamamı tekke dışında da ilahileri evde, arabada, toplu taşımada vb. her şekilde dinlediklerini ifade etmiştir. Bu kapsamda bazı katılımcılar ilahilerin kaydedilme şeklinin kendilerinde nasıl etkili olduğunu ve bu konuda bir ayırım gözetip gözetmediklerini şöyle ifade etmiştir:

Genelde arabadayken dinleme fırsatım oluyor. Bizatihi meydanda meşk edilmiş olmasa dahi farklı sanatçıların kayıtlarını da dinlediğim oluyor (K2, 26).

Genellikle meşklerin kayıtlarını dinliyorum, albümlerde istediğim ilahileri bulamıyorum (K4, 29).

Hem güncel kayıtları hem de eski kayıtları dinliyorum (K10, 24).

1 katılımcı da ilahileri gündelik hayatta dinleme nedenini açıklamıştır:

Arabada, kulaklıkla, evde her şekilde dinliyorum. Meşkler talim amacı da taşıdığı için tekkede öğrendiğimiz ilahileri dışarıda da dinliyorum (K1, 25).

Katılımcıların ilahilerin gündelik hayatta dinlenmesi konusundaki cevaplarına bakıldığında, tekkede aldıkları bilgilerin ve eğitimin, gündelik hayatlarına da yansımaya benzer bir durumla karşılaşıldığını söylemek mümkündür. Dışarıda tekkeden farklı bir hayat olmakla birlikte tekke mensupları tekkedeki hayatlarına referans oluşturan unsurları hatırlamakta, örneğin toplu taşımada ilahi dinleyerek, yakın çevresine hikâyeler anlatarak hafızalarını canlı tutmaktadırlar. Bu anlamda

tekkedeki hayatın, tekke mensuplarını hayatlarının geri kalan kısmını da şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

2.4.5. Pandemi ve Hafıza

Araştırma kapsamında, son olarak katılımcılara pandemi süreciyle tekke faaliyetlerinin kesintiye uğramasının, onları nasıl etkilediğine ve hafızalarında nasıl yer edindiğine yönelik bir soru sorulmuştur. Tüm katılımcılar bu süreçten olumsuz etkilendiklerini ve zorlandıklarını ifade etmiştir.

3 katılımcı, pandemi ile birlikte tekke faaliyetlerinin kesintiye uğramasının etkilerini, hayatlarının daha zor hale gelmesiyle dile getirmiştir:

Benim için zor oldu, hayatım daha zor hale geldi (K3, 25).

Tekkede sürekli bir şeylerin olması bizi daima tekkeye çekiyordu. Hayattan bir nebze uzaklaşmış oluyorduk. Tekke insanın manevi ufkunu açıyor. Pandemi döneminde verilen aralar insanın dışarıda daha çok vakit geçirmesine yol açıyor ve insanın maneviyattan uzaklaşmasına sebebiyet verebiliyor (K1, 25).

Çok olumsuz etkiledi. Orası dünyanın meşgalesinden kopup gittiğim bir yer. Oradaki samimi insanlarla samimi bir ortamda bulunmak insana bir terapi de sağlıyor. Bu ortamın gitmesi beni olumsuz etkiledi (K5, 25).

5 katılımcı ise kendi başına kalmanın güçlüğü ön plana çıkarmıştır:

Sürekli yenilenme halinin olmadığını fark ettim. İnsan kendi kendine kaldığı zaman, bir yerden beslenmiyorsa bozulduğunu hissettim (K6, 31).

Kendimizle kaldığımız için kendimizi daha iyi tanıma fırsatı bulduk. Kendi kendimize kaldığımızda gaflete düşmek söz konusu olabiliyor. Tekke ortamı, oradan aldığımız feyiz bizi belki bir hafta idare ediyordu, ondan mahrum kaldığım için olumsuz yanları da oldu (K7, 31).

Olumsuz etkiledi, daha çok kendime yönelmeme sebep oldu ve bir nevi manevi açıdan aç kalmama ve daha çok hataya düşmeme yol açtı (K8, 24).

Öncelikle bir özlem ortaya çıktı ve kendi başına kalma hissi. Sürekli bir hesap halinde geçtiğini söyleyebilirim (K9, 28).

Muhafaza olunmuş ve bir silsileyle gelen dünyanın içerisinde boşluktaki bir yere atılmış gibi... O bağlantıdan aslında uzak kalmasak da zahiren uzak kalmanın zorluğunu yaşadım (K4, 29).

2 katılımcı da pandemi sürecinin sosyal hayatlarındaki etkisine değinmiştir:

Bir düzenimiz vardı ve bu düzen içerisinde beraber olduğumuz sosyal bir grubumuz vardı. Çok yakın olduğumuz bu insanlarla iletişimimiz bir noktada

sanal yollarla devam etse dahi birebir görüşmelerimiz azaldı. Bu azalma sadece manevi olarak değil sosyal hayatımda da ne kadar önemli bir yerde olduğunun farkına varmamı sağladı. Hayatımın neresinde olduğunu daha iyi görebildim (K2, 26).

Tekke benim maddi ve manevi olarak hayatımın büyük bir kısmını oluşturuyor. Bu faaliyetlerden mahrum kalmak benim gündelik hayatıma adapte olmamı çok zorlaştırıyor ve buna alışmakta çok güçlük çekiyorum (K10, 24).

Katılımcıların pandemi sürecinde tekke faaliyetlerinin kesintiye uğramasıyla hayatlarında yaşadıkları değişime dair cevapları ele alındığında, farklı şekillerde onları besleyen bir kaynağın kaybolduğuna referansla gündelik hayatlarında da zorlandıklarını söylemek mümkündür. Tekke onlar için dünyanın meşgalesinden uzaklaşılabilir, korunmuş bir alandır ve sürekli canlı tutulan bu alandan uzaklaşmak gündelik hayatlarına da etki etmiştir.

SONUÇ

Toplumsal hafıza/bellek kavramını literatüre kazandıran Maurice Halbwachs (2019) ve kültürel hafıza/bellek kavramsallaştırmasıyla konuya yeni bir açılım kazandıran Jan Assman (2001); grupların ortak kimliğinin oluşumunda ortak hafızanın öncü rol üstlendiğini belirtmekte ve hafızanın oluşumunda da anılara büyük önem atfetmektedir. Toplumsal hafızayı inşa eden öğelerden mekân, dil dünyası ve bedensel pratik öğelerini de içeren Cerrahi Tekkesi'nde de görüldüğü üzere, tarikat mensuplarının ortak kimliği olan dervişlik kimliğinin oluşmasında, grubun ortak hafızası ana unsuru oluşturmaktadır. Bu sebeple, diğer öğeler de açıklanmakla birlikte bu araştırmada ortak hafıza, odak noktasını teşkil etmektedir.

Tekkede toplumsal hafızanın ve kimliğin oluşumunda; sohbetler, kıssalar, menkıbeler, hikâyeler ve özellikle ilahiler farklı boyutlarıyla belirleyici olmaktadır. Tekkede geçirilen süre bağlamında bakıldığında, bu üç grup içerisinde aslında en uzun süreli anlatıyı sohbetler oluşturmaktadır ancak sohbetlerin yazılı bir metin üzerinden yapılmaması, çok geniş bir içerikten oluşması, belirlenmiş bir müfredatının yahut takibi sağlayacak bir kaynağın olmaması gibi sebepler dolayısıyla, tekke mensuplarının hafızasında uzun süreli kalıcı bir yer edinmemektedir.

Araştırma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler de göstermektedir ki; sohbetlerde geniş bir içerik ağı olmakla birlikte, özellikle hikayeler hafızada yer edinmesi bağlamında farklılaşmakta ve hikayeler tekke mensuplarının hafızasında kalıcı hale gelmektedir. Bunlara ek olarak kalıplaşmış ifadeler ve özlü sözlerden de bahsetmek mümkündür.

Tekke mensuplarına aktarılmak istenen ana konuların anlatımında hem bu konuları özlü bir şekilde ifade eden hem de hatırlanması, ezberlenmesi ve tekrarlanması kolay olan çeşitli öğelere sıkça başvurulmaktadır. Bu bağlamda kıssa, menkıbe ve hikâyeler ile ilahilerin de kendilerine has yapıları, ortak konuları ve farklılaştıkları noktalar bulunmaktadır. Katılımcı görüşlerinde de ifade edildiği üzere, ilahiler anlatının aktarılmasında rol oynamakla birlikte gündelik hayatta da tekke mensuplarının ilahileri dinlemesiyle tekkedeki anlatı gündelik hayatlarına da yansımaktadır.

Kıssa, menkıbe ve hikâye bağlamında ele alındığında, bu öğelerin anlatılması; halen dervişlik yolunda olanlara, geçmişte yaşamış ve hayatıyla örnek olmuş diğer dervişlerin etkilerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Tarikatlar silsileler halinde

gelmekte ve her tarikatın netice itibariyle Hz. Muhammed'e ulaşan bir silsilesi bulunmaktadır. Bu yolu takip eden kişilere ait menkıbe gibi olağanüstü içeriklere sahip anlatı öğelerinin tekrarı, dervişlere bulundukları yolun doğru yol olduğu mesajını sürekli olarak yinelemesinin yanı sıra kadimliği ve devamlılığı vurgulamaktadır. Kadimlik ve devamlılık vurgusu, grup aidiyetinin hafıza üzerinden üretilmesine de katkı sağlamaktadır. Katılımcı görüşleri de özellikle tarikat büyüklerinin hikayelerinin anlatılmasının, devam eden bir geleneğin parçası olarak tekke mensuplarının hafızasında kalıcı yer edindiğini göstermektedir.

Birbirleri yerine de kullanılan bu öğelerin içeriklerinde ön plana çıkan özelliklerden biri de "ibretli" olarak nitelendirilen yönleridir. Birden çok mana içeren yönüyle şiirlere de benzeyen hikâyeler, ilgili bölümde de anlatıldığı şekilde bir-iki paragraflık anlatımda tasavvufun farklı yönlerini etkili ve akılda kalıcı şekilde ifade edebildiği gibi tarihi bilgiler de içerebilmektedir.

İlahilerde yer almayan ancak sohbetlerde anlatılan rüya, zikir biçimleri gibi konuların pekiştirilmesinde de etkili olan hikâyelerde, zaman ve mekân öğelerinin silikleştiği örnekler de mevcuttur. Benzer içerikli hikâyelerin farklı kişiler için anlatılması veya aynı hikâyenin farklı türevleri olmasından da anlaşıldığı üzere, bu anlatımlardaki maksat mesajın aktarılmasıdır. Sohbetlerde vurgulandığı şekilde "Mühim olan kişiler değil, yoldur ve mana birdir." ifadesinden anlaşılabileceği üzere, önemli olan dervişlik yolunda olmaktır ve tarikatlar, zamanlar, kişiler değişse de anlatılan mesaj ve gösterilen gaye ortaktır. "Derviş Mehmet" hikâyeleri olarak bilinen, herhangi bir dervişten bahseden hikâye türünün zamanla ortaya çıkması da bu durumu gösterir niteliktedir. Osmanlı coğrafyasındaki heteredoks unsurları yansıtmaya bağlamında ortak bir başlık haline gelen "Bektaşî Fıkraları" da bu anlatımın farklı bir türevidir.

İlahiler bakımından incelendiğinde, içeriklerinin görece kısalığı ve melodik yapısı dolayısıyla hatırlanması, ezberlenmesi ve tekrarlanması daha kolay olan ilahilerin, ezberlenmesi gerekliliği tekkede sürekli olarak vurgulanmaktadır. Hikâyelere benzer şekilde, şiir yoluyla etkili anlatıma sahip olan ilahiler, anlatılması ve anlaşılması zor konuları özlü bir şekilde ifade etmekte, buna binaen ilahilerin bestelendiği nutukların açıklamaları da sohbetlerde yapılmaktadır. Katılımcı ifadelerinde de görüldüğü üzere, bazı tekke mensupları için ilahiler anlatı yönüyle ayrışırken bazı tekke mensupları için müzikal değerleriyle önem kazanmaktadır.

Ortak yönlerine bakıldığında ise hem kıssa, menkıbe ve hikâyelerde hem de ilahilerde aynı içeriklerin tekrarlandığı görülmektedir. Tasavvufu anlatan kitaplarda yer alan hikâyelerin tekkede anlatılmasının yanı sıra, ses kayıtlarını incelediğim Safer Efendi'nin sohbetlerinde ve Muzaffer Efendi'nin sohbetlerinde benzer hikâyelere rastlandığı gibi, onlar da bazı hikâyeleri anlatırken “Fahreddin Efendi anlatmıştı.” diyerek hikâyeyi aktarmaktadır. Hafızanın aktarımına da örnek teşkil eden bu durum, silsile ve gelenek vurgusunu da göstermekte ve zaman geçse de anlatı ağı genişlememektedir.

Hicaz, rast, hüseyin gibi makamların örneklerinin yoğunluğu ve tekrar bağlamında hikâyelerle benzeşen ilahilerde, en erken temsilcinin Yunus Emre olduğu görülürken, son dönemde şiirleri bestelenen isimlere Safer Efendi, Muzaffer Efendi, Fahreddin Efendi gibi örnekler eklenmektedir. Buradan da anlaşılabacağı üzere, bir kişinin şiirinin bestelenmeye ve tekkede okunmaya değer bulunmasında da bu gelenekten gelmesi ve silsilenin bir parçası olması etkili olmaktadır. Literatüre eklenmesi daha kolay olan ilahiler, bu yönüyle hikâyelerden farklılaşmaktadır.

Her iki temel anlatı ögesinin içerikleri bağlamında düşünüldüğünde, araştırmanın odağında da yer aldığı şekilde dervişliği anlatan ögeler ön plana çıkmaktadır. Bu anlatımlar, dervişliği tanımladığı ve nitelendirdiği gibi dervişlere tavsiyeler de içermektedir. Bu kapsamda ise dervişin dış dünya ile ilişkisine yönelik farklı örnekler bulunmaktadır.

Buna göre derviş; kıyafetleri, zikir biçimi, vecd hali ve bunun gibi dışarıdan görülebilecek somut göstergeleriyle farklı boyutlarda tepkilerle karşılaşabilir. Bu tepkileri gösterenler bireysel boyutta kaldığı gibi Kadızadeler-Sivasiler tartışmalarında görüldüğü gibi toplumsal boyut da kazanabilmektedir. Tasavvuf tarihi bakımından ele alındığında; medrese ehli-tasavvuf ehli karşıtlığı erken dönemlerden bu yana yazılı kaynaklarda da kendisini gösteren bir durumdur (Kartal, 2015). Sufilerin sema etmesi, ilahiler, kasideler söylemesi gibi sıkça tekrarladıkları ritüellerinin ve tarikatlar içerisindeki uygulamalarının şeriata uygun olup olmadığı yönündeki tartışmalar farklı kitaplara konu olmuş (Efendi, 2021b; En-Nablusi, 2019; Gümüşhanevi, 2009; Kılıç, 1922) ve bu noktada yoğunlaşan tartışmalar son döneme kadar devam etmiştir.

Ön plana çıkan yönleri bu şekilde özetlenebilecek bu araştırmanın; alana katkısı bağlamında değerlendirildiğinde özgün değerini, farklı yönleriyle ifade etmek

mümkündür. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanun sonrasında geleneksel tarikat yapısını koruyarak faaliyetlerine devam eden az sayıda tekke vardır ve bu tekkeler hakkındaki sayılı çalışmalardan birisi de tarafımızca yapılmıştır (Cüre, 2020). Cerrahi Tekkesi hakkında yürüttüğüm araştırma, günümüzde geleneksel tarikat yapısında faaliyetlerini yürüten tekkeler hakkındaki sayılı çalışmalardan biri olmasının yanı sıra, Karagümrük Cerrahi Tekkesi haricinde bir Cerrahi Tekkesi'nde yürütülen ilk araştırmadır. Tarikatları farklı yönleriyle ele alan çalışmalar içerisinde ise araştırmamız, genellikle tarikatların yapısını ve ritüellerini yansıtan araştırmalardan, tarikat içerisindeki toplumsal hafızanın ve kimliğin anlatı ve müzik aracılığıyla inşasına odaklanmasıyla ayrılmaktadır.

Sözlü kültürün hâkim olduğu ve kendi başına “söz” kavramına da büyük önem verilen tarikatlarda, anlatı ve müziğin toplumsal hafıza ve kimlik inşasını konu edinen bu araştırmada, Cerrahilik örneğinin seçilmesinde, tarikatın Cumhuriyet döneminde kesintiye uğramaması etkili olmuştur. Bu süreçte farklı tarikatların mensupları ile tekke geleneğinin son temsilcileri Karagümrük Cerrahi Tekkesi'nde sıkça bir araya gelmiş ve tarikatların geleneklerinin yaşatılmasına yönelik çalışmalar da bu sayede yürütülmüştür. Karagümrük Cerrahi Tekkesi şeyhleri Fahreddin Efendi, Muzaffer Efendi ve Safer Efendi bu geleneğin yaşatılmasına öncülük ettikleri gibi, farklı konularda kitaplar yazmış, etrafındakileri yeni çalışmalar yapmaları yönünde teşvik etmiş ve netice itibarıyla hem kıssa, menkıbe ve hikâyelerin bir kısmının yazılı hale geldiği kitaplar ortaya çıkmış, hem de kıssa, menkıbe ve hikâyeler tarikat mensupları tarafından anlatılagelmıştır. Benzer şekilde tekke musikisinin örnekleri de ses kaydı ve nota altına alınarak korunmuş, buna ek olarak yeni örnekler de repertuara kazandırılmıştır.

Dinamik yapısını yitirmeyen ve günümüze kadar devam eden bir gelenek olan Cerrahilik, araştırmanın bazı bölümlerinde de değinildiği şekilde farklı yönleriyle ele alınması mümkün olan bir tarikattır. Bu araştırmanın odağını oluşturan anlatı ve müzik sınırları içerisinde dahi değerlendirildiğinde; sohbetleri, kıssaları, menkıbeleri, hikâyeleri ve ilahileri edebi yönleriyle, tasavvufi öğeleriyle ve atıflarıyla çeşitli şekillerde ele almak mümkündür. Söz konusu unsurları araştırma kapsamında incelerken, örnek sayısını sınırlı tutmayı ve odağı en iyi ifade eden içerikleri seçmeyi

hedefledim. Bununla birlikte, başka bir araştırmada geniş bir çerçevede ilgili içeriklerin incelenebileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, bu araştırma anlatı ve müziğin toplumsal hafıza ve kimlik inşasını konu edinmekte ve araştırma konusu Cerrahi Tekkesi'nde yürütölen 7 aylık alan araştırmasından elde edilen bulgulardan yola çıkarak ele alınmaktadır. Araştırmanın ortaya koyduğu şekilde, tekke içerisinde daimî bir sözlü akış vardır ve dervişlerin ortak hafızasının ve kimliğinin inşasında anlatı ve müzik yüzyıllara dayanan sözlü kültür geleneğinden beslenerek belirleyici rol oynamaktadır. Benzer hikâyelerin anlatılması ve aynı ilahilerin sürekli olarak tekrarlanmasıyla, tekke mensuplarının ortak hafızaları inşa edildiğı gibi, tekke mensuplarının ortak hafızaya sahip olması duygu birliğı de oluşturmakta, ortak hafıza onların grup aidiyetlerini de pekiştirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgeç, A. (2018). Said Nursi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 565-572).
- Akın, B. (2018). Kültürel Bellek ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, 13, 101-117.
- Akman, A. A. (2007). *Transformation of a Sufi Tradition in Contemporary Istanbul: The Case of Cemalnur Sargut's Group* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Aksoy, E. M. (2016). *Cemaate Katılımı Etkileyen Sosyal Faktörler ve Etkileri: Kayseri Erenköy Cemaati Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.
- Aktaş, A. (2014). *Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.
- Aktin, S. (2020). Toplumsal Bellek ve Endüstriyel Mekân: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği. *Sosyoloji Notları Dergisi*, 4(2), 2-21.
- Algar, H. (2006). Nakşibendiyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 342-343).
- Algar, H. (2016). Hüseyin Hilmi Işık. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. EK-1* (ss. 576-578).
- Arı, O. S. (2005). *Meclis-i Meşayih Arşivine Göre Hicri 1296-1307 (Miladi 1879-1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Arslan, M. (2015). Kültürel Belleğin Uzman Taşıyıcıları Olarak Aşıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 1-6.
- Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Assman, J. (2005). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, 125-133.
- Ata, Y. (2021). Etnik Kimlik İnşasında Müziğin Rolü: Kısa Bir İnceleme. *Sinop*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 27-44.

Atacan, F. (1990). *Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler*. Hil Yayın.

Ataer, Y. F. (2019). *Alevilik ve Bektaşilik Sırlarını İfşa Ediyorum*. Revak Kitabevi.

Atasoy, N. (2016). *Derviş Çeyizi: Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Atay, T. (2004). *Din Hayattan Çıkar-Antropolojik Denemeler*. İletişim Yayınları.

Atay, T. (2011). *Batı’da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kırısı Örneği*. Berfin Yayınları.

Ateş, E. (2010). Şuğul. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, s. 226).

Atik, T. (2007). *Rifailik Tarikatı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Avcı, C. (2010). Şeyh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, s. 49).

Aydın, B. (2003). Meclis-i Meşayih. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 247-248).

Azamat, N. (1995). Fahreddin Efendi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 83-84).

Bağı, R., & Karahasanoğlu, S. (2015). Türkiye’de Yaşayan Arap Alevileri (Nusayriler)’in Etnik ve Müzikal Kimliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 48-61.

Behar, C. (2015). *Osmanlı-Türk Musikisinin Kısa Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Bellek ne demek? TDK Sözlük Anlamı. (t.y.). Geliş tarihi 20 Ocak 2021, gönderen <https://sozluk.gov.tr/?kelime=bellek>

Bölükbaşı, A. (2011). *Türkiye’de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlana ve Mevlevilik Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Börekçi, O., & Ülkü, A. (2020). Tarih Bilinci ve Kültürel Bellek İnşası Bağlamında Bir Analiz: Fatih İstanbul Kapılarında. İçinde *Geçmişten Günümüze Toplumsal Hafıza: Anlatı Türleri ve Ritüeller Üzerinden Analizler*. Gazi Kitabevi.

Buckley, R. J. (1992). *The Halveti-Jerrahi: A Sufi order in modern Turkey*

- [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Durham Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı.
- Carr, E. H., & Fontana, J. (1991). *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*. İmge Kitabevi.
- Ceylan, C. (2014). *21. Yüzyıl Türkiye'si'nde Tarikat Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı: Rifai Şeyhi Kenan Rifai'nin Günümüzdeki Takipçilerinin Sanatsal, Kültürel ve Siyasi Faaliyet ve Tavırları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı.
- Cezayirli, G. (1996). *Ankara'da Bir Mevlevi Topluluğu (Din Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Clayer, N. (2016). *Devlet Olma Zanaatı: Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcraatı. İçinde Dayatma ve Uzlaşma Arasında Bir Laiklik*. İletişim Yayınları.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Coşan, M. E. (2002). Mehmet Zahit Kotku. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 227-228).
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Cüre, İ. (2020). Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasından Sonra Türkiye'de Tarikatlar: Cumhuriyet Döneminde Kadirilik ve Uşşakilik. İçinde *II. Uluslararası Din Sosyolojisi Sempozyumu Tam Metin Kitabı*.
- Çakır, A. (2014). *Geydim Hırkayı: Safer Efendi'nin Sohbetleri*. Dergah Yayınları.
- Çavuşoğlu, S. (2001). Kadızadeliler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 100-102).
- Çıtlak, M. F. (2010). *Kırk Mektup*. Sufi Kitap Yayınları.
- Çıtlak, M. F. (2012). *Huzur Defteri*. Sufi Kitap Yayınları.
- Çıtlak, M. F. (2017). *Huzur Defteri 2*. Sufi Kitap Yayınları.
- Dal, M. F. (2006). *Fahreddin Erenden'in Tasavvufi Görüşleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.
- Dal, S. (2009). *Muhibbi Divanı*. Kaknüs Yayınları.
- Dal, S. (2013). *Tasavvuf Terimleri İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-i Asliyye*. Kırkkandil Yayınevi.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa'da Din*. Küre Yayınları.

- Davies, P. (2009). *Biblical History and Cultural Memory*. University of Sheffield.
- Delibalta, A. F. (2020). Toplumsal Bellek Mekânı Olarak Televizyon Reklamları: Ramazan Ayına Ait Reklam Filmlerinde Ortak Kodların Aktarımı ve Belleğin Yeniden İnşası. İçinde *Geçmişten Günümüze Toplumsal Hafıza: Anlatı Türleri ve Ritüeller Üzerinden Analizler*. Gazi Kitabevi.
- Demiroğlu, S. (2016). *Foucauldian Analysis of Power in Halveti-Cerrahi Tekke in Karagümrük* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı.
- Denkçi, S. (2018). *Uşşaki Kültürünün Günümüze Yansıması “Necdet Ardiç” Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.
- Devellioğlu, F. (2004a). Hafıza. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (s. 330). Aydın Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (2004b). Merdane. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. Cem Yayınevi.
- Efendi, Y. A. (2021a). *Tarikatlarda Merasimler: Nakşibendiyye, Kadiriyye, Zenburiyye*. İnsan Yayınları.
- Efendi, Y. A. (2021b). *Tarikatname-i Zenburiyye-i Sadikiyye*. İnsan Yayınları.
- En-Nablusi, A. (2019). *Mevlevilik Müdafaaası*. İnsan Yayınları.
- Erdoğan, A. (2020). Anadolu Aleviliğinde Ritüel ve Müzik Birlikteliği. İçinde *Müzik Kimlik* (ss. 30-71). Gece Kitaplığı.
- Feldman, W. Z. (2016). *Klezmer: Music, History and Memory*. Oxford University Press.
- Filene, B. (2000). *Romancing the Folk: Public Memory & American Roots Music*. The University of North Carolina Press.
- Göle, N. (2001). *Modern Mahrem*. Metis Yayınları.
- Greil, A. L., & Davidman, L. (2016). Kimlik ve Din. İçinde *Kimlik ve Din* (ss. 3-38). Karahan Kitabevi.
- Gümüşhanevi, Ö. Z. (2009). *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*. Sır Yayıncılık.
- Günay, Ü. (2010). Gruplar Sosyolojisi ve Günümüz Türkiye’sinde Dini Gruplar. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4, 7-52.

- Gür, H. (2018). *Contemporary Mevleviye in Turkey from the Perspective of New Religious Movements: "New Mevlevis" of İstanbul and Konya* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Heretik Yayınları.
- Hervieu-Leger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory*. Polity Press.
- Hirabayashi, E. (2009). Identity, Roles and Practice in Ritual Music. *International Journal of Community Music*, 2(1), 39-55.
- Işık, Z. (2020). Dini Grup Mensubu Kadınların Kadın Algısı ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Düşüncelerinin İncelenmesi: İsmailağa Cemaati Örneği. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(42), 483-510.
- İpşirli, M. (2003). Medrese-Osmanlı Dönemi. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 327-333).
- İslamboli, Y. A. bin S. (2006). *Tarikat Kıyafetleri*. Sufi Kitap Yayınları.
- Kahtalı, R. F. (2007). *Muzaffer Ozak'ın Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Tesirleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Tasavvuf Tarihi).
- Kara, M. (2008). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. Sır Yayıncılık.
- Kara, M. (2011). Tekke. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 368-370).
- Kara, M. (2014). *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*. Dergah Yayınları.
- Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*. Ketebe Yayınları.
- Karaatlı, P. (2006). *Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahilik* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı.
- Karaburun Doğan, D., Kılınçer, Z., & Akgün, Ş. O. (2020). Mor Barsavmo Kilisesinde Doğu Bayramı Ritüeli ve Müzik. *İçinde Müzik Kimlik* (ss. 9-26). Gece Kitaplığı.
- Karakuş, G. (2018). *Cumhuriyet'in Politik-Teolojisi: Türkiye'de Kurucu İdeolojinin Sivil Din İhdası*. Cedit Neşriyat.
- Karataş, A. (2019). *Türkiye'de Bir Nakşibendi Grubunun Dönüşümü: Menzil Grubu Örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Kartal, A. (2015). Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşa Süreci: Şer'i ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 149-175.

Kavruk, H., & Pala, İ. (1999). Hikâye-Divan Edebiyatı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 491-493).

Kaygusuz, İ. (2019). *Bir Dini Grup Olarak Mevleviler (Sosyolojik Bir Araştırma: Konya Örneği)* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Kılıç, A. F. (2007). Din Sosyolojisinde Din Grup Tipolojileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(13), 37-58.

Kılıç, N. (1922). *Şecere-i Halvetiye ve Sünbülüye* [El Yazması].

Kılınç, N. (2011). Mevlevi Sema Rituel Outfits and Their Mystical Meanings. *Humanities Sciences*, 6(4), 809-828.

Kınsün, A. (2016). Dini Gruplar Sosyolojisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(9), 210-227.

Kıray, M. (2000). *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Bağlam Yayıncılık.

Kirman, M. A. (2000). *Türkiye’de Bir “Yeni Dini Cemaat” Örneği Olarak “Süleymancılık”* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim (Din Sosyolojisi) Dalı.

Köseoğlu, M. A. (2016). *İstanbul’un 100 Tekkesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Kudatgobilik, S. (2019). Klasik Batı Müziği İcrasında Literatür Açısından Ezber Olgusu. *Konservatoryum-Conservatorium*, 6(1), 91-103.

Memiş, M. (2018). Osmanlıda Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk ve İcazet Geleneği. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 53-75.

Nalçaoğlu, H. (2004). *Kültürel Farkın Yapısökümü*. Phoenix Yayınları.

Neubauer, A. (2009). *Celle qui n'existe pas: Soufisme et autorité féminine à Istanbul* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Université de Neuchâtel.

Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknojileşmesi*. Metis Yayınları.

Ozak, M. (1969). *İrşad* (C. 1). Salah Bilici Kitabevi.

Ozak, M. (1970). *Aşk Yolu Vuslat Tariki*. Kalem Yayıncılık.

- Ozak, M. (1973). *Ziynetü'l-Kulub*. Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1975). *Envarü'l-Kulub* (C. 1). Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1977). *Envarü'l-Kulub* (C. 2). Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1978). *İrşad* (C. 2). Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1979). *Envarü'l-Kulub* (C. 3). Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1981). *İrşad* (C. 3). Salah Bilici Kitabevi.
- Ozak, M. (1992a). *Blessed Virgin Mary*. Pir Press.
- Ozak, M. (1992b). *The Garden of Dervishes*. Pir Press.
- Önal, Ö. (2012). Ses, Dil ve Müzik. *Dil Dergisi*, 155, 7-23.
- Öngören, R. (2011). Tarikat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 95-105).
- Öngören, R. (2012). Süleyman Hilmi Tunahan. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 375-377).
- Öngören, R. (2013). Zikir. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 409-412).
- Öz, İ. (2019). *Sekülerleşmiş Tarikat, Şirket ve Siyasi Parti: Haydar Baş ve Bağımsız Türkiye Partisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı.
- Öz, M. (1994). Ehl-i Beyt. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 498-501).
- Özcan, A. T., & Paşaoğlu Yöndem, S. (2020). Çerkes Kültüründe Düğün. İçinde *Müzik Kimlik* (ss. 92-103). Gece Kitaplığı.
- Özcan, N. (2006). Na't. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32).
- Özcan, N. (2012). Tevşih. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 41, s. 48).
- Özçelik, Z. B. (2020). Anadolu Sözlü Kültür Belleğindeki Ninnilerin Manevi Kodları ve İletişim Fonksiyonu. İçinde *Geçmişten Günümüze Toplumsal Hafıza: Anlatı Türleri ve Ritüeller Üzerinden Analizler*. Gazi Kitabevi.
- Özdamar, M. (2011). *Gönül Cerrahî Nureddin Cerrahi ve Cerrahiler*. Kırkkandil Yayınevi.
- Özelce, G. (2017). *Türkiye'de Kadın Sufileri Rehber Edinenler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Cemalnur Sargut ve Hayat Nur Artıran Örneği* [Yayımlanmamış Doktora

Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.

Özer, M. (2012). *Güldeste-i Hazret-i Nureddin el-Cerrahi*. Meşk Geleneksel Sanatları Yaşatma Eğitim ve Sosyal Yardımlaşma Derneği.

Öztürk, A. (1966). Yunus'ta Tasavvuf. *Türk Yurdu Dergisi*, Yunus Emre Özel Sayısı.

Öztürk, M. C. (2018). *Bir İstanbul Tarikatı Cerrahilik*. Ketebe Yayınları.

Paçacı, İ. (2019). Müzik ve Siyaset: Duygu ve Düşüncenin Etkileşimsel İşbirliği. *İnsan ve İnsan*, 21, 691-712.

Parlamış, İ. (2012). *Galibilik'in Din Anlayışı (Mamak Örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim (Din Sosyolojisi) Dalı.

Peek, L. (2016). Müslümanlaşma: Bir Dini Kimliğin Gelişimi. *İçinde Kimlik ve Din* (ss. 293-333). Karahan Kitabevi.

Pelikoğlu, M. C., & Özşen, B. (2015). Türk Müziği ve Batı Müziğinde Kullanılan Bazı Tür ve Biçimlerin Birbirlerine Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 1(2), 51-60.

Romero, R. R. (2001). *Debating the Past: Music, Memory and Identity in the Andes*. Oxford University Press.

Russell, N. (2006). Collective Memory before and after Halbwachs. *The French Review*, 79(4), 792-804.

Sağlam, B. (2017). *How Does Prohibition Stop Working? The Visibility And Legitimacy of Mevlevi Ceremonies in Modern Turkey* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.

Savcı, H., & Kaplan, A. (2020). Osmanlı Döneminden Günümüze Türk Müziği İcrasında Eğitim Anlayışı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 55-72.

Sevinç, B. (2012). Dini Grupların Hafıza Zinciri Olarak Vaazın Araçsallığı: Kotku ve Gülen Örneği. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53(2), 121-145.

Sipahioğlu, H. S. (1996). *Cerrahi Akımının Dayandığı Kültür Birikimi ve Edebiyat İlişkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı.

Snyder, B. (2000). *Music and Memory: An Introduction*. The MIT Press.

- Sözer, S. (2018). *Modernleşme Sürecinde Geleneksel Dini Gruplar: “İskenderpaşa Cemaati” Örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.
- Strong, C. (2011). *Grunge: Music and Memory*. Ashgate Publishing.
- Şahin, A. (2019). *Din, Ritüel ve Hafıza: Mevlid Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Şahin, H. (2004). Menakıbname. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 112-114).
- Şahin, N. (2016). *Contestations, Conflicts and Music-Power: Mevlevi Sufism in the 21. Century Turkey* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Şengül, İ. (2002). Kıssa. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 498-501).
- Tanman, M. B. (2007). Nureddin Cerrahi Tekkesi. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 253-256).
- Tanman, M. B., & Parlak, S. (2011). Tekke-Mimari. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 370-379).
- Tapper, R. (1994). *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*. I.B. Tauris.
- Taşmurat, T. (2020). Toplumsal Bellekte Ozanlar ve Aşıklar. *İçinde Geçmişten Günümüze Toplumsal Hafıza: Anlatı Türleri ve Ritüeller Üzerinden Analizler*. Gazi Kitabevi.
- Tekin, M. (2017). Işıkcılık -Bir Dönüşümün Hikâyesi-. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 81-96.
- Temur, N. (2017). Bir Kültürel Bellek Mekânı Olarak Mahtumkulu Divanı. *Türkbilig*, 34, 173-178.
- Toprak, H. K. (2019). *Mihrap Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*. Küre Yayınları.
- Topuzoğlu, T. R. (2007). Muzaffer Ozak. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 16-17).
- Tosun, N. (2007). Mahmut Sami Ramazanoğlu. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam*

- Ansiklopedisi* (C. 2007, s. 442).
- Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Türkoğlu, N. (2004). *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim: Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*. Babil Yayınları.
- Uludağ, S. (1994). Devran. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 248-249).
- Uludağ, S. (1997). Anadolu’da Halidilik. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 296-299).
- Uludağ, S. (2000). İhvan. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 21, s. 580).
- Uludağ, S. (2006a). Muhib. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31, s. 34).
- Uludağ, S. (2006b). Mürid. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 47-49).
- Uludağ, S. (2006c). Nefes. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 522-523).
- Ülker, M. B. (2013). Mustafa Saffet Yetkin. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 506-507).
- Vassaf, H. (2015). *Sefîne-i Evliya*. Kitabevi Yayınları.
- Yapıcı, A. (2016). Dini Grup Kimliği: Kimlik ve Dini Aidiyet. *İçinde Kimlik ve Din* (ss. 41-64). Karahan Kitabevi.
- Yargı, A. (2020). Nurculuk Hareketi İçerisindeki Vakıf Bireylerin Vakıflıktan Ayrılmasındaki Toplumsal Etkenler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49, 567-592.
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 188-190).
- Yücel, E. (2008). Cemalettin Server Revnakoğlu. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 32-33).
- Zarcone, T. (1993). Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti. *Türkiye Günlüğü*, 23, 99-107.